

L'EVOLUCIÓ DEL POBLAMENT PROTOHISTÒRIC A LA PLANA OCCIDENTAL CATALANA

Models d'ocupació del territori i urbanisme

per

Joan B. López i Melción

Tesi doctoral
Unitat d'Arqueologia, Prehistòria i Història Antiga
Departament d'Història
Universitat de Lleida

Director: **Dr. Emili Junyent i Sànchez**

Lleida, juny 2000

A tu, Natàlia, i al Joan

Als meus pares

ADVERTIMENT

Aquest treball s'estructura en cinc capítols, unes conclusions, tres annexes i una bibliografia. Es presenta en dos volums, el primer dels quals recull els capítols I a IV i el segon la resta de l'estudi.

Les referències bibliogràfiques incloses en el text s'indiquen seguint el mètode "Harvard".

Els annexes constitueixen un resum de la base d'informació documental a partir de la qual s'ha elaborat el treball. La seva justificació i característiques s'expliciten en el Capítol II:

- L'ANNEX 1: "**Catàleg de jaciments protohistòrics de la plana occidental catalana**" recull tots els jaciments retinguts per poder dur a terme l'estudi efectuat. S'han inventariat per ordre alfabètic i el seu número serveix de referència en el text o les figures. S'indica entre els claudàtors "[]".

- L'ANNEX 2: "**Jaciments de cronologia incerta**" aglutina els diferents jaciments desestimats, alguns dels quals (Pintures rupestres, gravats i tallers de sílex) han estat reunits en un únic inventari, citat en el text entre parèntesi "()".

- L'ANNEX 3: "**Calibratge de les datacions C14**" recull el calibratge de les 34 datacions per radiocarboni actualment disponibles en l'àrea estudiada. La seva referència en el text es senyala entre els claudàtors "{ }".

Les notes a peu de plana i les figures segueixen un inventari independent per cada capítol.

ÍNDEX GENERAL

Introducció

Agraïments

CAPÍTOL I:

Característiques generals del treball i estat de la qüestió sobre el poblament i l'urbanisme a la plana occidental catalana

- 1.- Objectius d'aquest treball
- 2.- La protohistòria com a marc cronològic
- 3.- La plana occidental catalana com escala geogràfica d'anàlisi
 - 3.1.- Característiques generals del territori estudiat
 - 3.1.1.- La xarxa hidrogràfica
 - 3.1.2.- Un cas particular: el Pla d'Urgell
 - 3.1.3.- La incidència del relleu en els tipus d'hàbitat
 - 3.2.- Paisatge i paleoambient a la plana protohistòrica
- 4.- Poblament i urbanisme: valoració sobre l'estat de la qüestió
 - 4.1.- Les síntesis sobre l'evolució del poblament i l'urbanisme
- 5.- El problema de la periodització de la protohistòria a la plana occidental
 - 5.1.- L'esquema cronològic regional dels anys 40
 - 5.2.- La gestació d'una paradoxa (1950-1980)
 - 5.3.- El "Grup del Segre-Cinca" i la revifalla actual del model regional
- 6.- La incorporació del radiocarboni i del calibratge en la recerca arqueològica lleidatana

CAPÍTOL II:

Metodologia i hipòtesis inicials

- 7.- L'anàlisi de les dades i la seva qualificació
 - 7.1.- Criteris i procés de catalogació dels jaciments
 - 7.2.- Estructura general del catàleg, valoració dels jaciments retinguts i aportacions inèdites en el marc d'aquest treball
 - 7.3.- Els jaciments de cronologia incerta: reflexions paral·leles
 - 7.3.1.- Pintures rupestres
 - 7.3.2.- Inscultures i gravats
 - 7.3.3.- Tallers de sílex
- 8.- L'explotació i tractament de les dades calibrades: mètode emprat
 - 8.1.- Qüestions terminològiques i presentació formal de les datacions calibrades

- 8.2.- La mediana dels intervals de màxima probabilitat (Med. IMP) com mètode d'exploració del calibratge
- 8.3.- Contrastació de la Med. IMP amb altres mètodes
- 8.4.- El problema de la "catàstrofe del ferro"

9.- L'anàlisi de l'urbanisme a la plana: bases teòriques i proposta general de periodització

CAPÍTOL III:

**L'estadi pre-urbà (2700 - 1650 cal. BC):
La colonització de la plana occidental catalana**

10.- Antecedents: Els primers assentaments a l'aire lliure i l'adopció de l'economia de producció

11.- Calcolític - bronze antic (2700 - 2000 cal. BC): L'ocupació de la plana durant les primeres etapes metal·lúrgiques

- 11.1.- Valoració qualitativa de la informació disponible
- 11.2.- Formes d'hàbitat i patrons d'assentament
 - 11.2.1.- L'abric de les Roques del Sarró (Lleida, Segrià) [144]
 - 11.2.2.- Les fàcies culturals presents en els hàbitats
- 11.3.- Els llocs d'enterrament: característiques generals i ritus funeraris
- 11.4.- Estratègies de subsistència i activitats de producció: l'aparició dels primers metalls
- 11.5.- Cronologia absoluta del període i dinàmica interna
- 11.6.- Conclusions generals sobre el model d'ocupació del territori i hipòtesi sobre els tipus d'assentaments

12.- Bronze ple (2000 - 1650 cal. BC): Sedentarització i primeres aglomeracions dels hàbitats

- 12.1.- Valoració qualitativa de la informació disponible
- 12.2.- Formes d'hàbitat i patrons d'assentament
 - 12.2.1.- Coves i abrics
 - 12.2.2.- L'hàbitat a l'aire lliure i el problema dels "fons de cabana"
- 12.3.- El model d'assentament de Minferri
 - 12.3.1.- Característiques generals del jaciment i metodologia de la intervenció
 - 12.3.2.- Estructures aparegudes: cabanes i llocs d'habitació
 - 12.3.3.- Estructures annexes
 - 12.3.4.- Estratègies de subsistència i activitats de producció
 - 12.3.5.- Les pràctiques funeràries
- 12.4.- Les fàcies culturals presents en els hàbitats
- 12.5.- Cronologia absoluta del període
- 12.6.- Conclusions: Minferri com a model de "vilatge dispers" en el context del nord-est peninsular
 - 12.6.1.- El sedentarisme i l'organització interna de l'assentament
 - 12.6.2.- El procés de concentració de l'hàbitat
 - 12.6.3.- Variabilitat i uniformitat en els tipus d'assentaments del nord-est durant la primera meitat del II mil·lenni cal. BC
 - 12.6.4.- El ritual d'inhumació en fossa
 - 12.6.5.- L'arquitectura en terra: algunes identifications problemàtiques

CAPÍTOL IV:

L'estadi protourbà-I (1650 - 950 cal. BC): L'urbanisme funcional

13.- GSC - I (1650 - 1250 cal. BC): La formació del Grup del Segre-Cinca

- 13.1.- Un primer problema: la cronologia dels jaciments no excavats

- 13.2.- Valoració qualitativa de la informació disponible
- 13.3.- Formes d'hàbitat i patrons d'assentament
 - 13.3.1.- L'hàbitat a l'aire lliure i l'aparició de l'arquitectura en pedra
 - 13.3.2.- Coves i abrics
 - 13.3.3.- Distribució espacial del poblament i el problema del "grup de Mas Segur"
- 13.4.- Elements de canvi i de continuïtat en el procés de gestació del Grup del Segre-Cinca
 - 13.4.1.- Les activitats de producció
 - 13.4.2.- Les fàcies ceràmiques i el problema dels apèndix de botó
 - 13.4.3.- L'estela de Preixana i els contactes atlàntics
 - 13.4.4.- Els nous ritus funeraris
- 13.5.- Cronologia absoluta del període
- 13.6.- Conclusions: el model de "poblat obert" i el desenvolupament paulatí del mode de producció aldeà

14.- GSC - II (1250 - 950 cal. BC): Ecllosió del poblament i dels poblats protourbans

- 14.1.- Valoració qualitativa de la informació disponible
- 14.2.- El problema de l'impacte dels camps d'urnes en el poblament i la cronologia del GSC-II
 - 14.2.1.- Les vies de penetració i el model de la *wave of advance*
 - 14.2.2.- Datació i distribució geogràfica dels primers camps d'urnes
- 14.3.- Formes d'hàbitat i patrons d'assentament
- 14.4.- L'urbanisme dels poblats closos
 - 14.4.1.- El cas de Genó (Aitona, Segrià) [69]
 - 14.4.2.- El cas de les Paretetes (Albagès, les Garrigues) [194]
 - 14.4.3.- L'aparició dels primers elements de defensa ?
- 14.5.- Les activitats de producció
- 14.6.- Les fàcies ceràmiques
- 14.7.- Conclusions: El model de "poblat clos" i les causes de la seva crisi

CAPÍTOL V:

L'estadi protourbà-II (950 cal. BC - 425 a.C.): L'urbanisme modular

15.- GSC - III (950 - 775 cal. BC): Restructuració del poblament i noves formes d'urbanisme

- 15.1.- Valoració qualitativa de la informació disponible
- 15.2.- Tipus d'hàbitat i patrons d'assentament
 - 15.2.1.- La relació poblats - necròpolis
- 15.3.- El problema de la concentració del poblament
 - 15.3.1.- Despoblació, concentració i desplaçament poblacional: assaig de quantificació
 - 15.3.2.- El tamany dels assentaments: una aproximació demogràfica
- 15.4.- Les noves formes d'urbanisme: el cas de la Colomina 2 (Gerb, la Noguera) [36]
 - 15.4.1.- Característiques del poblat
 - 15.4.2.- L'urbanisme modular
 - 15.4.3.- L'arquitectura en tovots
- 15.5.- Construccions comunitàries: les cisternes
- 15.6.- Les novetats del món funerari
- 15.7.- Problemàtica per a la datació del període
- 15.8.- Conclusions: Lectura social del nou model d'assentament

16.- GSC - IV (775 cal. BC - 550 a.C.): Expansió del poblament i jerarquització del territori

- 16.1.- Els poblats de la primera edat del ferro
 - 16.1.1.- El poblat de Bell Pla (Guissona, la Segarra) [13]
 - 16.1.2.- El poblat del Tossal del Molinet (el Poal, Pla d'Urgell) [203]
- 16.2.- La fortalesa dels Vilars (Arbeca, les Garrigues) [235]

- 16.2.1.- Característiques i evolució general del jaciment
- 16.2.2.- Característiques generals de l'urbanisme
- 16.2.3.- Evolució del barri meridional (zona 4)
- 16.5.- Cronologia absoluta del període
- 16.6.- Conclusions: Vilars en el context del nord-est peninsular
 - 16.6.1.- El problema dels camps frisis
 - 16.6.2.- Les cases amb porxo
 - 16.6.3.- Muralles i torres quadrangulars

17.- Conclusions generals

- **ANNEX 1: Catàleg jaciments protohistòrics de la plana occidental catalana**
- **ANNEX 2: Jaciments de cronologia incerta**
- **ANNEX 3: Calibratge de les datacions C14**
- **ÍNDEX FIGURES**
- **BIBLIOGRAFIA**

INTRODUCCIÓ

He tardat tant en acabar aquest treball que he aconseguit ficar nerviós a tothom que m'envoltava. Abans d'entrar en matèria, demano doncs sincerament disculpes...

Voldria dir en el meu descàrrec, però, que hi ha molts tipus de Tesis i aquesta no és precisament, sense voler minimitzar les meves limitacions, una de les que pot resoldre's fàcilment. D'una banda, es tracta d'una temàtica (poblament i urbanisme) tractada amb més o menys profusió en molts altres treballs, amb la qual cosa cal filar prim a l'hora d'intentar modificar un paradigma que està acceptat -o al menys no es qüestionava- per part de la majoria de la comunitat científica.

Per altra banda, és un treball que ha calgut escriure primer que res amb el paletí a la mà. En la seva elaboració hi ha una part important de recerca documental i bibliogràfica inherent a qualsevol treball d'investigació; una part de recuperació d'informació inèdita (en aquest cas excavacions antigues que els seus responsables han accedit generosament a confiar-me) i una tercera part de formació personal en metodologies concretes com ara l'explotació estadística de les datacions calibrades, les diferents aproximacions existents a l'estudi de l'urbanisme i el territori o les tècniques d'infografia per poder optimitzar la totalitat de les figures que apareixen en el text, les quals esdevenen documents indispensables en qualsevol estudi sobre les formes d'hàbitat protohistòric.

No obstant això, el volum d'informació més important d'aquest treball prové d'un seguit d'excavacions que s'han dut a terme durant la seva redacció. És més, en alguns casos s'ha potenciat intervencions inèdites com ara Minferri-II (Juneda, les Garrigues) [83], o s'ha incidit en l'excavació de determinades

zones de projectes arqueològics en curs com la fortalesa dels Vilars (Arbeca, les Garrigues) [235] per tal de poder omplir alguns buits de coneixement relacionats amb els objectius que perseguia aquesta Tesi. Totes elles, juntament amb la intervenció d'urgència a Roques del Sarrò (Lleida, Segrià) [144], han comptat amb la participació directa sobre el terreny de l'autor d'aquestes línies, en tant que membre del Grup d'Investigació Prehistòrica de la Universitat de Lleida, coordinador científic de les diferents actuacions.

El tema que és presenta: "L'evolució del poblament protohistòric a la plana occidental catalana: Models d'ocupació del territori i urbanisme" pot semblar, d'altra banda, ambiciós i sense dubte ara, un cop acabat, han quedat moltes llagunes i qüestions per resoldre. S'ha pretés, però, sentar les bases per un tipus d'aproximació al tractament del problema fins ara inèdites i completament necessàries.

En primer lloc, s'ha adoptat una escala geogràfica d'anàlisi: el conjunt de la plana occidental que, sense reivindicar la homogeneïtat fisiogràfica global del territori, permet la visió unitària d'una regió on el poblament s'estructura bàsicament en funció de la xarxa hidrogràfica existent i d'uns recursos potencials molt similars en la major part de l'àrea considerada. Així, des del Montsec fins a l'Ebre i des de les serres del Tallat o la Portella fins el Cinca, pot demostrar-se com el conjunt de comunitats establertes han estat immerses dins d'una dinàmica comuna i interrelacionada.

En segon lloc, la protohistòria com a marc cronològic ha estat considerada en el sentit més ampli del terme (des del calcolític fins l'ibèric antic), entenent que l'urbanisme emergent durant el bronze final I o anteriorment, troba la seva darrera explicació en els processos de sedentarització i concentració de l'hàbitat detectats durant el III mil.leni cal. BC i la seva plenitud durant el període ibèric ple i ibèric tardà, etapes on apareixen les primeres manifestacions de les societats estatals. Aquest darrer moment, però, no ha estat estudiat per quan s'ha valorat prioritari definir els processos formatius, abans que caracteritzar una etapa on el fenomen es presenta consumat i gaudeix de suficient entitat i complexitat com per ser tractat monogràficament.

En tercer lloc, des del punt de vista teòric, el propi urbanisme s'ha considerat com la materialització en l'espai de les relacions socials de producció inherents a cada comunitat estudiada. D'aquesta manera s'ha intentat caracteritzar -més enllà de la descripció i estudi funcional o arquitectònic dels poblats- les pràctiques econòmiques i el tipus d'estructura política o social que determinaven una relació concreta entre assentament i territori i la producció social d'unes formes d'hàbitat canviants. Val a dir, en aquest sentit, que l'anàlisi efectuada s'ha dut a terme exclusivament des d'una perspectiva macroespacial, donat que la magnitud geogràfica, el nombre d'assentaments i l'ampli període cronològic tractat haurien implicat un treball de camp inabordable per tal de caracteritzar els territoris d'explotació concrets de cada jaciment.

En quart lloc, la sistematització d'aquesta evolució s'ha efectuat a partir de d'un enfocament dual i complementari: el propi grau de desenvolupament de les formes urbanes que inclou el conjunt de factors econòmics i socials acabats d'esmentar, i les fàcies inherents a l'anàlisi dels elements de cultura material apareguts. D'aquesta manera es distingeixen tres estadis: Preurbà (2700 - 1650 cal. BC), Protourbà-I (1650-950 cal. BC) i Protourbà-II (950 cal. BC - 450 a.C.) i s'insisteix en la caracterització a l'interior d'aquestes grans fases d'un grup cultural específic que ja ha estat batejat per altres autors com el "Grup del Segre-Cinca". Aquesta opció implica el reconeixement explícit d'una evolució singular de la plana respecte la resta del nord-est peninsular, la qual -diferint d'altres opinions- considero es desenvolupa sense solució de continuïtat entre 1650 cal. BC - 550 a.C.; és a dir, des del bronze mitjà fins l'inici de l'ibèric ple segons la nomenclatura de la periodització tradicional.

Proposo, d'altra banda, una evolució del Grup del Segre-Cinca (GSC a partir d'ara en aquest treball) estructurada en quatre fases, dues de les quals (GSC -I: 1650-1300 cal. BC i GSC-II: 1300 - 950 cal. BC) s'inclouen dins de l'estadi Protourbà I, i les dues restants (GSC-III: 950-775 cal. BC i GSC-IV: 775 cal. BC - 550 a.C.) dins de l'estadi Protourbà-II.

Finalment, aquesta seqüència cronocultural s'ha establert a partir exclusivament de les dades calibrades existents, per l'explotació de les quals proposo també un mètode original basat en la utilització de les medianes dels intervals de màxima probabilitat a 2 sigmes.

L'obra -com ja s'ha senyalat- s'estructura en cinc capítols, unes conclusions i tres annexes. El primer està dedicat a l'explicitació dels protocols de partida (objectius, marc temporal i cronològic) i a l'estat de la qüestió sobre el tema; el segon a la formulació de la metodologia seguida tant pel respecte a la selecció de la informació (catàleg de jaciments retinguts), com a l'explotació de les dades calibrades i, finalment, als principis teòrics i hipòtesis inicials sobre les s'ha treballat; els tres capítols restants recullen una anàlisi i caracterització detallada dels tres estadis de desenvolupament urbà que constitueixen l'esquelet d'aquest treball.

Penso, sense cap pretensió, que els resultats obtinguts aporten una visió global sobre l'evolució de la protohistòria de la plana occidental que fins ara havia estat simplement esbossada i en alguns aspectes gairebé ignorada. Espero que serveixi al menys per obrir un debat més que necessari, davant del qual jo mantinc la postura més constructiva possible. Espero igualment que la lectura d'aquestes línies transmetin l'entusiasme i passió amb què jo l'he realitzat.

AGRAÏMENTS

Vull agrair primer que res a l'equip director del Grup d'Investigació Prehistòrica de la Universitat de Lleida: Natàlia Alonso, Emili Junyent i Angel Lafuente, la seva col.laboració personal i suport constant per poder dur a terme aquest treball. S'han esforçat en deixar-me el temps i tranquil·litat necessàries per poder realitzar-lo, carregant sobre si moltes de les tasques que em corresponien en tant que codirector dels diferents projectes. Més importants encara han estat les seves aportacions crítiques i discussions sobre el seu contingut, de tal manera que moltes de les reflexions formulades són fruit d'aquest debat col·lectiu, tot i que n'assumeixo tota la responsabilitat.

N'Emili Junyent, director del treball i com la resta de l'equip amic entranyable, ha efectuat un seguiment sistemàtic de la meua tasca, m'ha contagiat de la importància d'aquesta problemàtica i ha suportat la tensió que he generat amb el meu retard. A més del seu mestratge i recolzament constant, he d'agrair-li haver-me cedit tota la informació inèdita de l'excavació del Tossal del Molinet [203].

Amb ell, faig també extensiu el meu agraïment a la resta de col·legues i companys de la Unitat d'Arqueologia, Prehistòria i Història Antiga de la Universitat de Lleida: Núria Rafel, Arturo Pérez, Joaquín Ruiz de Arbulo i Francesc Tuset, per quan han prioritzat la meua dedicació a la recerca, per damunt d'altres tasques docents que en la meua condició acadèmica d'Ajudant m'hagués estat difícil de compaginar.

Pel que respecta a les aportacions directes en relació amb aquest treball, vull destacar, primer que res, el recolzament rebut per en Josep Gallart. M'ha cedit tota la informació inèdita del Tossal de les Paretetes (Albagés, les Garrigues) [194] i de l'estudi que ell mateix havia iniciat sobre el sondeig del Bell Pla (Guissona, la Segarra) [13], efectuat per Josep Guitart i Marta Prevosti, als quals remeteixo també el meu reconeixement. M'ha permès igualment utilitzar el seu propi i imponent arxiu bibliogràfic i hem passat moltes estones discutint conjuntament infinitat de problemes relacionats amb aquest treball.

A través d'ell expreso també la meva gratitud vers tot el col·lectiu del Grup de Recerques Arqueològiques "La Femosa" (Artesa de Lleida) i especialment a l'Antoni Llussà de qui he utilitzat dibuixos originals i inèdits dels materials de les Paretetes, Bell-Pla i la Colomina 2 (Os de Balaguer, la Noguera) [36], i a l'Adolf Costafreda que m'ha fet partícep, sempre que li he demanat, del seu profund coneixement sobre el territori i la realitat arqueològica de les comarques meridionals lleidatanes.

L'Enric Tartera, d'altra banda, ha passat un bon nombre d'hores digitalitzant moltes de les plantes que ara es presenten. Junts hem dedicat igualment molt temps a trobar solucions infogràfiques operatives per ser explotades en Arqueologia. A la seva vora actualitzo constantment la meva formació informàtica, mantinc viva una passió que sempre he sentit i gaudeixo d'una amistat més que desinteressada. Gràcies Enric.

La Maria Ferràndez i l'Angel Lafuente, amb qui vaig compartir la direcció de l'excavació de la necròpoli de la Colomina 1 [35], m'han cedit ara tota la informació inèdita del poblat homònim. Per ells també el meu agraïment.

Amb en Josep Ribes hem realitzat l'aixecament planimètric de les restes visibles en superfície de la Serra dels Corbs-I (Sarrocà de Lleida, Segrià) [163] i la Serra del Jaume (Granyena de les Garrigues, les Garrigues) [158], sacrificant les seves hores de lleure. Gràcies Josep.

En territori aragonès he gaudit també de tot tipus de col·laboració per part d'en Javier Rey i José Ignacio Royo. Ambdós m'han facilitat les datacions inèdites de la Balsa de Tamariz (Tauste, Saragossa) i en Javier Rey també les de les darreres intervencions a Masada de Ratón (Fraga, Osca) [80], efectuades sota la seva direcció. A més del seu suport constant, he pogut contrastar les meves hipòtesis amb els seus criteris i resultats científics, de tal manera que aquesta relació ha trascendit del terreny estrictament professional. Per a mi és gairebé un honor.

El professor Joan Anton Barceló de la Universitat Autònoma de Barcelona he d'agrair-li la seva amable i desinteressada col·laboració per introduir-me dins del món de l'explotació estadística del calibratge de les datacions radiocarbòniques.

El professor José Luis Maya de la Universitat de Barcelona em cedí també una planta llavors inèdita del poblat de Genó (Aitona, Segrià) [69] i sempre m'ha mostrat la seva predisposició per qualsevol altre requeriment.

Amb ell, faig extensiu igualment el meu agraïment a molts altres col·legues de l'U.M.R. 154 de Lattes (Michel Py), de la Universitat d'Aix-en-Provence (Dominique Garcia), del Centre d'Investigacions Arqueològiques de Girona (Mª Aurora Martin i Enriqueta Pons) i del Col·lectiu de Recerques Arqueològiques de Cerdanyola (Joan Francès), per quan s'han prestat igualment a qualsevol

tipus d'ajuda i m'han deixat concentrar en aquesta tasca, deixant en segon terme els projectes de recerca amb els quals col.laborava.

Finalment, agraeixo el recolzament de tota la meva família i amics aliens a l'Arqueologia que han suportat de bon grat el meu aïllament durant aquest temps.

A la Natàlia Alonso, que ha viscut el dia a dia de la llarga elaboració d'aquest treball, donar-li només les gràcies seria una ofensa. Sense el seu exemple, suport, carinyo i comprensió molt possiblement encara no estaria acabat.

CAPÍTOL I

Característiques generals del treball i estat de la qüestió sobre el poblament i l'urbanisme a la plana occidental catalana

1.- Objectius d'aquest treball

Especialment a partir dels anys 80, els estudis sobre poblament, urbanisme, formes d'hàbitat, estructures domèstiques... han experimentat un important desenvolupament dins del conjunt de l'arqueologia catalana vinculat a múltiples factors, dintre dels quals s'hauria de destacar la difusió de les tècniques inherents a l'anomenada "Arqueologia espacial", l'aplicació -ara ja habitual- del mètode d'excavació en extensió i un interès cada cop més important per la caracterització de les relacions entre assentaments i territori a partir de la reconstrucció paleoecològica de l'entorn i la definició de les estratègies econòmiques prioritàries de les comunitats humanes que hi habitaven.

La prova més tangible de la incidència d'aquesta nova orientació teòrico metodològica ve donada per la progressiva participació dels investigadors/es catalans en l'allau de reunions científiques centrades en aquests temes que ha tingut lloc en els darrers quinze anys:

- 1984: *Distribución y relaciones entre los asentamientos*, Colegio Universitario de Teruel, Teruel.
- 1985: *Iberos, I Jornadas sobre el Mundo Ibérico*, Ayuntamiento de Jaén - Junta de Andalucía, Jaén.
- 1986: *Coloquio sobre el microespacio-2*, Colegio Universitario de Teruel, Teruel.
- 1986: *Los asentamientos ibéricos ante la romanización*, Casa de Velázquez, Madrid.
- 1989: *Fronteras*, Colegio Universitario de Teruel, Teruel.
- 1989: *Habitats et structures domestiques en Méditerranée occidentale durant la Protohistoire*, CNRS, Arles-sur-Rhône.
- 1989: *Paleoetnología de la Península Ibérica*, Universidad Complutense de Madrid, Madrid.
- 1990: *Fortificaciones. La problemática de l'ibèric ple: (segles IV-III a.C.)*, Simposi Internacional d'Arqueologia Ibèrica, Centre d'estudis del Bages - Societat Catalana d'Arqueologia, Manresa.
- 1990: *Aragón/Litoral Mediterráneo. Intercambios culturales durante la Prehistoria*, Institución "Fernando el Católico", Saragossa.
- 1991: *Economía y aprovechamiento del medio en la prehistoria de España y Portugal*, Universidad de Cantabria, Laredo.
- 1993: *El poblament ibèric a Catalunya*, Museu Comarcal del Maresme, Mataró.
- 1994: "Habitats, économies et sociétés de l'Âge du Bronze au Premier Âge du Fer en Méditerranée occidentale", *XXIVè Congrès Préhistorique de France: Les Civilisations Méditerranéennes*, Société Préhistorique Française, Carcassonne.
- 1994: *Models d'ocupació, transformació i explotació del territori entre el 1600 i el 500 A.N.E. a la Catalunya Meridional i zones limítrofes de la Depressió de l'Ebre*, Museu Arqueològic Municipal, Sant Feliu de Codines.
- 1997: Workshop: *La transició del III al II mil.leni a.C. a Catalunya*, Museu Comarcal de la Garrotxa, Olot.

A les respectives publicacions d'aquestes i altres reunions amb presència més puntual de l'arqueologia catalana, caldria afegir encara els col·loquis i congressos periòdics de caràcter bianual com els *Congrés Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà* o el *Congreso Nacional de Arqueología* que esporàdicament han rebut igualment aportacions sobre aquesta temàtica. Per altra banda, la revista *Cota Zero*, sense dubte la publicació que millor reflecteix les inquietuds de l'avantguarda de la recerca arqueològica a casa nostra, ha consagrat diferents dossiers monogràfics a estats de la qüestió sobre la mateixa problemàtica, que han comptat amb la col·laboració de destacats investigadors nacionals i europeus:

- 1988: *Mètodes científics aplicats a la reconstrucció paleoambiental de la prehistòria*, Cota Zero, nº 4, Vic.
- 1991: *Agricultura: orígens, adopció i desenvolupament*, Cota Zero, nº 7, Vic.
- 1993: *Agricultura: orígens, adopció i desenvolupament (2a. part)*, Cota Zero, nº 7, Vic
- 1994: *Hàbitat i habitació a la protohistòria de la Mediterrània nord-occidental*, Cota Zero, nº 10, Vic.
- 1995: *Arqueozoologia: economia i societat*, Cota Zero, nº 11, Vic.
- 1996: *Estratègies alimentàries en el passat*, Cota Zero, nº 12, Vic.

Paral·lelament, les Universitats i altres organismes de recerca han potenciat, per la seva banda, diferents treballs d'investigació i tesis doctorals, alguns dels quals han pogut ser publicats recentment de forma íntegra o parcial. Pot citar-se com exponents d'aquesta afirmació, la tesi de llicenciatura (MATEO 1993, 1994, 71-92), caracteritzant l'influència de la qualitat dels sòls en la situació dels poblats i necròpolis del bronze final en l'àrea meridional de Lleida o la tesi doctoral sobre l'arquitectura domèstica a Catalunya durant la protohistòria (BELARTE 1997), ambdues realitzades des de la Universitat de Barcelona; la tesi sobre les ciutats pre-romanes de l'Aragó (ASENSIO 1995), presentada a la Universitat de Saragossa; l'estudi sobre les fortificacions peninsulars des de la fi de l'edat del bronze fins l'època romana promogut per la "Casa de Velázquez" de Madrid (MORET 1996) o els resums de les tesis doctorals realitzades a la Universitat de Navarra sobre el poblament protohistòric de la vall mitjana de l'Ebre (SESMA 1993, 53-119; 1995, 147-184; SESMA - GARCÍA 1994, 89-218), per esmentar solament les zones més properes dins del nord-est peninsular a l'àrea que es preten estudiar en aquest treball. No cal mencionar tampoc en aquest context les nombroses monografies i articles puntuals sobre determinats jaciments que complementen l'important cabal d'informació avui existent sobre la problemàtica que ens ocupa.

L'arqueologia lleidatana no ha romàs aliena ni indiferent al llarg d'aquests anys a l'orientació general d'aquest tipus de recerca i, impulsada principalment des de la Universitat, aquesta sensibilització s'ha materialitzat en tres aspectes bàsics:

- La voluntat de dur a terme un procés de difusió i formació dels propis

investigadors i estudiants d'arqueologia envers les noves tendències

- L'endegament de projectes propis de recerca coherents amb els nous postulats teoricometodològics i
- La participació activa en les diferents reunions d'àmbit nacional o internacional celebrades

Pel que respecta al primer dels apartats, cal esmentar la sèrie de Curssets d'Arqueologia duts a terme des de la pròpia Universitat, en algun dels casos capdavanters a Catalunya en el tractament de problemàtiques específiques i sense dubte un valuós complement a la docència estricta desenvolupada a les aules:

- 1990: *Hàbitat i estructures domèstiques a Catalunya. Bronze final i primera edat del ferro*, X Curset d'Arqueologia a càrrec de la Dra. E. Pons.
- 1990: *Poliòrcètica grega i fortificacions indígenes en el Mediterrani centre-occidental*, X Curset d'Arqueologia a càrrec del professor I. Garlan.
- 1991: *Arqueozoologia*, XI Curset d'Arqueologia a càrrec del professor J. Estèvez.
- 1991: *Tècniques d'anàlisi en Arqueologia Espacial*, XII Curset d'Arqueologia a càrrec del professor F. Burillo.
- 1992: *Urbanismo y organización del territorio ibérico en la Edad del Hierro*, XIII Curset d'Arqueologia a càrrec de les Dns. C. Mata i H. Bonet.

No menys interessant, però, ha estat l'activitat científica desenvolupada per l'Institut d'Estudis Ilerdencs que, referida al tema que ens ocupa, s'ha centrat en una altra sèrie de cursets, en aquest cas sobre la Geoarqueologia, dins dels quals pot destacar-se:

- 1988: *Las acumulaciones cuaternarias de los llanos leridanos*, a càrrec del professor J.L. Peña
- 1991: *Pleistoceno y Paleolítico del Nordeste de la Península Ibérica*, organitzat a partir de diferents ponències.

Tanmateix, ni aquesta conjuntura general favorable ("moda científica" o -si es prefereix- eclosió d'un determinat "paradigma científic"), ni tampoc l'evidència d'una llarga tradició local d'investigacions sobre el tema, són els factors desencadenants de la realització d'aquest treball. En realitat aquest estudi sorgeix motivat per la pròpia recerca duta a terme sobre el terreny en els darrers anys i s'insereix dins d'un programa més àmpli que intenta caracteritzar la dinàmica de les interaccions home-medi en una zona geogràfica coherent (la plana occidental catalana) i en un marc cronològic concret (la protohistòria).

En efecte, des de 1985 la Universitat de Lleida desenvolupa un projecte de recerca en el jaciment protohistòric dels Vilars (Arbeca, les Garrigues) [235], l'excavació del qual, patrocinada pel Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya, ha permès documentar una impressionant fortalesa de la primera edat del ferro al bell mig de la plana occidental catalana, sense paral·lels coneguts en la regió i un dels testimonis més espectaculars de l'urbanisme que precedeix l'aparició de les ciutats ilergetes. La voluntat general de l'equip de

trobar una explicació historicoarqueològica per aquest recinte singular ha esdevingut la veritable espoleta que han fet esclatar l'endegament d'aquest treball i ha determinat tot un altre seguit d'investigacions paral·leles en el marc d'una planificació conjunta.¹

Les primeres actuacions, orientades vers l'estudi intrínsec de l'assentament i el seu territori immediat des d'una òptica multidisciplinària han suposat un important salt qualitatiu pel conjunt de l'arqueologia de la zona (ALONSO *et al.* 1996, 319-339), però han mostrat igualment la necessitat d'una contextualització més àmplia, tant en el marc espacial com temporal, per poder arribar a explicar les transformacions d'ordre social, polític i econòmic inherents a l'aparició durant la primera edat del ferro de nuclis amb el grau de desenvolupament urbanístic que es reflecteix als Vilars.

En aquesta línia, diferents treballs concrets s'han orientat vers la caracterització diacrònica de les estratègies econòmiques prioritàries i les activitats de producció de les comunitats protohistòriques d'aquesta regió, dins dels quals la tesi doctoral sobre l'evolució de l'agricultura recentment presentada (ALONSO 1997; 1999) constitueix una primícia en la zona i una aportació teorico-metodològica d'àmbit gairebé nacional.

L'estudi diacrònic del poblament ha estat un altre dels eixos de la recerca, el qual s'està desenvolupant des de fronts diferents i escales d'anàlisi complementàries. Així, des del propi equip de recerca, una primera tesi de llicenciatura, preludi de la respectiva tesi doctoral, s'ha encarregat de l'estudi a nivell macro i semimicro del poblament en la comarca del Segrià (VÀZQUEZ 1993). Aquest treball ha coincidit amb un estudi similar a la comarca de l'Urgell (PUCHE 1991), promogut també des de la pròpia Universitat, de tal manera que ambdós han permès desenvolupar per primera vegada diferents tècniques d'anàlisi de l'arqueologia espacial en les seves respectives zones.

El present treball s'insereix igualment dins d'aquesta línia de recerca, però des d'una escala exclusivament macroespacial i amb un àmbit d'aplicació que abasteix un territori molt més ampli: el conjunt de la plana occidental catalana. L'objectiu, a diferència dels estudis citats, no consisteix tant en definir a partir d'un aparell analític acurat les relacions intra-jaciments, la tipologia detallada

¹ Un primer projecte "*Dinàmica paleoecològica i paleoeconòmica en l'assentament dels Vilars (Arbeca, les Garrigues)*" finançat per la Fundació "Caixa de Barcelona" (1989-1990) ha possibilitat, juntament amb d'altres aportacions puntuals de la Universitat de Lleida, crear i consolidar un equip de recerca interdisciplinària. Posteriorment la "Dirección General de Investigación Científica y Técnica" ha recolzat la continuïtat de la recerca amb l'acceptació del projecte "*Primera Edad del Hierro y Época Ibérica en la Catalunya Occidental. Territorio y asentamientos*" (DGICYT PS92-0148), dut a terme entre 1993 i 1995. Finalment, l'actual "Dirección General de Enseñanza Superior" ha aprovat pel trieni 1997-1999 un nou projecte "*Un modelo singular de la transformación de las sociedades segmentarias en sociedades complejas: el valle del Segre (II y I milenio ANE)*" (DGES- PB96-0419). Tots ells han comptat i compten amb la nostra participació directa i han estat tutelats pel Dr. Emili Junyent, director igualment d'aquesta tesi.

dels assentaments o els seus recursos potencials, sinó en establir els patrons generals de l'evolució del poblament, la seva periodització, els models d'ocupació del territori propis de cada fase, la seva densitat i distribució geogràfica i, en la mesura que sigui possible, els mecanismes que han provocat les mutacions d'un tipus de patró a l'altre.

L'anàlisi sobre les diferents formes d'hàbitat i l'origen i desenvolupament de l'urbanisme constitueixen, en aquest context, els eixos directrius que singularitzen el present estudi. La problemàtica no és nova. Com es veurà més endavant, un llarg enfilall de treballs anteriors² han incidit en la precocitat de l'aparició de l'arquitectura en pedra i l'urbanisme a la vall del Segre i, en aquest sentit, els Vilars constitueix solament una baula, mal coneguda fins la seva descoberta, que permet omplir el buit existent entre els assentaments considerats "protourbans" del bronze final (Genó, Paretetes, Carretelà...) i les "ciutats" ibèriques citades en les fonts clàssiques (Iltirta, Athanagrum...), la identificació i caracterització de les quals es troba igualment en un estadi molt precari (JUNYENT 1993, 77-94).

No s'ha dut a terme mai, però, una caracterització acurada d'aquestes primeres manifestacions urbanes precursors de l'urbanisme ilergeta; les hipòtesis sobre la seva aparició (desenvolupament intern o aportacions forànies) són divergents i la seva contextualització cronocultural precisa ser revisada. Suplir aquestes mancances constitueix el segon gran bloc d'objectius d'aquesta tesi.

Finalment, la realització d'aquest estudi ha coincidit amb un moviment de revisió general de les perioditzacions establertes pel conjunt de l'edat del bronze a Catalunya (MAYA - PETIT 1995, 327-342; MAYA 1997, 11-27) i amb la sensibilització d'una part important de la comunitat científica catalana envers la utilització del calibratge de les datacions per radiocarboni en les sistematitzacions del conjunt de la prehistòria (CASTRO - LULL - MICÓ 1996; JUNYENT - LÓPEZ - MARTÍN 1995). Ambdós factors seran considerats al llarg de les planes que segueixen, proposant diferents alternatives concretes coherents amb la temàtica d'aquest treball.

² Diferents estats de la qüestió han estat publicats recentment per membres del propi equip de recerca: és el cas del treball presentat en el col.loqui d'Arles-sur-Rhône (JUNYENT 1989, 89-105), l'estudi sobre els assentaments de la primera edat del ferro presentat a Mataró (GARCÉS *et al.* 1993c, 41-58) i Carcassonne (GARCÉS *et al.* 2000, 147-157) o l'article sobre els orígens de l'arquitectura aparegut a la revista Cota Zero (JUNYENT - LAFUENTE - LÓPEZ 1994, 73-89). Igualment de cabal interès són altres síntesis referides al conjunt del territori català com les aparegudes arran dels col.loquis celebrats a Saragossa (MAYA 1992a, 275-314) i Laredo (MAYA 1992b, 515-554). La darrera reunió celebrada a Sant Feliu de Codines l'any 1994 esdevé, però, la prova més conclouent de l'efervescència d'aquesta temàtica amb la presentació d'un total de cinc articles (VÀZQUEZ 1996a, 77-91; 1996b, 265-276; GONZÁLEZ - RODRÍGUEZ - PEÑA 1996a, 137-152; 1996b, 277-291; ALONSO *et al.* 1996, 319-339) centrats en l'evolució i característiques del poblament en la vall del Segre.

2.- La protohistòria com a marc cronològic

L'aparició de l'escriptura ha estat tradicionalment el límit establert pels investigadors per diferenciar entre la prehistòria i els temps històrics, entenent com a protohistòrics aquells pobles o societats amb un estadi incipient d'escriptura o coneguts indirectament a partir dels textos escrits per altres cultures (MESTRE 1992, 857). En la mateixa línia, s'ha definit també com l'estudi dels primers pobles sense escriptura, contemporanis de les primeres civilitzacions històriques (MOHEN 1986, 50-51).

A Europa occidental, aquesta definició clàssica significa limitar la protohistòria al primer mil·lenni a.C., època en què es produeixen els primers contactes a gran escala amb les civilitzacions del Mediterrani oriental. Presenta, d'altra banda, la dificultat d'encabir dins d'un mateix marge cronològic els ritmes i processos asincrònics amb què aquests contactes es produeixen, la seva desigual incidència i, implícitament, comporta un tipus de catalogació evolucionista de les cultures, que avui no es compartida per molts investigadors.

La investigació moderna tendeix a valorar molt més el context socio-econòmic i polític que va permetre el desenvolupament dels primers còdigs de signes i l'escriptura, com a l'element fonamental a l'hora de mesurar el caràcter protohistòric de les comunitats. Factors com l'urbanisme, el tipus d'estructura política i social o els sistemes de producció i d'intercanvis adquireixen un paper preponderant dins d'aquest discurs, que en definitiva intenta revaloritzar la complexitat dels factors que intervenen en el desenvolupament de les cultures i oferir, paral·lelament, una visió dinàmica, multidireccional i no nuclear de l'evolució de la humanitat.

El terme s'utilitzà per primera vegada dins la recerca prehistòrica durant la segona meitat del segle XIX i, ja des de la seva aparició, el seu significat tingué un caràcter controvertit i una utilització arbitrària per part dels científics de l'època.

D'una part, Gabriel de Mortillet -molt possiblement l'inventor del concepte- considerava com a "protohistòria" l'etapa que comprenia tota l'edat del bronze i l'edat del ferro fins l'arribada dels romans. El treball, *Musée Préhistorique*, aparegué en 1881 i constituïa una simple proposta classificatòria de les etapes prehistòriques, encara amb un alt contingut mecanicista, on l'aportació fonamental consistia en la distinció d'una primera edat del ferro pre-romana

(DANIEL 1974, 254-257). No obstant això, el terme tingué ressò entre la investigació posterior (DECHELETTE 1910) i finalment fou assumit per la comunitat científica europea, com ho palesa la celebració l'any 1932 a Londres del primer Congrés Internacional de les *Sciences Préhistoriques et Protohistoriques*.

No ha existit mai a nivell europeu un consens sobre el significat i l'abast cronològic de la protohistòria, ni -molt sovint- dins les diferents "Escoles" de cada país. En síntesi, s'han produït dues reaccions principals:

- Una lectura restringida del sentit del terme, la qual considera com a protohistòriques aquelles comunitats de l'extrema fi de l'edat del bronze, receptores dels primers estímuls o contactes amb les "civilitzacions" del Mediterrani oriental i protagonistes del salt a la Història, amb un major o menor grau d'autoctonia segons la posició teòrica dels investigadors respectius pel que fa a la incidència dels factors externs dins d'aquest procés de transformació.

- Una interpretació més àmplia, que remunta la protohistòria a l'aparició i adopció de la metal·lúrgia com a fenomen desencadenant de canvis trascendentals en el sí de l'estructura de les comunitats neolítiques, constituint, en definitiva, l'embrió que permetrà a llarg termini el desenvolupament d'estructures socials més complexes, sistemes de producció excedentaris, major incidència econòmica dels intercanvis i una restructuració del poblament i les formes d'ocupació del territori, fins l'aparició de les societats urbanes.

Ambdues posicions reflecteixen d'alguna manera la realitat històrica de regions amb característiques molt diferents. D'una banda, l'arqueologia del Mediterrani occidental ha estat molt més propensa a la primera de les postures, considerant l'impacte que l'expansió colonial de fenicis i grecs tingué sobre el poblament indígena existent. Així, tot i matitzar els seus efectes i remarcar en darrera instància el caràcter idiosincràtic dels canvis esdevinguts, la protohistòria del sud de França s'ha situat entre la fi del bronze final IIIb i l'època d'August; és a dir, durant els segles VIII-I a.C. (DEDET - PY 1976, 9; PY 1990, 11-12).

En la pròpia França, l'arqueologia "continental", menys vinculada en primera instància als grans esdeveniments del Mediterrani durant el primer mil·lenni a.C., ha optat per la visió més àmplia del concepte (GUILAINE 1976, 19) i una postura similar ha estat seguida per la major part dels investigadors anglosaxons i estudiosos de la zona atlàntica (LICHARDUS *et al.* 1987), on el terme ha tingut, ademés, molta menys acceptació.

Pel que fa a Catalunya, el concepte apareix utilitzat també des de finals del segle XIX, en un context on l'arqueologia prehistòrica es troba encara en un estadi embrionari esperonada per la tasca de geòlegs i naturalistes vinculats als

corrents científics europeus de l'època. Així, J. Vilanova i Piera califica com a "protohistòrica" la necròpoli d'incineració dels Vilars (Espolla, Alt Empordà), excavada l'any 1890 per J. Avilés (FITA - VILANOVA 1890, 136-152) i considerada com una de les necròpolis tumulars característiques dels camps d'urnes durant la transició bronze final - ferro a l'Empordà (LÓPEZ - PONS 1995, 110-111).

La figura d'aquest valencià il·lustre (1821-1893), estretament relacionat amb l'avantguarda científica europea del segle XIX, mereix una certa atenció perquè en realitat fou qui introduí el terme a la península i un dels principals promotors de la prehistòria espanyola. En els seus treballs de darrera època³, s'aprecia especialment la seva peculiar concepció de la protohistòria, definint-la com el conjunt de l'etapa anterior als temps històrics. De fortes conviccions creacionistes i unigenistes, considerava que la història de la humanitat constituïa un *continuum*, per la qual cosa no devia diferenciar-se una etapa prehistòrica. Sostenia, paral·lelament, l'evolució idiosincràtica de la protohistòria peninsular respecte d'Europa i classificava, a l'estil de Mortillet, les cultures peninsulars segons els noms dels jaciments coneguts (AYARZAGÜENA 1990, 40-43; 1991, 69-72; 1993, 393-412). La seva defensa a ultrança de l'autenticitat de les pintures d'Altamira acabarà ocasionant-li un cert descrèdit dins de la comunitat científica internacional i la seva tasca no serà globalment reconeguda fins després de la seva mort.

Segurament influenciat per les idees de Vilanova i inmers dins del corrent intel·lectual de l'època, Lluís Marià Vidal, un altre naturalista català i un dels peoners de la recerca prehistòrica a les terres de Lleida donada la seva activitat d'ingenier de mines vinculat professionalment a la zona (RIU 1994, 123), es referia igualment al jaciment del Castell del Mor (Tàrrrega, l'Urgell) en tant que "protohistòric". La font prové en realitat d'un article publicat l'any 1913 en un diari local, signat pel targarí F. Clua i un dels principals promotors dels jaciments paleontològics del Talladell⁴. Se sap, però, que aquest estava assessorat per Vidal i Mn. Norbert Font i Sagué, els quals consideraven el jaciment com "...una estació Protohistòrica del Període Neolític, i que va continuar durant les dominacions grega i romana..." (SAULA 1989, 9-10). Es tracta, molt probablement de la primera referència a la " protohistòria" de l'àrea que s'estudia en aquest treball, tot i que la inclusió del neolític dins d'aquesta etapa delata el tipus de periodització llavors existent i que la pròpia identificació d'aquest període en el jaciment és incorrecta. En qualsevol cas, Ll. Marià Vidal

³ J. VILANOVA i PIERA, "Protohistoria ibérica" (*Discursos leídos en la Real academia de la Historia en la recepción pública del Dr. D. Juan Vilanova y Piera el día 29 de junio de 1889*), Madrid, 1889.

- J. VILANOVA i PIERA i J.D. RADA i DELGADO, "Geología y protohistoria ibérica", *Historia General de España escrita por individuos de número de la Real Academia de la Historia bajo la dirección de Antonio Cánovas del Castillo*, t. I, Madrid, 1892.

⁴ F. CLUA, "Estació protohistòrica de Tàrrrega (Època o fase Neolítica)", *Lo Pla d'Urgell*, n° 46, Bellpuig, 15 de març de 1913.

- F. CLUA, "Lo Castell del Mor", *La Signou*, n° 18, maig de 1915.

no va deixar d'utilitzar el terme "prehistòria" en els seus escrits, especialment quan es referia al paleolític (VIDAL 1894a).

El concepte caigué en desús amb la creació de l'Institut d'Estudis Catalans i posterior formació del Servei d'Excavacions Arqueològiques l'any 1915, sota la direcció de P. Bosch Gimpera. Resulta sintomàtic observar com l'etapa en la qual es consolida l'arqueologia científica, es concentra una important part de la recerca en l'època pre-romana (amb un programa dedicat exclusivament a les terres de Lleida) i es formulen les primeres sistematitzacions crono-culturals de la protohistòria catalana, s'abandona quasi completament el terme i es desenvolupa un tipus de periodització basat en el particularisme històric i el concepte de "cultura", a la vegada que el canvi cultural s'interpreta sobre la base del difusionisme invasióista, migracions i contactes interculturals (MARTÍNEZ NAVARRETE 1989, 225 i ss.). Les grans etapes de la prehistòria recent, dins de les quals s'incloua el desenvolupament de les diferents cultures s'estructuraren, seguint el model europeu, sota els criteris generals d'evolució tecnològica (eneolític/calcolític, edat del bronze, edat del ferro...) que han perdurat fins avui.

Una canvi radical es produeix amb l'arribada de J. Maluquer de Motes a la Universitat de Barcelona l'any 1959 i la fundació immediata de l'Institut d'Arqueologia, esdevingut anys després Institut d'Arqueologia i Prehistòria. L'any 1960 es planifica el P.I.P. (Programa d'Investigacions Protohistòriques) i a partir de 1973 comença a publicar-se sense periodicitat la sèrie homònima amb els principals resultats de la recerca. Amb paraules del propi fundador, el P.I.P. neix amb la voluntat d'omplir el buit deixat pel Museu Arqueològic de Barcelona, preocupat principalment per l'impacte colonial focu a Catalunya a través de l'excavació d'Empúries, i estudiar la reacció indígena davant d'aquestes influències, no sols en l'àrea immediata de la colònia, sinó en zones més allunyades com la desembocadura de l'Ebre⁵. Aquesta orientació de la recerca estendrà poc després el seu àmbit geogràfic d'intervenció al conjunt del litoral peninsular i, des del punt de vista temàtic, al conjunt de les colonitzacions mediterrànies (MALUQUER 1984, 5). Els simposis de Jerez de la Frontera (1968) i Córdoba (1976), organitzats per l'Institut i dedicats respectivament a "Tartessos y sus problemas" i a la "Prehistoria y Protohistoria del Bajo Guadalquivir", palesen aquesta ampliació del seu radi d'acció i endeguen un seguit d'investigacions per part d'arqueòlegs catalans en el sud d'Andalusia, que han continuat fins avui.

Joan Maluquer de Motes fou ademés un dels pocs investigadors que intentà omplir d'un cert contingut teòric el concepte de "protohistòria", el presentà com una alternativa substitutòria de la periodització clàssica (bronze final, edat del ferro) i proposà una sistematització interna del període (MALUQUER 1982a, 29-49; MALUQUER *et al.* 1986, 7-11). L'argumentació de

⁵ Pròleg redactat per Maluquer a la publicació: F. GRACIA, G. MUNILLA i R. PALLARÉS, *La Moleta del Remei. Alcanar - Montsià*, Diputació de Tarragona, 1988.

la seva proposta es centrava en tres punts bàsics:

- La protohistòria de Catalunya està vinculada a les cultures històriques del Mediterrani. Les fonts escrites identifiquen el poblament de l'àrea catalana amb el nom d'"ibèrics", per la qual cosa és absurd utilitzar una altra denominació a l'hora d'efectuar qualsevol sistematització.
- El poblament indígena del bronze final rep un doble impacte: continental (camps d'urnes) i mediterrani (colonitzacions), els efectes dels quals són assimilats sense traumatismes. Els canvis parcials detectats en les pautes culturals existents responen a fenòmens d'aculturació i estímul, sense detectar-se cap modificació de la base ètnica des del bronze mitjà.
- L'arqueologia catalana ha invertit massa temps en intentar sistematitzar aquesta etapa en base a criteris secundaris com la tipologia dels diferents elements de cultura material, deixant de banda altres manifestacions que proven un continuisme manifest, l'element més característic de les quals és l'arquitectura i l'urbanisme.

Partint d'aquests supòsits, la protohistòria catalana estaria dividida en quatre èpoques (protoibèrica, paleoibèrica, ibèrica i iberoromana), els límits de les quals vindrien donats pels propis esdeveniments històrics del Mediterrani: el descobriment rodi dels pobles catalans (com indicador relatiu de la primera fase), la fundació d'Eivissa (654 a.C), la batalla d'Alàlia (535 a.C.) i l'arribada dels romans a Empúries (218 a.C.).

La hipòtesi d'un continuisme matisat per contactes interculturals i la conseqüent inclusió d'una fase protoibèrica (no pre-ibèrica, que implicaria una substitució no demostrada) dins l'esquema general de la protohistòria, així com el recurs a l'arquitectura i l'urbanisme indígena com a evidència palpable de continuïtat, eren sense dubte els aspectes més interessants dins d'aquesta proposta. L'intent d'encabir el conjunt dels pobles del territori català dins d'un esquema mediterrani esdevenia però un escull de més difícil superació donat que -tal com reconeixia el propi autor- existia una sensible discordança entre la data de les primeres referències literàries sobre l'època de les talasocràcies ròdies (finals del segle IX a.C) i la cronologia de les primeres realitzacions de l'arquitectura protoibèrica a la vall del Segre (segle XI a.C.).

En qualsevol cas, la seva proposta tingué un ressò relatiu dins de la l'arqueologia catalana posterior i la "protohistòria" continua essent un terme ambigu que identifica un estadi cultural mal definit, amb uns límits cronològics d'utilització arbitrària i considerat per norma general -principalment dins del món acadèmic- com l'apèndix final de la prehistòria⁶. La paradoxa arriba al punt

⁶ Després del recent debat sobre l'intent de supressió de la pròpia "Arqueologia" com a àrea de coneixement dins la Llei d'Ensenyament, resulta banal qualsevol reivindicació d'un status específic per la "Protohistòria" dins el món universitari (DD. AA. 1993).

de que les sistematitzacions crono-culturals més o menys consensuades arran de la creació del Servei d'Arqueologia de la Generalitat l'any 1980, amb ocasió de l'exposició *L'arqueologia a Catalunya, avui* (DD. AA. 1983), ni tan sols mencionen el concepte; en canvi, però, es dedica el 6è Col.loqui d'Arqueologia de Puigcerdà l'any 1984 a la *Protohistòria catalana*, establint com a marges cronològics des de l'any 1000 fins a l'any 1 abans de la nostra Era.

En aquest context, el fet d'encabir el present treball dins de la "protohistòria" no constitueix ni una proposta innocent, ni una reivindicació per introduir el terme de manera sistemàtica dins de la periodització de la prehistòria catalana, la qual -com es veurà més endavant- travessa una crisi prou important, al menys pel que respecta a l'edat del bronze, com per continuar presentant sistematitzacions globalitzadores d'una etapa que abans caldria caracteritzar de manera rigurosa en base a les diferents realitats regionals existents.

Un model explicatiu basat en el continuisme cultural per definir la formació del poble ilergeta constitueix la base d'aquest estudi i l'anàlisi de l'evolució de l'urbanisme el seu principal fil conductor. El grau de desenvolupament assolit, en aquest sentit, per les comunitats establertes a la plana occidental catalana durant la segona meitat del II mil.leni a.C. contrasta amb les formes d'hàbitat i d'ocupació del territori de la resta de Catalunya i constitueix l'embrió d'un procés evolutiu no lineal que, amb matisos de caràcter endògen, desembocarà sense solució de continuïtat en l'urbanisme d'època ibèrica.

A partir d'aquesta hipòtesi, el terme "protohistòria" adquireix més que mai un sentit coherent i s'establa al mateix temps contra les estretes caselles cronològiques del "model mediterrani" que s'aplica a la resta del Principat. La vall del Segre reclama un model propi que permeti explicar la seva originalitat i un dels requisits indispensable és una concepció temporalment més àmplia d'aquest període.

Quan les primeres manifestacions dels camps d'urnes (~ s. XI a.C., seguint la cronologia tradicional) es fan paleses en aquesta regió, l'arquitectura en pedra i possiblement els primers poblats closos de caire protourbà constituïen un element plenament incorporat dins del bagatge cultural dels pobladors de la plana. L'objectiu d'aquest treball consisteix en intentar fixar cronològicament en el temps l'origen d'aquest fenomen i explicar-ne, en la mesura que la informació disponible ho permeti, les causes.

Per aquesta raó, hem remuntat els límits de la nostra anàlisi fins el calcolític, moment en què -contràriament al que se suposava- s'observa un important canvi respecte dels mals coneguts patrons d'assentament neolítics i s'inicia una nova fase de colonització de la plana, que coincideix amb l'aparició dels primers objectes de coure i d'un ritus funerari específic com és l'enterrament col·lectiu en balms. Les datacions per radiocarboni obtingudes a

la Balma de cal Porta (Torà, la Segarra) [8] (MESTRES - MARTÍN 1996, 802) permeten proposar una cronologia als voltants del 2700 cal. BC per l'inici d'aquest procés.

Per l'altre extrem, el treball s'atura vers el 550 a.C., data acceptada comunament per l'inici del període ibèric antic. Aquest retall respon exclusivament a raons de tipus pràctic, vinculades a les circumstàncies de la pròpia realització del present estudi i a l'estat general de la qüestió del propi període. No implica de cap de les maneres una voluntat de limitar temporalment la protohistòria de la plana occidental catalana, la qual pot considerar-se acabada amb la concessió dels diferents *status* de *municipium* romà a *Ilerda* (Lleida), *Iesso* (Guissona), *Sigarra* (Prats de Rei ?) i *Aesso* (Isona) durant el segle I a.C.

Succeeix, però, que el període ibèric en la zona ilergeta gaudeix d'una entitat prou significativa com per ser tractat monogràficament; no es disposa de noves dades provinents d'excavacions recents que modifiquen l'estat de la qüestió general; està essent objecte d'altres estudis concrets i, pel que respecta al tema que ens ocupa, no aporta en línies generals novetats significatives en el terreny de les realitzacions urbanístiques, les quals es gesten molts anys abans.

Resumint, doncs, aquest treball abasteix més de 2000 anys de la protohistòria d'una regió singular dins de l'actual territori català (2700 cal. BC - 550 a.C.) i s'adhereix així al "model continental" del propi concepte de protohistòria, de la mateixa manera que ho han fet altres investigadors de la vall de l'Ebre amb una problemàtica similar (SESMA - GARCÍA 1994, 117).

3.- La plana occidental catalana com escala geogràfica d'anàlisi

La dualitat muntanya-pla dins del territori de la província de Lleida constitueix una realitat geogràfica i històrica àmpliament descrita i estudiada pels diferents investigadors. La serra del Montsec esdevé, en aquest sentit, un límit natural que separa unitats morfoestructurals de característiques radicalment diferents, regions biogeogràfiques contrastades i comunitats humanes amb matisos culturals específics.

El relleu i el conjunt de trets fisiogràfics de la zona meridional de la província defineixen, d'aquesta manera, un espai de característiques singulars que destaca fins i tot dins del context geomorfològic de la Depressió Central Catalana, unitat estructural superior dins de la qual s'enmarca. Els estudis i manuals clàssics de Geografia s'han referit a aquesta àrea amb el nom de "plana de Lleida" (SOLÉ SABARÍS 1946, 7-22) o "plana aluvial segriana" (SOLÉ SABARÍS 1958, 110-111), entenent com a tal l'àmplia plana que, entre la cota de 200 i 400 metres, s'estén al voltant del curs inferior del Segre i els seus afluents laterals.

Manuals de Geografia més recents hi han fet esment ja amb el terme de "planes occidentals de Catalunya" (COURTOT 1992, 313) i aquesta postura ha estat igualment seguida en altres estudis específics sobre el paisatge vegetal que utilitzen la denominació concreta de "plana occidental catalana" (CONESA 1994, 63).

Els límits naturals d'aquesta formació (fig. 1.1) són nítids per les bandes nord (serra Llarga, serra de Mont-roig, serra Carbonera; és a dir, primeres estribacions del Pre-Pirineu) i sud (serra de Montsant, serra de Vilaví, serra de LLena... o primeres elevacions de la serralada Pre-litoral). No succeeix igual, però, pel que fa als altres dos extrems.

Per la banda oriental, la caracterització estrictament geomorfològica s'atura a l'inici de les primeres costes de la Segarra o primeres estribacions de l'altiplà Central de la Depressió, mentre que altres estudis estenen la definició de "plana" fins als límits de la província; és a dir, fins a les serres de Pinós, Portella i Tallat que marquen la divisòria d'aigües entre les conques del Segre i del Llobregat (CONESA 1994).

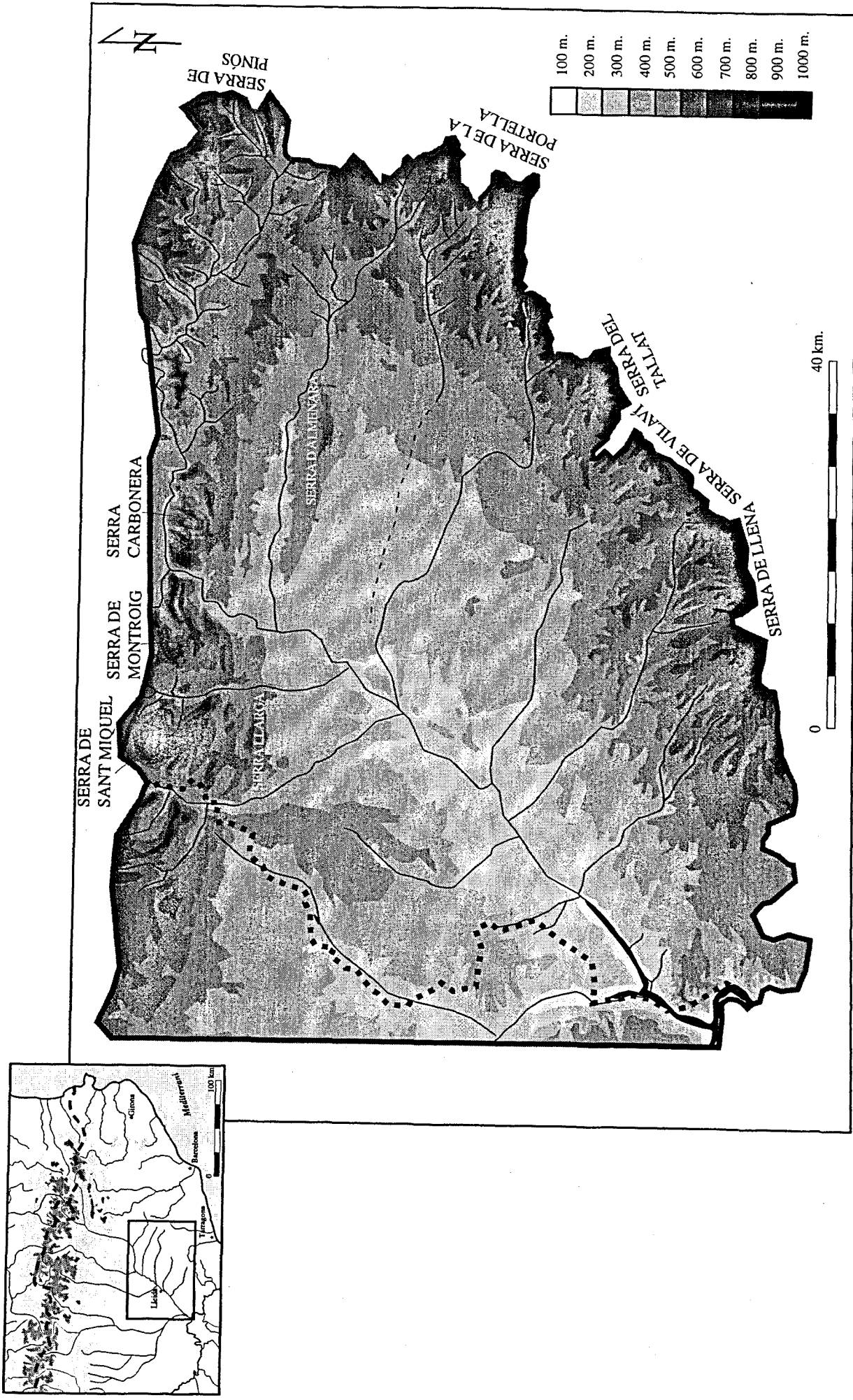

Fig. I.1: Situació i topografia de la zona estudiada

Per la banda oest, els límits són encara més difusos car la mateixa formació s'estén per tota la Franja, comprnent la conca del riu Cinca i una bona part dels territoris orientals de l'Aragó. Aquest fenomen no escapa tampoc a cap dels professionals de les ciències de la Terra, però l'estructuració de la cartografia oficial en funció de les divisions administratives secciona aquesta uniformitat geogràfica, establint una barrera artificial que sovint condiona la pròpia recerca.

L'adopció del terme des de l'Arqueologia esdevé, d'altra banda, quasi una novetat⁷ i comporta l'aplicació d'una escala d'anàlisi geogràfica inèdita als estudis sobre poblament. Diferents treballs s'han ocupat del conjunt del nord-est peninsular (RUIZ ZAPATERO 1985), de la globalitat de la província de Lleida (MALUQUER 1945; MAYA 1978), de comarques concretes o de conques específiques de determinats rius (*vid.* Cap. I, 4), però en cap cas s'ha considerat el conjunt de la plana occidental com una entitat coherent, tant des del punt de vista fisiogràfic, com cultural al llarg de tota la protohistòria.

D'aquesta manera, el territori estudiat se centra, doncs, en l'àrea meridional de la província, abastint les actuals comarques de la Noguera, el Segrià, les Garrigues, el Pla d'Urgell, l'Urgell i la Segarra. S'ha prescindit dins d'aquest ampli espai geogràfic dels municipis més septentrionals de la comarca de la Noguera (Vilanova de Meià, Baronia de Rialp, Tiurana) i s'ha considerat molt puntualment els d'Àger, Artesa de Segre, les Avellanes i Camarasa, analitzant exclusivament aquelles zones situades al sud del Montsec. Les primeres estribacions pre-pirinenques: la serra Llarga, la serra de Mont-Roig i la serra Carbonera constitueixen així els límits septentrionals del present treball, de la mateixa manera que actuen com a barreres naturals que defineixen la transició plana-muntanya.

Per l'est, s'ha tingut en compte la noció de "plana" en el seu sentit més ampli, integrant els altiplans de la Segarra fins les diferents serres (Pinós, Portella...) que -com ja s'ha dit- marquen la divisòria d'aigües entre la conca del Segre i la del Llobregat-Cardener. És cert que aquesta àrea presenta unes característiques fisiogràfiques relativament diferents de la zona més occidental; no obstant això, és igualment demostrable que l'evolució del poblament protohistòric al voltant dels afluents orientals del Segre ha estat en general molt més vinculada a la dinàmica cultural que generava aquest corredor natural principal, que no als esdeveniments de l'àrea oposada; al menys fins al segle V a.C., data en què l'expansió comercial d'Empúries permet suposar una certa incidència del comerç terrestre en sentit est-oest a través dels diferents passos naturals que comuniquen tant l'Empordà amb el Bages, com el Pla de

⁷ En realitat, aquest és el segon treball que utilitza explícitament el terme. El primer ha estat la tesi doctoral sobre l'agricultura ja citada (ALONSO 1997), que s'ha dut a terme paral·lelament a la realització del present estudi i en el marc d'una planificació de línies de recerca complementàries. No obstant això, algunes investigacions sobre el procés d'iberització a Catalunya (JUNYENT 1976-78, 179) havien individualitzat ja aquest territori com una "zona" amb característiques específiques de caire geogràfic i cultural, referint-s'hi amb el mot de "planes occidentals".

Barcelona amb les comarques interiors (JUNYENT 1976-78, 181-182; 1981, 40). En qualsevol cas, seria incongruent mutilar les capçaleres d'aquests rius pel sol fet d'actuar com a zones de transició entre el món cultural del territori muntanyenc de les comarques centrals catalanes (Solsonès, Bages, Conca de Barberà...) i les planes occidentals, tot i reconèixer la incidència durant determinats períodes d'influxes relativament importants arribats des d'aquestes zones. Per aquesta raó s'han inclòs també dins d'aquest estudi els jaciments del municipi de Vallfogona de Riucorb, en la conca alta del Corb, actualment pertanyents a la comarca de la Conca de Barberà.

Pel sud - com també ja s'ha dit-, el límit més oriental resta ben definit a partir de la serra de Llena i la de Vilaví, primeres elevacions de la serralada Prelitoral (serres de Montsant i Prades). Al sud-oest, en canvi, una àrea de cabdal importància geopolítica com és la desembocadura dels rius Segre i Cinca en l'Ebre està seccionada administrativament en tres províncies diferents (Lleida, Osca i Saragossa). En aquesta zona s'han retingut exclusivament alguns jaciments de la comarca del Baix Cinca, concretament els pertanyents a la part meridional del municipi de Fraga (Osca) i els del municipi de Mequinensa (Saragossa) situats en la riva esquerra de l'Ebre, per tal de poder aglutinar la zona de confluència dels tres rius esmentats.

Finalment, per l'oest, s'ha establert un límit arbitrari en la conca de la Clamor Amarga, afluent del Cinca, que actua parcialment també com a límit administratiu entre les províncies d'Osca i Lleida. Es mutila així conscientment una part de la formació geomorfològica natural, però l'existència d'altres treballs de recerca en curs centrats en aquesta àrea i la magnitud de la zona considerada són arguments suficients per justificar aquesta alternativa.

Globalment, la superfície total considerada se situa al voltant dels 5000 quilòmetres quadrats, més d'un terç del territori actual de la província de Lleida.

3.1.- Característiques generals del territori estudiat

Seguint el concepte de "territori fisiogràfic", definit a partir de criteris inherents a la geografia física (relleu, clima, sòl, vegetació...), l'àrea estudiada pot dividir-se en dos territoris bàsics (BOLÒS *et al.* 1993, 10-11):

- El territori sicòric: Compren les zones planeres del Baix Cinca, el Segrià, la Noguera, l'Urgell i el Pla d'Urgell, situades aproximadament entre les cotes de 200 i 400-450 metres d'altitud i es considera com la terminació de la gran plana de l'Ebre mitjà. Es caracteritza pel seu clima sec de tipus mediterrani continental i sòls principalment calcaris o ocasionalment gipsàcics i salins. La vegetació característica és l'alzinar de carrasca amb un estrat arbòric dominat per l'alzina (*Quercus ilex*) i una àmplia varietat d'arbustos com el garric (*Quercus coccifera*), l'arçot (*Rhamnus lycioides*), l'argelaga (*Genista scorpius*),

el romer (*Rosmarinus officinalis*) o el timó (*Thymus vulgaris*).

- El territori auso-segàrric: Compren els altiplans i conques del centre de Catalunya situats a cotes per sobre dels 400-450 metres fins un màxim de 800 metres i en aquest cas afecta a l'extrem oriental de la Segarra, part de l'Urgell i la Conca de Barberà. El clima és mediterrani o submediterrani de tendència continental i el sòls generalment calcaris. La vegetació palesa la transició entre dues zones climàtiques poc contrastades; així, juntament amb les espècies anteriors s'observen alguns claps de roure valencià (*Quercus faginea*) i ocasionalment pi blanc (*Pinus halepensis*) i pinassa (*Pinus nigra ssp. salzmannii*).

Una minsa part de la zona considerada, concretament l'àrea meridional de les Garrigues delimitada per la serralada pre-litoral, pertany ja al territori catalanídic central amb un clima de tipus marítim, però es tracta d'una zona sobre la qual no es disposa de gairebé cap tipus d'informació respecte al poblament protohistòric, per la qual cosa constitueix un territori marginal en el marc d'aquest treball.

Aquesta matisada dualitat fisiogràfica, analitzada des d'una òptica determinista pel que respecta a l'existència de determinats recursos potencials o condicionaments paleoambientals que han pogut incidir en l'evolució del poblament protohistòric, no sembla haver tingut una influència decisiva o discriminatòria a l'hora de definir les estratègies econòmiques de les comunitats implicades. L'agricultura i la ramaderia esdevenen alternatives que gaudeixen d'idèntiques possibilitats de desenvolupament en ambdues zones, especialment si es considera que el model de poblament al llarg de tot el període considerat es caracteritza per l'existència de petits assentaments de població reduïda, que només molt puntualment han pogut exercir una excessiva pressió demogràfica sobre el medi i, en aquests comptats casos, els desplaçaments de població d'una zona a l'altra no han implicat una modificació de la jerarquia de les estratègies econòmiques existents.

Alguns investigadors (*vid.* Cap. III, 11.4) s'han mostrat contraris a aquestes hipòtesis però, ara per ara i mentre no es produeixin els estudis paleoecològics i paleoeconòmics corresponents, tot sembla indicar que és la línia interpretativa amb més possibilitats de contrastació científica.

En principi, tal com es plantejarà al llarg d'aquest treball, els únics elements que semblen haver tingut una relativa incidència en l'evolució del poblament -i encara amb un grau d'intensitat variable al llarg del temps- són l'existència d'una jerarquització dins la xarxa hidrogràfica que drena la regió, les pròpies formes del relleu presents en el territori i potser els canvis climàtics que puntualment han pogut afectar àrees molt concretes del territori estudiat.

Des d'una escala d'anàlisi macroespacial, la potencialitat dels sòls o els

recursos vegetals existents, en un context marcat d'altra banda per l'abundància de pedra (roques sedimentàries de tipus sorrenc o calcari), guix i argiles pel que respecta als materials constructius i per l'escassetat de determinats recursos minerals (ferro, coure, estany...)⁸ pel que fa al desenvolupament de la metal·lúrgia, no semblen haver jugat un paper determinant en la ubicació dels assentaments d'unes comunitats que, al menys des de la primera meitat del segon mil·lenni, practiquen una agricultura de secà de cicle curt o mitjà, basada en el conreu de cereals d'hivern com el blat nu (*Triticum aestivum/durum*) o l'ordi vestit (*Hordeum vulgare*) i una ramaderia integrada per bòvids, suïds i ovi-càprids, la qual s'explota no sols com a recurs alimentari, sinó també, en el cas dels grans remugadors, en tant que força de tracció (*vid.* Cap. III).

Dit altrament, els pobladors de la plana gaudeixen des d'una data força matinerà d'un grau de coneixement i integració en el conjunt del territori, que permet relativitzar qualsevol interpretació de caire determinista pel que fa a la subsistència bàsica i aquest possibilisme adaptatiu ha permès superar qualsevol hipotètica situació crítica com a conseqüència de l'evolució climàtica o de la pròpia pressió sobre el medi.

3.1.1.- La xarxa hidrogràfica

La jerarquitització de la xarxa hidrogràfica, fenomen àmpliament descrit en qualsevol manual de Geografia física, es concreta en l'existència d'una artèria principal amb rius de major cabal i curs constant (el Segre i els seus afluents d'origen pirinenc o pre-pirinenc: les Nogueres i el Farfanya) i altres rius secundaris per la banda oriental (Llobregós, Sió, Ondara, Corb, Femosa, Set, Vall Major), nodrits exclusivament pels aqüífers subterranis i per les pluges estacionals (fig. 1.2). Els cursos del Cinca i del propi Ebre gairebé no afecten directament al territori estudiat, exceptuant la Clamor Amarga (afluent del Cinca), en la conca de la qual s'ubiquen un bon nombre de jaciments.

Tradicionalment s'ha considerat que la proximitat als rius constituïa una constant en els patrons d'assentament protohistòric i en conseqüència que la xarxa hidrogràfica esdevenia l'estructura de la distribució del poblament. Aquestes observacions són globalment correctes, però estudis recents referits al Segrià durant l'edat del bronze (VÀZQUEZ 1996a, 84-86) han permès matisar aquest paradigma observant-se com, malgrat algunes variacions durant les etapes més recents, només el 50% dels jaciments coneguts se situen a menys de 2 quilòmetres dels cursos d'aigua. Aquesta dada deixa entreveure que el

⁸ Estudis recents (MARTÍN *et al.* 1999, 115-177) permeten qüestionar la imatge clàssica d'uns recursos metal·lúrgics relativament llunyans (serra de Prades, Solsonès...) i mostren com existeixen mineralitzacions de coure en el propi cor de la plana (zona de Soses-Serós-Aitona al Segrià) o en els seus límits septentrionals (zona de Vall-Ilebrerola, municipi d'Artesa de Segre a la Noguera). Igualment, s'han detectat mineralitzacions de ferro a Tragó de Noguera (la Noguera) formant part de reblliments càrstics (MATA 1992, 14). No obstant això, continua mancant l'estany i no es pot provar l'explotació de la resta durant la protohistòria.

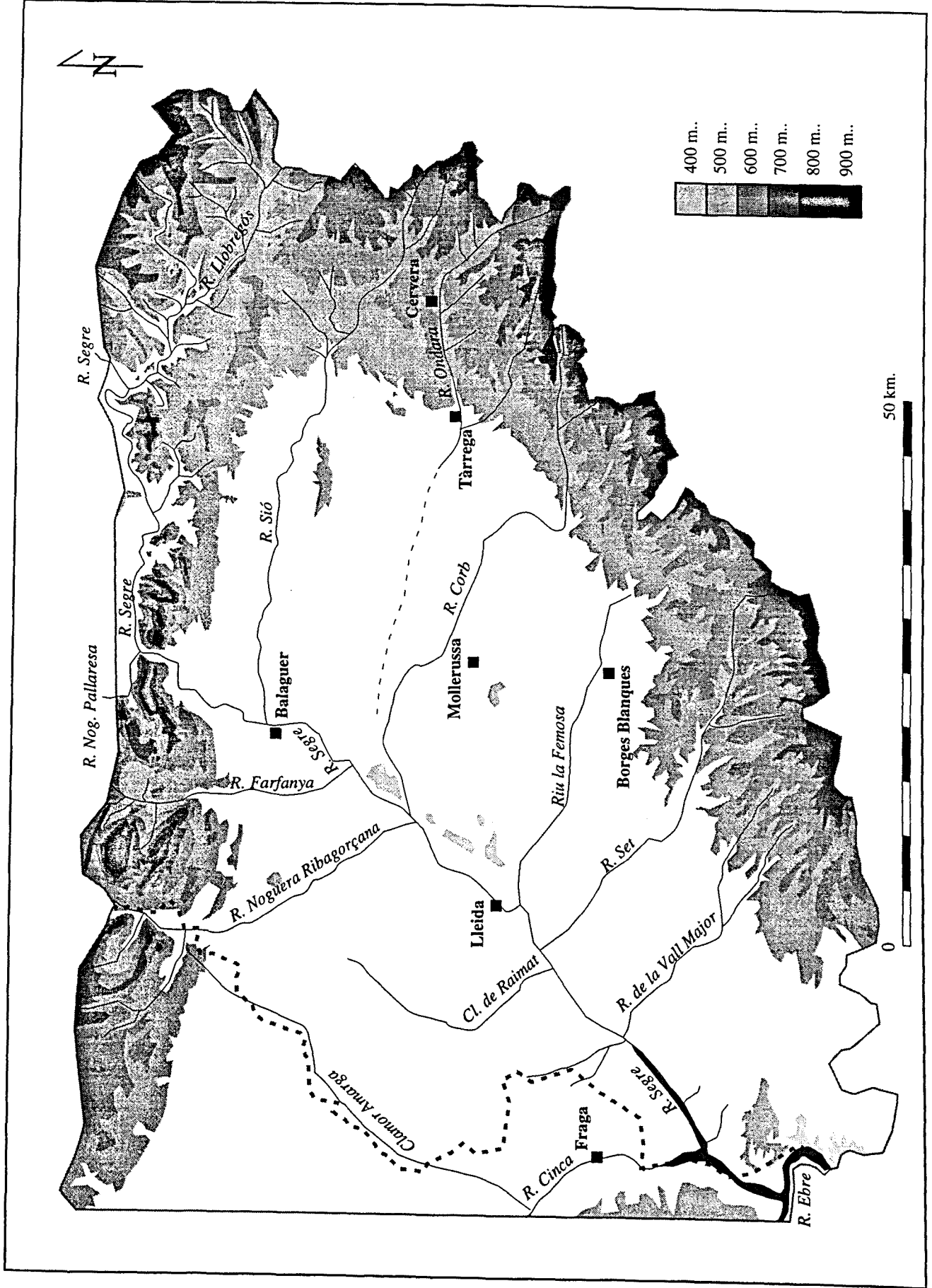

Fig. I.2: Xarxa hidrogràfica principal de la plana occidental catalana

consum humà podia resoldre's a partir d'altres recursos com deus, basses naturals o la pròpia capacitat tecnològica per recollir i emmagatzemar l'aigua de les pluges o dels torrents ocasionals, esdevenint el cabal del riu determinant per altres factors com el micro-territori que conformen en les seves riberes amb terres més fèrtils i humides, possibilitat d'irrigació, major varietat de recursos vegetals...i, potser en darrera instància, per la seva capacitat d'abastar més còmodament l'abeurament dels animals.

En aquest context, resulta evident que els rius pirinencs són sense dubte més idonis i, per norma general, han gaudit al llarg de tota la protohistòria d'un poblament més constant. Ha influït també el fet que constitueixen una via natural de comunicació amb l'Europa continental i, a través de l'Ebre, esdevenen igualment la porta d'accés simultani al Mediterrani i a l'Atlàntic.

La freqüentació d'aquestes rutes des de l'exterior vers la plana s'ha efectuat amb incidència canviant segons les èpoques, facilitant un intercanvi intercultural que ha matisat amb major o menor intensitat puntual el bagatge cultural de les comunitats establertes en la zona i potenciant i enriquint la seva dinàmica estructural de desenvolupament econòmic i social. La plana ha esdevingut així una àrea privilegiada que progressivament ha adquirit una personalitat singular respecte les zones circumdants. És més, aquestes vies naturals han servit igualment per permetre la circulació en sentit contrari, fenomen que en l'estat actual de la recerca sembla especialment notori durant les fases finals del període estudiat (750 cal. BC - 550 a.C.), però que caldrà considerar amb major atenció per les etapes anteriors i valorar justament en el marc de la caracterització del procés evolutiu d'aquestes comunitats.

Els rius menors no poden però menysprear-se en tant que focus d'atracció de poblament i com elements articuladors de la seva estructura. D'altra banda, faciliten la circulació interna en una zona sense accidents topogràfics significatius i l'accés a les comarques de muntanya de la Depressió Central Catalana o inclús la comunicació alternativa amb el Mediterrani com és el cas poc valorat fins ara del Francolí, el qual tot i no discorre estrictament dins del territori estudiat, té la seva capçalera quasi dins de les Garrigues. El seu cabal menor no implica necessàriament un potencial hídric crític i de fet els assentaments hi són presents al llarg de tota la protohistòria a l'igual que en les rutes majors, però només molt ocasionalment la seva incidència és quantitativament més important.

Dins d'aquest esquema general no pot deixar de valorar-se tampoc l'existència de determinats microespais amb unes condicions mediambientals més favorables, que puntualment han pogut condicionar una ocupació més constant. És el cas de les zones de confluència de dos rius en relació o no amb les conques principals, o el de les àrees amb abundants deus naturals com ara l'exemple contrastat també arqueològicament de la plana de Guissona, ocupada sense interrupció al llarg de pràcticament tota la protohistòria.

S'analitzaran amb detall tots aquests condicionants al llarg dels diferents períodes.

3.1.2.- Un cas particular: el pla d'Urgell

En contrapartida existeixen altres zones aparentment menys apropiades, una de les quals per la seva importància i extensió mereix un certa atenció: "la plana endorreica de l'Urgell", que en realitat comprèn l'actual comarca del Pla d'Urgell, la part occidental de l'Urgell i l'extrem nord de les Garrigues.

Es tracta d'una àmplia conca erosiva, modelada ja durant el Quaternari amb les aportacions al.luvials de l'Ondara i el Corb i configurada definitivament després d'un cert basculament d'origen tectònic cap el nord-oest (*vid.* Cap. V, 16.4.1). La manca de pendent suficient després de l'enfonsament, afegida al clima semiàrid de la zona, impedí el drenatge correcte d'aquests rius formant-se nombrosos ventalls al.luvials divagants que paulatinament acumularen extenses i potents capes de graves dipositades en tant que material més groller⁹. Paral·lelament i per múltiples factors es formaren cubetes puntuals sense capacitat suficient per desguassar l'aigua acumulada, les quals esdevingueren llacunes o estanys de dimensions variables.

Aquests eren aparentment més freqüents en la part nord del pla (entre la serra d'Almenara i l'antic curs de l'Ondara), que en realitat és la zona més enfonsada; però la seva existència degué ser molt més nombrosa en el conjunt de la zona, si més no puntualment durant els períodes de pluges¹⁰. A mitjan d'aquest segle podia observar-se encara tres estanys d'aquest tipus (MARGALEF 1945, 253-313; SOLÉ SABARÍS 1958, 112; MATEU 1992, 28-30; ESTRADA - ARDÈVOL 1993, 8-9):

- L'estany d'Ivars. El de major extensió (2400 m. de llarg i uns 800 d'ample, aproximadament unes 135 hectàrees de superfície) amb una profunditat màxima de 3,8 m. Fou dessecat l'any 1951 (RUBIÓ 1977).
- El Clot de la Llacuna entre els termes del Poal i Linyola. També desaparegut a mitjan de segle fruit de la presió antròpica, mesurava 120 per 75 m. i assolía 1 m. de fondària.
- Els Prestems de Linyola. Conjunt d'aiguamolls en una franja d'uns 150 m. de llarg amb una profunditat molt minsa (20-30 cm.), excepte en dues depressions més profundes d'uns 10 m. de diàmetre.

Exceptuant l'estany d'Ivars, la majoria d'aquestes llacunes reduïen considerablement la seva superfície o s'eixugaven durant els estius i les

⁹ Els materials arrossegats pels rius orientals provenen dels nivells terciaris corresponents a la Formació Calices de Tàrraga de natura molt friable, la qual cosa genera amb el transport les característiques plaquetes amb cantos arrodonits del tamany de les graves.

¹⁰ La pròpia toponímia actual: "clot de...", "el saladar..." reflecteix aquest fenomen.

jaciment en les rodalies d'Ivars ha fet que alguns investigadors (*vid.* Cap. III, 11.2) consideressin la possibilitat de que actuessin també com a focus d'atracció del poblament (MAYA 1978a, 65), fenomen que d'altra banda sembla produir-se en altres àrees.

La hipòtesi no pot rebutjar-se categòricament si tenim en compte que al menys la cubeta principal estava formada ja en el Quaternari recent i pot perfectament haver funcionat com a col·lector d'aigües durant l'Holocè. No obstant això, convé tenir present que, a causa de les característiques del substrat, aquestes aigües dissolen al circular gran quantitat de clorurs i sulfats, la qual cosa fa que originàriament fossin salades¹¹.

La seva dulcificació es produí com a resultat de la construcció del canal d'Urgell l'any 1861, donat que aquest es convertí en receptor dels desguassos dels conreus circumdants i l'increment del reg durant els estius - època en què el nivell d'aigua salada era més baix - provocà la seva paulatina substitució i l'aparició de noves espècies vegetals. Paral·lelament, el volum d'aigua embassada augmentà considerablement (ESTRADA - ARDEVOL 1993, 8-9).

Resumint, els pocs elements de reconstrucció paleoambiental existents no permeten assegurar, a excepció potser de l'estany d'Ivars, que els embassaments actualment coneguts estiguessin actius durant la protohistòria, tot i que pot intuir-se la seva existència en altres indrets. No obstant això, el fet de contenir aigua salada i el seu nivell inestable, fins i tot possiblement sotmès en la major part dels casos a una dinàmica estacional d'aparició-desaparició, no els convertia per sí mateixos en factors massa atractius per a l'ocupació humana. És més, seria interessant poder caracteritzar l'evolució climàtica diacrònicament per veure si en èpoques crítiques de massa humitat o excessiva sequera les rodalies d'aquests espais eren cultivables.

Aquesta darrera hipòtesi no pot però sobrevalorar-se, ni generalitzar-se al conjunt del pla d'Urgell tal com han proposat alguns investigadors per tal de demostrar la ineficàcia durant la protohistòria d'una economia de base principalment agrícola i proposar un model socioeconòmic basat en la ramaderia i la transhumància (CURA - PRINCIPAL 1995, 127-136).

Per avalar aquest model s'ha utilitzat com arguments el fet històric real de que l'Urgell i una part de la Segarra han constituït durant els segles XVII i XVIII un lloc de pastura d'hivern en el marc d'una transhumància principalment inversa des dels Pirineus i un nucli de confluència de carrerades (VILÀ i VALENTÍ 1973, 85-120), així com la imatge del pla de Lleida publicada l'any 1960 pel geògraf P. Deffontaines definint la plana abans de ser irrigada com una estepa àrida:

¹¹ Quan l'aigua s'evapora durant els períodes secs, la sal precipita i queda dipositada al fons o les vores de l'estany formant una crosta blanca. De fet, existia fins fa poc una important indústria a l'entorn d'aquest recurs.

“...à croûtes salines et à pauvres végétations d'armoises...” (CURA - PRINCIPAL 1993, 70)¹².

La proposta és ingeniosa però extrapolar aquesta conjuntura econòmica i mediambiental a la protohistòria no deixa de ser una especulació intel·lectual gratuïta.

D'una part és cert, en efecte, que fins al segle XVIII moltes terres de l'Urgell eren ermes i s'explotaven com a pastura pels ramats transhumants, però durant els decennis 1730-1800 la pràctica totalitat de les terres fou rompuda i dedicada al conreu (MATEU 1982, 87-92) i un fenomen similar, menys general potser quant a la superfície, s'observa a la Segarra en dates similars, fins al punt que el desboscament i la devallada de la producció ramadera local en benefici del conreu agrícola arribaren a constituir motius de preocupació (TELLO 1995, 329-371). La qualitat dels sòls es mostrà perfectament idònia pel conreu de secà, de tal manera que J. F. Peyrón descrivia l'Urgell en el seu viatge fet entre 1772 i 1773 com:

“...hermoso llano de Urgel cultivado con mucho esmero es de una productividad considerable...” (MATEU 1982, 89)¹³.

Igualment, pel que respecta als problemes de salinitat durant la primera meitat del segle actual descrits per Deffontaines, cal tenir present que aquest fou un fenomen sorgit com a conseqüència de la deficient instal·lació tècnica i inexperta gestió del reg durant els primers anys de funcionament del canal d'Urgell (PORTA - JULIÀ 1983, 277).

En definitiva, doncs, les visions actualistes presentades pels autors no responen ni tan sols a la realitat dels darrers dos segles i esdevé més que agosarat traslladar-les a la protohistòria. Respectant el model interpretatiu presentat, no hi ha dubte que la seva contrastació ha de passar per la recuperació de les pròpies dades presents en el jaciment i en el territori. En aquest sentit, tot i l'estat embrionari de la recerca en alguns aspectes, els estudis interdisciplinars duts a terme fins ara a la plana permeten suposar - tal com es mostrarà al llarg d'aquest treball - que l'agricultura ha tingut un pes específic important al llarg de tot el període estudiat, la qual cosa no exclou una incidència igualment considerable de la ramaderia. Matisar i situar en l'espai i el temps les relacions de complementarietat o jerarquia de cadascuna en el marc de l'estratègia econòmica global esdevé el repte actual de la investigació.

En aquest context, no pot excloure's que determinades àrees molt focalitzades de la plana endorreica de l'Urgell hagin esdevingut puntualment, per raons climàtiques o d'altre tipus ara per ara impossible de precisar, zones poc adequades pel desenvolupament de l'ocupació humana. No obstant això,

¹² Extret pels autors de P. DEFFONTAINES, “Introduction à une géographie humaine de la Catalogne”, *Méditerranée*, 1, 1960.

¹³ Citat per l'autor a partir d'un altre treball (GARCÍA MERCADAL 1952), en el qual es recull l'escrit original d'en J. F. Peyrón, *Nuevo viaje a España*, p. 728.

res impedeix suposar que en el conjunt de la zona els seus sòls i recursos vegetals eren, com a la resta del territori estudiat, globalment aptes per la pràctica del conreu i la ramaderia.

3.1.3.- La incidència del relleu en els tipus d'hàbitat

El relleu de la plana presenta d'entrada un tret estructural important com és l'absència de cavitats càrstiques o d'altra gènesi que permetin l'hàbitat en cova. Solament en el límit nord de l'àrea estudiada apareixen algunes d'aquestes formacions en la serra de Montroig i en les primeres estribacions del Montsec, les quals han estat retingudes per la seva proximitat amb la plana, però en realitat pertanyen ja a un ecosistema diferent.

En la plana estricta, les formes de relleu són d'altra banda molt uniformes tot i que poden establir-se algunes diferències entre els dos territoris fisiogràfics existents. D'entrada, però, ambdues zones comparteixen un tipus de formació característic: les balmes.

Es tracta, per norma general, de petits aixoplucs que molt sovint no presenten ni tan sols una cavitat i que han estat utilitzats segons les èpoques com a llocs d'enterrament, llocs rituals¹⁴ o com a hàbitats, gairebé sempre de caire estacional o de tipus secundari en relació amb algun assentament més important¹⁵. La seva formació i profusió en tot el territori està vinculada amb la pròpia estratigrafia geològica de la plana i els efectes de la instal·lació de la xarxa hidrogràfica durant el Quaternari.

La gènesi sedimentària dels materials oligocènics que constitueixen el substrat de l'àrea estudiada comporta una estratigrafia horitzontal on alternen capes més o menys gruixudes i més o menys cimentades de sorrenques, margues i calcàries. Al llarg del Quaternari els rius i els diferents agents d'erosió han anat modelant aquests nivells basals generant formes característiques on predominen restes de l'estructura inicial sota la forma de petits "turons-testimoni" o plataformes allargassades de major extensió, que tot just destaquen algunes decenes de metres sobre l'entorn circumdant.

El fet d'haver-se format aquestes petites elevacions ha facilitat una dinàmica paral·lela d'erosió diferenciada dels vessants, de tal manera que en molts casos la desaparició de la vegetació ha provocat un estadi de rexistàsia irreversible on l'estratigrafia terciària aflora superficialment. Al mateix temps, l'alternança de capes de consistència variable ha originat una major degradació dels estrats més flonjos, formant-se concavitats laterals per sota

¹⁴ La major part de les pintures rupestres conegudes es situen en formacions d'aquest tipus (*vid.* Cap. II, 7.3.1)

¹⁵ La poca entitat d'aquestes cavitats es confirma pel fet de que algunes d'elles han tingut que ser sobreexcavades artificialment per tal de convertir-les en nínxols funeraris (*vid.* Cap. III.11.3).

dels estrats més cimentats, els quals han romàs o romanen en suspensió fins que la força de la gravetat els fa bascular. Fins i tot, en algunes ocasions els propis blocs erràtics despresos de l'estrat original han estat utilitzats també com aixoplucs. Aquesta dinàmica general continua encara activa en l'actualitat i les balmes resultants són utilitzades com aixoplucs puntuals o cabanes.

Pel que respecta a l'emplaçament topogràfic dels assentaments principals, existeixen unes pautes preferencials segons cada període, que en molts casos ja ha estat oportunament tipificada amb major o menor detall¹⁶ i que serà igualment tractada en aquest treball, però que de qualsevol manera pot resumir-se en quatre alternatives bàsiques:

- Al pla: Inclouria jaciments situats a peu de vessant, en suaus elevacions destacant 2-3 m. sobre el terreny circumdant o al bell mig de la plana.
- En tossal destacat: Correspondria a turons completament exempts respecte el relleu circumdant, produint-se l'ocupació exclusivament en el cim o en el cim i els vessants.
- En altiplà: Agruparia aquells jaciments situats en les petites plataformes residuals que puntejen la plana o en les formacions de les costes perifèriques. Normalment la situació preferent és en un dels extrems i/o en els vessants.
- En punta d'esperó o en contraforts: Seria característic d'aquells jaciments situats en els extrems de formacions més importants (petites serralades o altiplans elevats) on l'erosió ha destacat el seu perímetre parcialment, restant units a la formació mare per un dels extrems.

A grans trets, en el territori sicòric és més freqüent el relleu pla o en tossals destacats que, com ja s'ha senyalat, són formes modelades per l'erosió mil·lenària caracteritzades per presentar una estratigrafia en la qual per sobre dels nivells terciaris acostumen a aparèixer restes de terrasses o glacis fòssils i/o de paleosòls. Són formacions que rarament destaquen més de 40 m. sobre l'entorn i actualment en clar procés de degradació.

Els altiplans i puntes d'esperó són característics de les dues àrees, essent més habituals en la zona de transició. Els contraforts, en canvi, acostumen a situar-se ja en el territori auso-segàrric i catalanídic, zona en la qual també apareixen evidentment jaciments al pla, normalment a peu de vessant.

L'elecció d'un tipus d'emplaçament o altre ha estat determinada sense dubte pels recursos existents en les rodalies, els quals -com ja s'ha senyalat- no són però discriminatoris per les estratègies econòmiques bàsiques. No sembla tampoc -contràriament al que s'ha escrit - que hagi existit en cap

¹⁶ Pot consultar-se els treballs: Pel bronze antic, mitjà i recent (MAYA 1992b, 544-546; PUCHE 1993, 34 i ss.; GONZÁLEZ - RODRÍGUEZ- PEÑA 1996a, 148-149; VÀZQUEZ 1996a, 84-86); pel bronze final i els camps d'urnes (MAYA 1976-78, 454-455; RUIZ ZAPATERO 1985, 353-355; VÀZQUEZ 1996b, 266-267; GONZÁLEZ - RODRÍGUEZ- PEÑA 1996b, 279-284).

moment un patró d'assentament exclusiu, tot i que constitueix una constant ubicar l'hàbitat a prop dels camps de conreu i amb un control visual sobre els mateixos. En aquest treball s'intentarà demostrar, però, que la incidència del relleu ha tingut un pes específic més important en funció del model d'assentament i d'explotació del territori característic de cada moment. En aquest context, sí que ha existit una tendència a circumscriure amb major o menor incidència l'espai d'hàbitat aprofitant les formes de relleu i quan aquestes han estat insuficients s'han reforçat amb altres solucions artificials.

3.2.- Paisatge i paleoambient a la plana protohistòrica

La incorporació en la recerca arqueològica dels estudis sobre paleopaisatge o les reconstruccions paleoecològiques dels assentaments constitueix un fet relativament recent en l'arqueologia catalana (LÓPEZ 1991a, 166-169) i encara no pot considerar-se consolidat, en la mesura que persisteixen problemes tant d'infraestructura i formació d'especialistes, com en el terreny conceptual a l'hora d'integrar d'una manera no mecànica aquest tipus d'investigació dins els objectius generals de recerca.

Pel que respecta la plana occidental catalana, les principals aportacions en aquests camps provenen de la recerca arqueobotànica, ja que des de l'arqueozoologia els resultats obtinguts (composició de la cabana animal domèstica, incidència de la ramaderia en les estratègies de subsistència, espècies caçades...) permeten una lectura molt limitada, tot i que complementària, del paleoambient antic. Tot i així el nombre de treballs efectuats és encara molt reduït i solament en projectes d'investigació d'ampli abast i durada com Vilars (Arbeca, les Garrigues) [235] es du a terme de forma sistemàtica.

Al llarg de cada capítol es presentaran els principals resultats relacionats amb la reconstrucció de les activitats econòmiques dels diferents períodes, però val la pena insistir ara en aquelles disciplines com l'antracologia o la palinologia que han possibilitat alguns avenços en el terreny paleoecològic.

Els estudis existents provenen del jaciment de Punta Farisa (Fraga, Baix Cinca) [47] (BURJACHS 1993, 41-43; ROS 1993, 45-47), pel que fa al bronze mitjà; del Tossal de Solibernat (Torres de Segre, Segrià) [199] (ROS 1992, 483-493; ROVIRA *et al.* 1997, 79-82)) i Genó (Aitona, Segrià) [69] (BURJACHS 1998, 177-186; ROS 1998, 189-190), pel que respecta al bronze final, i dels Vilars (Arbeca, les Garrigues) [235] (ALONSO *et al.* 1996, 329-339; ROS 1996, 19-32) per la primera edat del ferro.

La mostra, com s'observa, es bastant reduïda i no permet excessives generalitzacions, tot i que cobreix diacrònicament tota la protohistòria. Mancaria, per començar, una distribució espacial més àmplia dels punts de

referència, de tal manera no es fes necessari extrapolar les dades del Baix Segre a les Garrigues; un major nombre de mostres i, finalment, gaudir de treballs similars durant les èpoques anteriors -avui també inexistents- per poder comparar els resultats i valorar amb més exactitud l'impacte antròpic en l'evolució del paisatge. D'altra banda, la major part de pol·lens i carbons estudiats s'han recuperat en els propis assentaments, amb la qual cosa han sofert també de manera natural o intencionada el filtre del factor humà. En aquest sentit, és urgent disposar de columnes de referència obtingudes en medis naturals o no vinculats directament en el seu procés de formació a la intervenció humana, la qual cosa permetria també contrastar amb més rigor els resultats dels jaciments¹⁷.

Amb aquestes limitacions i reprenent una síntesi recent (ROS 1996, 19-32), la imatge del Baix Segre-Cinca durant el bronze mitjà ofereix un paisatge amb predomini de les formacions arbustives (màquies, garrigues, brolles...) acompanyades d'algunes pinedes de pi blanc, amb evidents signes d'antropització i sota un clima eixut .

Durant el bronze final, el paisatge local presenta un aspecte més obert, fruit d'una antropització més intensa, observant-se una distribució més clapejada de les formacions arbustives i el pi blanc, a la vegada que apareixen alguns roures i aurons, indicatius possiblement d'unes condicions climàtiques menys seques.

El boscos de ribera amb verns, pollancre, salzes, freixes de fulla petita... es desenvoluparien també durant ambdós períodes al llarg del curs del Segre i la resta de rius.

A les Garrigues, durant la primera edat del ferro l'entorn es presenta més forestal amb alzines, roures i pins (*Pinus sylvestris-salzmanni*), juntament amb espais oberts ocupats per garrigues i vegetació arbustiva d'estepa. Progressivament, però, aquestes comunitats secundàries esdevindran més importants, fruit de l'antropització, i les alzines deixararan pas al pi blanc, que ja sembla predominar durant l'ibèric antic.

L'evolució climàtica també s'ha intentat inferir des del camp de la geoarqueologia, estudiant els cicles d'erosió-acumulació en els vessants de diferents jaciments arqueològics del Segrià i Baix Cinca (PEÑA-RODRÍGUEZ-GONZÁLEZ 1988, 31-41; PEÑA-GONZÁLEZ 1992, 103-110). Això ha permès obtenir una seqüència evolutiva, que en alguns casos ha pogut datar-se a partir dels propis jaciments. En síntesi, la proposta es resumeix com segueix, pel que respecta als períodes aquí estudiats:

¹⁷ Des del Grup d'Investigació Prehistòrica de la Universitat de Lleida s'ha presentat un projecte, per ara no reeixit, de sondejar l'antic estany d'Ivars, la qual cosa permetria disposar d'una seqüència completa de tot l'Holocè.

- 2500 - 950 a.C.: Fase càlida que provoca un processos pronunciats d'erosió. Es correspon amb el Subboreal i podria haver-se iniciat fins i tot durant l'Atlàntic (5500-2500 a.C.).

- 950 - 750 a.C.: Trànsit del Subboreal al Subatlàntic. Fase humida i de refredament climàtic que en altres zones veïnes s'interpreta amb una més llarga durada: 900 - 300 a.C. (GUTIÉRREZ - PEÑA 1992, 109-124). Es tractaria d'una fase on hipotèticament les pluges més contínues i menys torrencials afavoririen un procés de biostàsia o regularització paulatina de les vessants.

A partir del Subatlàntic o "Petit Òptim" es desenvolupa el calentament actual, amb els conseqüents processos d'incisió dels barrancs en els vessants i acumulacions en els fons de les valls, i aquesta dinàmica només es veu interrompuda en època històrica per la "Petita Edad del Gel" (1450-1850).

Existeix, d'altra banda, una llarga tradició d'investigació en la zona des d'altres disciplines de les ciències de la Terra, com la Geologia o la Geomorfologia, però malauradament, han incidit molt poc en el període Holocé¹⁸. Així, el substrat terciari de la plana ha estat perfectament caracteritzat (calices i margues oligocèniques), així com el procés quaternari d'instal·lació de la xarxa hidrogràfica.

Més recentment també s'han correlacionat, incloent una proposta de datació, les terrasses fluvials dels rius secundaris (Sió, Ondara, Corb, Set...) amb les del Segre i Cinca (PEÑA 1988; 1989, 223-232) i s'han detectat possibles basculaments d'origen tectònic que haurien modificat el traçat del riu Corb en una data imprecisa dins del Quaternari (GALLART - CALVET - CLOTET 1984).

El conjunt d'aquesta informació és del màxim interès a l'hora d'afrontar qualsevol intervenció arqueològica en un jaciment, però esdevé molt poc útil per l'anàlisi concret de la protohistòria.

¹⁸ Pot consultar-se, per exemple: MASACHS 1945, 147-151; SOLÉ SABARÍS 1946, 7-22; 1953, 239-259; RIBA 1967, 3-8; RIBA - REGUANT - VILLENA 1983; CALVET 1977; 1980; PEÑA 1975, 187-217; 1983a, 123-130; 1983b; GALLART - CALVET - CLOTET 1984, 75-80

4.- Poblament i urbanisme: valoració sobre l'estat de la qüestió

La historiografia de la recerca arqueològica a la plana occidental catalana compta amb molts pocs treballs de síntesi i, molt sovint, presenta un marcat caràcter historicista que exclou cap opinió crítica per part dels autors corresponents.

El primer recull destacable (TARRAGÓ 1944a, 1944b) incideix bàsicament en la crònica de les troballes aparegudes dins de la ciutat de Lleida i aludeix molt puntualment a l'estat de la qüestió en la resta del territori. Es fonamenta bàsicament en la recerca arxivística, epigràfica i numismàtica, citant de forma puntual determinades troballes de caire prehistòric (restes de sílex als Camps Elisis, pintures rupestres de Cogul...). Presenta una considerable dosi d'erudició crítica i palesa, en definitiva, l'orientació preferent de les investigacions del autor vers la Història Antiga, així com la precarietat de l'estadi en què es trobava la recerca protohistòrica a la plana de Lleida a mitjan del segle XX. El treball de síntesi, sense cap pretensió historiogràfica, aparegut un any després (MALUQUER 1945, 173-245) és fidel testimoni d'aquesta realitat, mostrant una plana deserta de jaciments durant tota la protohistòria anterior a l'època ibèrica.

El panorama canvia radicalment amb la síntesi sobre la prehistòria del conjunt de la província publicada al cap de trenta anys, en la qual es dedica el primer capítol (MAYA 1978a, 13-24) a una història de la investigació, compilant de manera exhaustiva les troballes més significatives, llurs publicacions, el paper i la incidència en la recerca dels diferents personatges i institucions, i oferint una primera visió global de la protohistòria lleidatana, en la qual l'arqueologia del sud del Montsec es situa ja en igualtat de condicions amb la de la zona pirinenca. D'altra banda, aquest treball presenta un interès afegit en la mesura que ofereix per primera vegada una sistematització de la protohistòria seguint el model aplicat al Llenguadoc (GUILAINE 1972), el qual -com es veurà més endavant- s'ha mantingut vigent fins avui.

Cap d'aquests estudis supera, però, el caràcter crític i la contextualització històrica de l'arqueologia lleidatana duta a terme recentment per E. Riu (1994). L'autor, coincidint amb les directrius generals d'altres síntesis historiogràfiques

de l'arqueologia catalana (MARC-7 1986; DD. AA. 1989), analitza la recerca a les terres de ponent en el marc del context polític i social del conjunt del Principat, defineix les grans fases de l'evolució científica de l'arqueologia i denuncia tímidament el "leridanismo" (o "lleidatanitis" si es prefereix) que caracteritzà l'arqueologia d'època franquista, l'expressió del qual es materialitzava en el terreny cultural i intel·lectual per l'intent de reforçar la consciència d'una identitat específica a nivell provincial que fracturés la identitat històrica el poble català.

No estan tampoc exempts d'interés altres treballs més puntuals en els que s'efectua una compilació de les activitats de l'Institut d'Estudis Ilerdencs, organisme que capitalitzà oficialment l'activitat arqueològica a Lleida durant la post-guerra (GONZÁLEZ 1987, 221-232), o la historiografia de les excavacions efectuades a la comarca de l'Urgell; recentment publicada (SAULA 1993, 51-61; 1994, 5-33).

En el terreny de la reflexió teòrica i metodològica, els estudis són també molt escasos i generalment d'àmbit més general (MAYA 1991a, 87-97; LÓPEZ 1991a, 151-186; JUNYENT 1996, 29-83). Tot i així, alguns problemes puntuals com la introducció i l'evolució del mètode d'excavació en extensió i del sistema de registre Harris (JUNYENT - LÓPEZ - OLIVER 1992, 184-269) han estat tractats monogràficament pel que respecta a la seva aplicació dins la recerca lleidatana.

El conjunt d'aquests treballs s'han centrat, però, en la historiografia de l'arqueologia "oficial", caient molt sovint en l'oblit sistemàtic de les aportacions dutes a terme per l'arqueologia "popular", entenent com a tal aquella tasca de recerca duta terme per molts erudits, estudiosos locals o simplement afeccionats a l'arqueologia, als quals l'actual legislació sobre patrimoni ha transformat tant a Catalunya com a la resta de l'Estat en "clandestins", "furtius" i altres qualificatius similars, ficant al cul del mateix sac als clàssics i punibles "buscadors de tresors" i un seguit de persones arrelades amb un determinat territori que simplement han intentat reconstruir la història de les seves localitats amb més o menys encert, amb més o menys preparació i, certament, massa sovint amb una excésiva dosi de romanticisme, una visió molt rudimentària del "particularisme històric" de les seves àrees d'actuació i un sentit erroni de propietat privada sobre el patrimoni que es materialitzava en una voluntat de retenir les diferents troballes arqueològiques en col·leccions i museus locals.

La professionalització de l'arqueologia i del conjunt de l'activitat de recerca arqueològica ha constituït, sense dubte, un pas endavant i necessari per protegir el conjunt d'aquest patrimoni i consolidar la pròpia disciplina, al qual el

Govern de la Generalitat hi ha aportat una reglamentació estricta i precisa¹⁹.

No obstant això, seria injust no reconèixer que la tasca d'aquests "investigadors" locals ha contribuït durant molts anys a mantenir viva una certa sensibilització popular vers el conjunt de la prehistòria, que avui encara l'Administració i la resta d'institucions no han conseguit potenciar i canalitzar. D'altra banda, el recurs al seu coneixement profund sobre el territori immediat ha estat i continua essent una pràctica utilitzada per molts arqueòlegs professionals a l'hora de desenvolupar qualsevol estudi sobre el poblament i aquest treball no n'és una excepció.

La llista d'aquests estudiosos caldria remuntar-la al menys fins a finals del segle XIX i començar-la per la figura de Lluís Marià Vidal²⁰, el qual dedicà principalment la seva activitat a l'exploració de coves i megàlits del Pirineu lleidatà (1984a, 1984b, 1911), primer a títol individual i posteriorment com actiu col.laborador de l'Institut d'Estudis Catalans (IEC, a partir d'ara). Fou, sense dubte, l'introduïdor dels estudis prehistòrics a la província.

Reconèixer les aportacions de la resta d'investigadors posteriors requeriria una recerca historiogràfica que no pot abordar-se des d'aquest treball, però s'ha intentat al menys retenir els seus noms en la bibliografia concreta de cada jaciment.

Tot i així, val la pena destacar, donada la seva incidència a la plana, la tasca efectuada pel Grup de Recerques de les Terres de Ponent, fundat a Bellpuig l'any 1975 (COMA 1997, 10), els resultats de les diferents Assemblees Intercomarcals d'Estudiosos o el treball sistemàtic dut a terme pel Grup de Recerques Arqueològiques "La Femosa" en la vall del riu homònim, del Set i de la Vall Major. A tots aquests investigadors, molt sovint anònims, el reconeixement explícit des d'aquest treball.

¹⁹ La Llei de Museus (17/1990 de 2 novembre; DOGC 1367 - 14.11.1990) especificava les condicions necessàries per obtenir tal catalogació, les quals evidentment mancaven en moltes de les sales permanents i exposicions locals dedicades a l'arqueologia, que durant molt temps han constituït un mitjà de difusió local de la prehistòria de cabal significació. Una valoració del daltabaix i posicionaments oposats provocat per aquesta normativa es pot veure a la publicació de les Jornades "Museu i Societat", celebrades a Tàrraga l'any 1994 (Revista *URTX*, nº 8, Tàrraga, 1995).

El Decret (231/1991) i l'Ordre de 28 d'octubre (DOGC, núm. 1518, de 15.11.1991) regulaven, per altra banda, les intervencions arqueològiques a Catalunya i el seu finançament oficial, limitant el seu protagonisme a les institucions dedicades a la investigació arqueològica i paleontològica o als particulars que "...posseixen la titulació adequada i comptin amb el suport d'una institució..." (Article 3). Aquesta reglamentació ha continuat vigent després de promulgar-se la Llei del Patrimoni Cultural Català (Llei 9/1993 de 30 de setembre). Opinions contraposades sobre el conjunt d'aquesta normativa poden trobar-se en la secció de "Debat", publicada per la REVISTA d'ARQUEOLOGIA DE PONENT (Lleida, nº 2 de 1992 i nº 4 de 1994).

²⁰ La seva tasca i el recull dels seus treballs han estat recentment glossats i valorats (GÓMEZ-ALBA 1992; RIU 1994, 121 i ss.)

4.1.- Les síntesis sobre l'evolució del poblament i l'urbanisme

Durant la primera meitat del segle XX, deixant a part les síntesis generals sobre la prehistòria catalana efectuades pels investigadors de l'IEC (BOSCH GIMPERA 1919, 1932; PERICOT 1925; SERRA RÀFOLS 1930) i des del Museu Diocesà de Solsona (SERRA VILARÓ 1923; 1927), o també els reculls de troballes i jaciments donats a conèixer puntualment pels diferents erudits i investigadors locals, la primera síntesi centrada exclusivament en la protohistòria de la província de Lleida no apareix fins després de la Guerra Civil (MALUQUER 1945, 173-245).

Aquest treball, situat entre l'eneolític i la primera edat de ferro, reflecteix fidelment el desconeixement profund del poblament a tota la zona meridional en aquell moment, de tal manera que solament apareixen citats 6 jaciments a l'aire lliure anteriors a l'època ibèrica: el sepulcre de fossa de les Borges Blanques (les Garrigues) i el possible hàbitat del Pla de la Mata (Tarroja de Segarra) [113], classificats dins del Període I de l'autor (2300 - 1800 a.C); la balma d'enterrament col·lectiu de l'Auditori (Guissona, la Segarra) [4] i el poblat de Mormur (Balaguer, la Noguera) [92], considerats dins del Període III (1400 - 1200 a.C. i 1200 -750 a.C. respectivament) i, finalment, el poblat de Guissona (la Segarra) [13] i la necròpoli de les Escorres (Llardecans, Segrià) [59], atribuïts al Període IV (750 - 300 a.C.).

Al marge de l'aportació que representa l'assaig de sistematització cronològica (*vid infra* Cap. I, 5), només pot destacar-se dins d'aquest treball la formulació d'una hipòtesi pel que respecta al poblament de la plana occidental que la investigació posterior encara no ha pogut resoldre. J. Maluquer, coneixedor de les troballes de poblats a l'aire lliure efectuades per E. Pubill a la conca del Farfanya - entre ells Mormur [92] -, va plantejar la possibilitat d'una relació entre les coves d'habitació del nord del Montsec, en tant que assentaments secundaris, amb els poblats de la plana:

"...el estudio de estos poblados se hace completamente necesario si tenemos presente que es precisamente en el curso superior del Farfanya donde florece el importante núcleo de cuevas de Tartareu y que hace sospechar si la utilización de las mismas se hacía solamente en los lugares que por su especial situación no permitían la construcción de poblados o eran habitadas temporalmente como lugares de refugio...la filiación exacta de la cultura de las cuevas de Lérida depende, en parte, del estudio de dichos poblados..." (MALUQUER 1945, 227).

La dilatada trajectòria d'investigació d'aquest autor permetrà caracteritzar posteriorment alguns aspectes d'aquest poblament en l'àrea meridional i concretament l'excavació efectuada l'any 1958 en el poblat de la Pedrera-I [98] esdevindrà un dels punts de referència claus per a la definició de les formes d'hàbitat en la plana durant la protohistòria recent (segles VIII - III a.C., segons la cronologia atribuïda al jaciment en aquell moment), a la vegada que va introduir un model explicatiu continuista per aquest període, basat en la pròpia

seqüència del jaciment (MALUQUER - MUÑOZ - BLASCO 1959, 7-79). No obstant això, el problema inicial sobre la relació entre la "cultura de les coves" i els assentaments meridionals no va tornar a ser afrontat directament per ell mateix.

Durant els anys 50, s'inicia des de l'Institut d'Estudis Ilerdencs una tasca sistemàtica d'exploració del territori -especialment en la zona del Baix Segre-dirigida per R. Pita Mercé i L. Díez Coronel que permetrà incrementar en centenars el nombre de jaciments coneguts, però que va tenir molt poca incidència -exceptuant el que respecta al món de les necròpolis tumulars- en el coneixement de l'evolució de l'hàbitat protohistòric, més enllà de definir algunes pautes generals sobre la situació topogràfica encimbellada dels assentaments durant el bronze final i l'època ibèrica.

La major part de publicacions es limitaren a llistats de jaciments, sense ni tan sols els materials corresponents, en revistes com *Empúries*, *Ilerda* o *Argensola* i els pocs treballs de síntesi apareguts (PITA 1959, 167-192; 1964, 365-379) presentaven una visió bastant confusa de les etapes pre-ibèriques, condicionada per la pròpia incertesa de les dades disponibles, provinents exclusivament de prospeccions, i del desconeixement general del període. La metodologia de l'època feia d'altra banda inimaginable la utilització de les tècniques d'anàlisi de l'Arqueologia espacial, les quals no han estat utilitzades a la plana - com ja s'ha dit- fins inicis dels anys 90 (PUCHE 1993, 21-64; VÀZQUEZ 1994, 67-116), excepció feta de l'estudi anterior d'algun jaciment concret (RUIZ ZAPATERO 1984a, 195-204).

Val a dir, no obstant això, que aquesta massa d'informació, va servir com element de treball i revisió posterior en el marc de diferents recerques universitàries que afectaren zones concretes com el propi Baix Segre (SOLSONA 1962; RODRÍGUEZ 1980), el Segrià estricte (GONZÀLEZ 1982), la vall del Set (MAS 1980) o la vall del Corb (DUCH 1980); evidentment amb aportacions personals dels autors implicats. Malauradament, però, cap d'aquests treballs fou publicat i solament generaren un nou rosari de petites notícies que permetien precisar la cronologia d'alguns jaciments i completaven una visió del poblament limitada a distribucions de punts sobre els mapes. Posteriorment, aquests han servit a la vegada com a base per l'elaboració de les respectives Cartes Arqueològiques.

Amb les mateixes limitacions poden citar-se altres reculls duts a terme des dels sectors no institucionals, com el treball de F. Ràzquin a la Segarra²¹, l'estudi sobre el poblament a la plana de Guissona (CAMPS 1960) o la carta arqueològica de diferents sectors de l'Urgell i la Segarra (BOLEDA 1976).

²¹ Un recull de tots els jaciments de la comarca fou publicat en diferents números consecutius de la revista local: F. RÀZQUIN, "Cosas de Segarra: Prehistoria", *Segarra*, núms. 184, 185, 186, 187 i 188; Cervera, 1952

L'aportació més important dels investigadors de l'I.E.I. a la recerca sobre les formes d'hàbitat durant el període tractat en aquest treball fou, sense dubte, la publicació de l'excavació de Masada de Ratón (Fraga, Baix Cinca) [80], on es mostrava per primera vegada l'urbanisme d'un poblat del bronze final amb tota la seva magnitud. Tot i així, la planta no fou mai interpretada amb detall i l'estratigrafia general del jaciment restà bastant confusa.

El panorama general va canviar sensiblement amb la recuperació l'any 1971 dels estudis universitaris de Lletres a Lleida i l'arribada de nous investigadors que introduïren un plantejament més científic i planificat dins la recerca.

S'endegaren, sovint en col·laboració amb l'I.E.I., noves excavacions en hàbitats i necròpolis com Genó (Aitona, Segrià) [69] o Pedròs (Seròs) [102] per tal de poder caracteritzar culturalment amb precisió èpoques conflictives²²; es possà en marxa la revisió de la informació existent amb les tesis de llicenciatura abans citades, i s'inicià un projecte específic per tal definir el procés de formació de la cultura ilergeta a través de l'estratigrafia comparada de diversos jaciments²³. Val a dir que aquesta recerca va permetre la consolidació definitiva del mètode estratigràfic com a procediment excavatori.

Els resultats no es feren esperar i, pel que respecta les etapes pre-ibèriques, quedaren reflectits ben aviat en una síntesi sobre la prehistòria de la província (MAYA 1978a). Tot i el seu caire divulgatiu, l'obra resumia l'estat de la qüestió sobre les diferents èpoques rigurosament, aportava importants novetats en l'àmbit del poblament i les formes d'hàbitat i situava la recerca arqueològica lleidatana en l'òrbita dels plantejaments vigents a la península i Europa.

L'eneolític, terme preferit per l'autor al de "calcolític", només presentava encara alguns vestigis funeraris, desconeixent-se les formes d'hàbitat. Durant el bronze antic (1800-1500 a.C.) el panorama no es modificava substancialment, però es parlava ja d'alguns assentaments a l'aire lliure com la Pleta (Vila-sana, Pla d'Urgell) [122] o Sidamon (Pla d'Urgell) on s'havien donat a conèixer troballes superficials de campaniforme pirinenc. Era durant el bronze mitjà i recent (1500 -1100 a.C.) quan apareixien els primers poblats estables amb arquitectura en pedra, que esdevindrien l'hàbitat característic de la resta de la protohistòria.

Tot i que moltes de les dades provenien d'observacions superficials o

²² El conjunt d'aquests treballs fou dirigit per J. L. Maya, llavors professor de Prehistòria de la delegació de la UAB a Lleida.

²³ El projecte fou dut a terme per E. Junyent en la marc de la realització de la seva Tesi doctoral. Entre totes les excavacions efectuades durant els anys 1970-1975 (poblats de Roques de Sant Formatge i Vilars a Seròs, Pilaret de Santa Quitèria a Fraga...), el Tossal del Molinet (el Poal, Pla d'Urgell) [203] va esdevenir el jaciment més emblemàtic per quant era el primer que presentava una seqüència sense solució de continuïtat entre els horitzons preibèrics i la plena iberització, documentant-se per primera vegada en un poblat la fase corresponent a l'ibèric antic.

d'una lectura llavors errònia de la cronologia de Genó i Masada de Ratón, aquesta visió d'un urbanisme precoç va ser sostinguda també per altres investigadors (JUNYENT 1978, 119-139), esdevenint un paradigma admès fins i tot pels defensors d'un canvi cultural durant el període dels camps d'urnes (RUIZ ZAPATERO 1985).

És més, amb motiu d'una altra descoberta superficial com el jaciment de Clot de Fenàs (Oliola, la Noguera) [33], es va arribar a caracteritzar ja com un element exclusiu i singular de la plana occidental catalana durant el bronze mitjà, afegint-hi el qualificatiu de "protourbà", donada l'existència aparent de cases separades per parets mitgeres (ROVIRA 1984, 18-27).

Aquest extrem, no va ser acceptat però en la síntesi sobre els camps d'urnes abans citada, treball que constitueix el millor estat de la qüestió sobre el poblament d'aquesta època. Per l'autor, el model protourbà de poblats closos amb cases separades per parets mitgeres i carrer central no es desenvoluparia fins els camps d'urnes recents (~900 a.C.) (RUIZ ZAPATERO 1985, 356), fenomen que la publicació i datació de jaciments com Genó [69] o Carretelà [25] ha desmentit categòricament, situant-lo en el bronze final II o camps d'urnes antics.

A partir dels anys 80, les diferents excavacions i prospeccions dutes a terme permeteren encara millorar el coneixement d'aquest període i paral·lelament omplir determinats buits que persistien en la recerca, com les etapes inicials de l'edat del bronze i la primera edat del ferro.

Així, s'ha definit un nou tipus d'assentament que s'iniciaria com a mínim durant el bronze antic, consistent en petites agrupacions de cabanes circulars o ovalades construïdes amb materials peribles (MAYA 1992b, 545), que seria representatiu de campaments estacionals d'un seguit de comunitats seminòmades o poc arrelades en el territori. Tot i que després l'afirmació s'ha matisat (MAYA 1997, 19-20), aquesta visió continua present en la major part de treballs d'altres investigadors i solament després de les excavacions de Minferri (Juneda, les Garrigues) [83] s'han presentat propostes alternatives (JUNYENT - LAFUENTE - LÓPEZ 1994, 25; EQUIP MINFERRI 1997, 161-211) senyalant que les taques circulars conegudes podrien correspondre a sitges i que el sedentarisme constitueix un fet assumit des d'inicis del II mil·lenni cal. BC.

Pel que respecta als camps d'urnes, l'origen dels poblats closos s'accepta a *silentio* durant el bronze final II i només s'ha avançat en el sentit d'acceptar una gènesi anterior de l'arquitectura en pedra i en un millor coneixement d'alguns arranjaments col·lectius específics com les cisternes, les quals apareixen també durant aquest moment (JUNYENT - LAFUENTE - LÓPEZ 1994, 73-89, amb la bibliografia anterior). Tot i així, alguns dels trets definidors d'aquests assentaments com és la seva posició en tossals i esperons destacats, s'ha començat a presentar com una pauta també de tradició local (VÀZQUEZ

1994; MAYA 1997, 20), sense valorar, però, les implicacions del fenomen. Finalment, persisteix el dubte sobre l'origen de les primeres muralles i torres de defensa, malgrat que també s'ha proposat una cronologia inicial del bronze final II (JUNYENT 1991, 103-108).

Les novetats més significatives afecten però la primera edat del ferro, període durant el qual la fortalesa dels Vilars (Arbeca, les Garrigues) [235] ha convulsionat la imatge que existia. Es tracta d'un nou tipus d'assentament que deixa entreveure importants transformacions en l'evolució de l'estructura social de les comunitats de la plana fins al punt que pot interpretar-se com un centre de poder polític actuant en el marc d'un territori jerarquitzat i en el context d'un sistema de cabdillatges emergents.

Tot i així, les seves components arquitectòniques i urbanes poden rastregar-se globalment en la tradició local anterior, exceptuant la barrera de pedres clavades, l'origen de la qual continua sense resoldre.

Pel que respecta als treballs recents -ja citats- sobre les comarques del Segrià (VÁZQUEZ 1994, 67-116) i l'Urgell (PUCHE 1993, 21-64) cal retenir també, en el primer dels casos, la hipòtesi d'un procés de concentració del poblament a partir dels camps d'urnes recents i, en el segon, la proposta d'una evolució cultural singular en l'Urgell, aliena a qualsevol influència d'aquest complex cultural durant el mateix període. Es tractaran el conjunt d'aquests problemes al llarg d'aquest treball.

5.- El problema de la periodització de la protohistòria a la plana occidental

Els diferents assaigs de periodització duts a terme sobre l'evolució històrica de la plana occidental catalana s'han situat sempre entre dues solucions metodològiques principals: el reconeixement d'un model regional exclusiu d'aquesta àrea, o bé la seva inclusió dins de models d'abast més ampli, generalment el conjunt de Catalunya i/o el nord-est peninsular.

L'alternança de postures, evidentment condicionada per la pròpia evolució de la recerca regional i/o general, ha estat sovint estretament relacionada amb una diferent valoració de la incidència dels factors endògens o exògens dins del procés d'evolució i transformació de les comunitats protohistòriques de la zona, la qual cosa ha comportat paral·lelament interpretacions d'aquesta dinàmica històrica local amb un caràcter més o menys continuista o "rupturista".

D'altra banda, la caracterització de les diferents etapes s'ha efectuat tenint en compte, amb més o menys protagonisme, els diferents aspectes inherents a les formacions econòmico-socials observades (estratègies de subsistència prioritàries, desenvolupament tecnològic, patrons d'assentament, pràctiques funeràries...), però les perioditzacions s'han fonamentat massa sovint en una sobrevaloració dels elements de cultura material apareguts. El tradicional i pràctic mètode basat en la presència-absència de determinats fòssils directors continua sent així l'eina principal que regeix la diferenciació d'etapes històriques, relegant a un segon terme la resta d'elements.

En aquest context, un dels punts de partida d'aquest treball és el reconeixement de que la periodització de la protohistòria de la plana, incloent al conjunt de Catalunya durant determinades fases, travessa una seriosa i profunda crisi provocada per dues causes bàsiques: una, la pròpia evolució interna de l'orientació de la recerca local durant els darrers anys; l'altra, per la pressa de consciència dins del col·lectiu català d'algunes importants incongruències dins l'esquema general vigent.

Pel que respecta al primer aspecte, l'endegament de projectes d'investigació -entre els quals s'inclou aquest treball- orientats vers una caracterització més acurada del desenvolupament econòmic i social de les comunitats de la zona a partir de les formes d'ocupació i explotació del territori, així com de les relacions socials de producció que es generen i la seva

materialització espacial en uns tipus concret d'assentaments, ha permès observar que la periodització de caire universalista existent difuminava una evolució històrica singular, a la vegada que no permetia mostrar amb coherència el caràcter continuista del procés.

Pel que fa a la resta del territori, la crisi ha esdevingut fruit de les limitacions del propi mètode basat en excés en la cultura material. D'una banda, s'ha hagut de corregir talls cronològics poc consistents com és el cas de la diferenciació entre bronze mitjà-bronze recent establint una sola etapa (DD. AA. 1995, 404); d'altra, l'aplicació quasi mimètica de l'esquema tripartit europeu a la protohistòria catalana s'ha mostrat igualment inapropiada en la mesura que els fòssils directors de períodes com el bronze mitjà (apèndix de botó, destrals de vorells...) tenen una incidència molt desigual segons les àrees i la continuïtat entre molts dels elements de cultura material del bronze antic és un fet evident. Això ha provocat alternatives d'emergència tals, com la proposta de distingir una sola etapa: el bronze inicial (MAYA - PETIT 1995, 327-342; MAYA 1997, 11-27), la qual cosa no constitueix sinó una sortida desesperada per tal de mantenir un esquema cronològic gairebé obsolet.

A tot això, s'hi ha afegit en el terreny més estrictament metodològic la incorporació del calibratge en la periodització, pràctica que ha modificat sensiblement la durada d'algunes fases, al marge de generar una certa confusió general, problema que es tractarà més endavant.

Convé ara, abans de proposar una alternativa, caracteritzar amb més deteniment la situació crítica present, recercant en l'evolució històrica de les diferents propostes de periodització hagudes les raons que l'han provocat. Ja s'ha avançat, però, que en aquest treball es reivindica la recuperació de l'escala d'anàlisi micro-regional com a solució.

5.1.- L'esquema cronològic regional dels anys 40

La primera generació de l'Escola de Barcelona (P. Bosch Gimpera, A. del Castillo, Ll. Pericot...) utilitzà normalment una escala d'anàlisi d'abast peninsular, dins de la qual la identificació específica d'una "cultura pirinenca" constitueix l'aportació més significativa pel que respecta a la singularitat de les manifestacions culturals del nord-est de la Península i de la zona de Lleida, tot i que la seva gènesi i evolució s'explicava sistemàticament en termes de difusionistes.

La sistematització crono-cultural durant la primera meitat de segle es debatia, d'altra banda, entre el reconeixement d'una fase eneolítica o calcolítica, separada de l'autèntica edat del bronze, o l'acceptació de l'esquema tripartit establert al Congrés d'Almeria l'any 1949, on s'establien tres grans períodes (bronze I, II i III) que incloïen la fase eneolítica i es consideraven potencialment

vàlids pel conjunt de la península²⁴.

A Catalunya, mentre alguns autors, ja en una data molt matinerana (SERRA RÀFOLS 1930, 71; MALUQUER 1949, 191-195), preconitzaven aquest continuisme entre eneolític i edat del bronze i altres insistien en la seva independència (BOSCH GIMPERA 1954, 45-92) sorgia una original proposta que reivindicava una escala d'anàlisi d'àmbit regional per al correcte estudi del període davant dels models generalitzadors característics de la època.

Així (MALUQUER 1942, 185-188), es planteja la diferenciació dins de la cultura pirinenca de dos grups culturals geogràficament i cronològicament contrastats: el cercle oriental, a l'est del Llobregat, i el cercle occidental, en la banda oposada. El primer es caracteritzaria per la presència de grans construccions megalítiques (sepulcres de corredor i galeries cobertes) i l'abundància de vasos campaniformes, grans ganivets de sílex, ceràmica llisa de perfils globulars i nanses en forma de mugró; el metall estaria pràcticament absent. Cronològicament, no seria anterior a la cultura dels Millares i experimentaria la seva màxima eclosió durant l'època argàrica, essent doncs globalment tributari de la cultura d'Almeria.

El grup occidental presentaria dos trets culturals bàsics: les coves sepulcral i esporàdicament alguns megàlits de gran tamany, en tant que elements importats des del nucli oriental i el sud de França, i l'hàbitat en coves i les construccions megalítiques en forma de petites cistes, en tant que fenomen idiosincràtic de la regió. Les primeres manifestacions d'enterrament en cova del Solsonès i els grans megàlits serien contemporanis del grup oriental veí i participarien dels mateixos trets culturals, especialment el vas campaniforme. Els petits sepulcres megalítics s'explicarien com un fenomen d'assimilació singular condicionat pels precaris mitjans de subsistència i els impediments inherents a l'entorn geogràfic muntanyenc, característics de la població de les coves, i comptarien dins del seu bagatge cultural comú amb la ceràmica d'apèndix de botó, tasses carenades, tenalles i vasos amb decoració plàstica i abundància de metall, com a elements definidors. Cronològicament se situaria dins de l'edat del bronze i perduraria fins la introducció de la incineració sota la influència hallstàtica.

Aquesta hipòtesi serà àmpliament desenvolupada poc després (MALUQUER 1945, 173-245) en un treball que, com ja s'ha indicat, constitueix la primera sistematització explícita de la protohistòria de la província de Lleida. Basant-se en les diferents síntesis aparegudes durant la primera etapa de l'Escola de Barcelona sobre la problemàtica del megalitisme (PERICOT 1925, SERRA VILARÓ 1927) i el vas campaniforme (SERRA VILARÓ 1923), així com en les múltiples recerques efectuades en diferents coves d'habitació, tant a inicis de segle com per ell mateix, incidirà en la caracterització culturalment

²⁴L'evolució del debat sobre la periodització de l'edat del bronze dins de l'Escola de Barcelona ha estat àmpliament tractat per MARTÍNEZ NAVARRETE 1989, 225-266.

singular d'aquesta zona, matitzant la seva proposta inicial i proposant una periodització radicalment oposada als esquemes cronològics predominants.

J. Maluquer, tot i participant dels models explicatius difusionistes de l'Escola de Barcelona, presenta però la zona occidental de Catalunya com una àrea singular en la que conflueixen al llarg de l'eneolític i l'edat del bronze tres grups culturals diferenciats: la "cultura d'Almeria" o millor "cultura Llevantina", representada pels sepulcres de fossa; la "cultura megalítica pirinenca", palesa en les coves sepulcrales i els dòlmens com a resultat d'influències de la Catalunya oriental i transpirenenques i, finalment, el "cercle cultural de les coves d'habitació" de caire marcadament indígena, el qual constituirà la base ètnica de les posteriors poblacions de l'edat del ferro. Refusa, d'altra banda, la distinció entre eneolític i edat del bronze, considerant que la introducció de la metal·lúrgia del bronze no implica cap revolució cultural, i intenta adaptar l'esquema seguit per Ph. Hélène al sud de França, sistematitzant aquesta llarga etapa en quatre períodes:

- Període I (~2300-1800 a.C.): Sense metall, estaria representat pels sepulcres de fossa en tant que expansió de la cultura d'Almeria i podria subdividir-se en dues fases marcades per l'aparició a finals del període dels braçalets de petxina. En la província de Lleida, però, amdós moments són difícilment separables.

- Període II (1800-1400 a.C.): Inici de les coves funeràries i dels sepulcres megalítics de caire monumental. Influències del cercle cultural llevantí a través del grup oriental català. Abundància de metall, puntes de sageta de sílex amb aletes i peduncle, ganivets de sílex, botons d'os i petxina amb perforació en "V" i ceràmica campaniforme, especialment amb decoració puntillada.

- Període III (1400-750 a.C.): Ple desenvolupament de la cultura megalítica i de la cultura de les coves d'habitació. Es distingirien dues fases: la primera (1400-1200 a.C.) estaria fortament influenciada per la cultura llevantina en la seva fase argàrica: tasses carenades, formatgeres, destrals planes, puntes de sageta de bronze amb aletes i peduncle o d'os imitant a les anteriors. La segona (1200-750 a.C.) tindria un marcat caràcter europeu amb l'aparició dels apèndix de botó, puntes romboidals i braçalets de bronze...etc.

- Període IV (750-500 a.C.): Mal representat a la província, implica una continuïtat dels contactes transpirenencs amb l'arribada de les primeres influències dels camps d'urnes, les quals sistematitza en dues fases, vàlides pel conjunt de Catalunya: 750-650 a.C amb dues penetracions d'agricultors i ramaders respectivament; 650-500 a.C. amb l'expansió de la població de la segona penetració i l'aparició de la metal·lúrgia del ferro. La singularitat de les terres lleidatanes residiria en el reconeixement de les valls del Segre i de les Nogueres com a vies de penetració i en la formació de la cultura de Marlés com a resultat de la fusió entre elements hallstàtics i el substrat de la cultura de les coves.

Deixant de banda el problema de la filiació cultural d'algunes de les manifestacions observades (sepulcres de fossa, per exemple), així com el problema concret de les datacions establertes -fenòmens llargament superats per la investigació posterior-, la proposta de Maluquer mereix destacar-se en varis aspectes:

- L'intent de diferenciar una evolució concreta pel conjunt de la Catalunya Occidental.
- La visió dinàmica d'aquesta evolució com un continu flux i reflux en totes direccions d'influències culturals, dins de les quals aporta com a data innovadora la identificació de l'origen nord-italià (cultura de la Polada) dels vasos amb apèndix de botó.
- El reconeixement d'un substrat bàsic, materialitzat per la cultura de les coves d'habitació.

Aquest darrer és, sense dubte, un dels aspectes més interessant i menys clar d'aquesta sistematització. D'una banda, l'autor identifica el cercle cultural de les coves com un fenomen d'ampli abast que s'estén pel conjunt de la península i Europa en tant que manifestació cultural unitària. Per altra part intenta, però, establir uns paràmetres específics per la zona. S'adona de la barreja existent en els materials de moltes de les coves excavades i corregeix algunes de les interpretacions existents, proposant que podrien haver estat utilitzades des del neolític i comprovant estratigràficament en el cas de la cova de la Toralla, excavada per ell mateix durant aquells anys (MALUQUER 1944, 39-58), que la seva ocupació podria remuntar-se fins a finals del Període I. No obstant això, insisteix en considerar-lo com una manifestació característica del Període III.

Un dels problemes majors d'aquest treball per tal de poder ser considerat vàlid pel conjunt de la Catalunya occidental és -com ja ha estat senyalat- el desequilibri que palesen les fonts d'informació de l'època pel que respecta a les zones septentrionals i meridionals de la província. L'autor va sentar les bases per poder reconèixer un grup cultural específic, però la periodització es va construir en base al registre existent al nord del Montsec i les conques alta i mitjana del Segre i, àdhuc intuir una relació amb els pocs assentaments a l'aire lliure coneguts de la plana, s'estava encara molt lluny d'atribuir a aquesta àrea el protagonisme i la personalitat cultural que la investigació posterior ha pogut demostrar.

5.2.- La gestació d'una paradoxa (1950-1980)

Durant les dècades posteriors a l'aparició d'aquesta primera síntesi s'assisteix a un lent procés de recerca que paulatinament conduirà a l'afirmació d'una evolució històrica singular de les comunitats de la plana occidental catalana. Paradoxalment, però, aquest salt qualitatiu i quantitatiu experimentat per la investigació protohistòrica no es traduirà en cap proposta de periodització interna autòctona, encasellant-se el conjunt d'aquesta dinàmica històrica peculiar dins d'esquemes cronològics generalitzadors importats d'altres àrees. El punt d'inflexió més important a l'hora de situar l'adopció d'aquesta alternativa es produeix - com es veurà tot seguit- durant els anys 70.

En efecte, la visió unitària de l'evolució de l'edat del bronze en el conjunt de la península va experimentar una profunda sacsejada amb les aportacions d'en Miquel Tarradell durant els anys 50 i 60 a partir de la seva tasca investigadora des de la càtedra d'Arqueologia, Epigrafia i Numismàtica de la Universitat de València. Primer (TARRADELL 1950, 72-85), limità l'àrea d'expansió de la cultura argàrica fins al riu Segura; segon (TARRADELL 1969, 7-30), definí paulatinament les característiques específiques de l'anomenat "bronze valencià"; finalment (TARRADELL 1962; 1965, 423-430), insistí en la singularitat de l'edat del bronze catalana respecte la resta del llevant, essent un dels seus trets definidors principals la manca de poblats a l'aire lliure amb arquitectura en pedra.

Paral·lelament a l'aparició d'aquestes interpretacions fonamentades en un particularisme històric d'escala macroregional, altres investigacions esquarteraven encara més el territori, proposant models específics per a determinades àrees i mostrant la diversitat cultural existent al nord-est peninsular durant l'edat del bronze.

Els avenços més notables d'aquesta època es produïren, però, en la caracterització del bronze final i concretament en les investigacions sobre el fenomen dels camps d'urnes²⁵. Algunes de les primeres sistematitzacions aparegudes (MALUQUER 1946) ja havien establert l'existència d'almenys tres grups culturals durant aquest període, el qual continuava explicant-se en termes de successives onades d'invasions. La zona occidental de Catalunya, especialment les planes meridionals, apareixien encara dins d'aquesta sistematització com un focus secundari o zona de trànsit, diluïda en mig dels altres grans grups per als quals es disposava d'una major quantitat d'informació.

Així, el grup A o grup del Nord-oest comprenia exclusivament la zona muntanyosa de la província de Lleida, caracteritzada per les seves troballes en coves i per una influència tardana (final del Hallstat C) d'aquesta cultura. La necròpoli del Pla de Beret²⁶ constituïa l'únic assentament a l'aire lliure conegut llavors en aquesta zona.

El grup B o grup de Terrassa es presentava com la més antiga manifestació dels camps d'urnes catalans, amb una distribució espacial perfectament localitzada en les zones planes del litoral i pre-litoral (Vallès, Maresme, Camp de Tarragona), aptes pel cultiu i testimonis evidents de la

²⁵ Una excel·lent valoració crítica sobre l'evolució de la investigació referida als camps d'urnes pot consultar-se a RUIZ ZAPATERO 1985, 23-46.

²⁶ Aquesta necròpoli i un ampli seguit d'altres troballes a la Vall d'Aran foren donades a conèixer a finals del segle XIX per M. Gourdon i s'han convertit en referències clàssiques dins qualsevol estudi sobre les necròpolis tumulars de la vall del Segre. No obstant això, l'única documentació rigorosa existent es deu als treballs de A. Müller durant els anys 70. Sembla pertànyer a la primera edat del ferro i pot trobar-se una revisió general a LÓPEZ - PONS 1995, 107-126.

vocació agrícola d'aquestes poblacions. La necròpoli de les Escorres (Llardecans, Segrià) [59], fora dels límits d'aquest nucli original, es considerava simplement com una evidència de l'expansió occidental d'aquest grup, al qual se li atribuïa una cronologia inicial al voltant del 750 a.C.

Finalment, el grup C o grup d'Agullana-Molar apareixia format per pobles ramaders que ocupaven preferentment zones muntanyoses en el marc d'un ampli territori que comprenia fonamentalment la província de Girona, la Catalunya central i la zona del Priorat. La seva aparició seria lleugerament posterior (~700 a.C.) a la del grup B, presentant a més a més una evolució interna palesa a la necròpoli d'Agullana. Els camps d'urnes del Solsonès constituïrien, en aquest context, una expansió occidental del grup d'Agullana durant la fase II (~650 - 500 a.C.) i serien a la vegada responsables de la penetració d'aquestes influències vers la plana de Lleida i el Baix Aragó, seguint la ruta del Segre. El poblat de Bell Pla (Guissona, la Segarra) [13] se situaria en el darrer període d'aquest grup (500 - 300 a.C.).

Una altra línia de recerca, apareguda durant aquests anys, s'allunyarà substancialment d'aquest model interpretatiu i tindrà una decisiva influència tant en les investigacions posteriors dutes a terme a la plana occidental, com en el conjunt de l'Arqueologia catalana. Es tracta de la sistematització duta a terme per l'arqueòleg tarragoní Salvador Vilaseca.

Aquest investigador formularà una nova proposta basada en el coneixement profund d'una àrea geogràfica determinada (les comarques tarragonines) i recolzada en un rigorós i ampli cabal d'informació provinent de la seva intensa i fecunda tasca de prospecció i excavacions sobre el terreny. La seva periodització, gestada i modificada paulatinament al llarg dels anys, trobarà finalment una expressió definitiva (VILASECA - SOLÉ - MAÑÉ 1963, VILASECA 1973) i, malgrat haver estat concebuda com un model regional característic de la zona meridional catalana, serà adoptada per molts investigadors d'altres zones del Principat.

Dins de les seves aportacions, la sistematització dels camps d'urnes en cinc etapes tingué un especial ressò per quant rebaixà considerablement la cronologia inicial (~1000 a.C.) i sobretot perquè, com ja ha estat encertadament remarcat (RUIZ ZAPATERO 1985, 36-38), introduí una nova hipòtesi explicativa que considerava una única penetració d'influències ultrapirinenques i una evolució autòctona posterior. S. Vilaseca sols intervingué molt puntualment en les comarques de la plana occidental; no obstant això, utilitzà la coneguda necròpoli de les Escorres (Llardecans, Segrià) [59] per definir, juntament amb la de les Obagues de Montsant (Ulldemolins, Priorat), el seu període II (800-750 a.C.) en tant que manifestació d'aquest desenvolupament intern argumentat

bàsicament a partir de la tipologia ceràmica²⁷.

Es necessari senyalar, però, que la periodització de Vilaseca abastava el conjunt de l'eneolític i l'edat del bronze, dins de la qual adoptava ja el model tripartit vigent a Europa on es diferenciava un bronze antic, un bronze mig i un bronze final, en aquest cas sinònim dels camp d'urnes. La seva sistematització del bronze final esdevindrà el primer esquema cronològic importat dins la recerca de la plana occidental catalana durant els anys 60.

En efecte, la tasca de l'Institut d'Estudis Ilerdencs durant aquests anys va permetre, malgrat les deficiències ja esmentades, omplir el buit de poblament tradicionalment atribuït a aquesta zona durant l'edat del bronze i va sentar les bases per a la caracterització d'una fàcies cultural fins llavors desconeguda en la vall del Segre com eren les necròpolis tumulars. Les excavacions de Roques de Sant Formatge-III (Seròs, Segrià) [143] i la Colomina 1 (Os de Balaguer, la Noguera) [35], així com altres troballes de superfície, van marcar una fita d'importància capital per a la definició d'un grup cultural específic en aquesta vall durant el bronze final.

Apareix ara una primera i tímida formulació explícita del "grup del Segre-Cinca" (DÍEZ CORONEL 1965a, 92) en tant que grup singular dintre dels camps d'urnes de Catalunya i Aragó, principalment degut a les seves manifestacions funeràries en forma de túmuls, la filiació cultural dels quals s'atribueix a influències d'Europa central i més concretament a les cultures de Lausitz i d'Aujentitz (PITA - DÍEZ CORONEL 1968, 25-26).

La seqüència cronològica d'aquestes necròpolis s'establí seguint l'esquema de Vilaseca, al qual els autors aportaren lleugeres modificacions subdividint el període I en dues fases i allargant el període II fins el 700 a.C, també repartit en dues etapes. L'evolució d'aquests jaciments es resumia com segueix:

- Vilaseca IA (1000-900 a.C.). Sense paral·lels a la vall del Segre
- Vilaseca IB (900-800 a.C.). Fase inicial de Roques de Sant Formatge-III, el Puntal-I (Fraga, Baix Cinca) [131], Torre Filella (Lleida, Segrià) [177], la Colomina 1 i la necròpoli de la Pedrera [99].
- Vilaseca IIA (800-750 a.C.). Màxima activitat de Roques de Sant Formatge-III, la Colomina 1 i inici de les Escorres.
- Vilaseca IIB (750-700 a.C.). Decadència de Roques de Sant Formatge-III.
- Vilaseca IIIA (700-650 a.C.). Final de Roques de Sant Formatge-III.

²⁷ La seva tasca s'aturà en les zones muntanyoses que delimiten la plana i la província de Tarragona. Així, va revisar o donar a conèixer determinats jaciments de la Conca de Barberà com el taller de sílex del Pla de la Torre (Vallfogona de Riucorb) o la cista dolmènica del Bosc del Pla de la Sala (Passanant) (VILASECA 1953b, 273-275; 1949, 179-186). La seva intervenció directa dins l'àrea meridional de Lleida es limità a la bauma d'enterrament de Ferriols A, més coneguda com el "sepulcre de Rocallaura", (Vallbona de les Monges, l'Urgell) [64] i el poblat dels Reguers-I (l'Albi, les Garrigues) [136].

Aquest procés de paulatina caracterització idiosincràtica d'una etapa es va veure recolzat, d'altra banda, pel reconeixement -per part d'altres autors- de la vall del Segre com una via autònoma de penetració transpirenca de les influències dels camps d'urnes (MALUQUER - MUÑOZ - BLASCO 1959, 75) i per l'acceptació d'una cronologia més alta pel que respecta al seu moment inicial. El factor desencadenant d'aquesta interpretació fou l'excavació duta a terme en el poblat de la Pedrera-I (Vallfogona de Balaguer - Tèrmens, la Noguera) [98] i la seva formulació es concretà en la síntesi presentada per J. Maluquer (1971b, 107-120), que significava la rectificació de l'esquema presentat en 1946.

El II Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà celebrat l'any 1976 representarà un altre pas endavant dins d'aquesta dinàmica de diferenciació d'àrees culturals en el territori català durant el bronze final, a la vegada que es faran paleses les primeres tímides manifestacions d'adaptació d'una nova periodització, en aquest cas importada des del sud de França. Es tractava de dues propostes coincidents (ROUDIL 1972, GUILAINE 1972) que, per la seva banda, s'havien inspirat parcialment en la sistematització de J.J. Hatt. Així, l'esquema d'una divisió tripartita de l'edat del bronze en general i del bronze final en particular s'incorporarà paulatinament dins de l'Arqueologia catalana amb una formulació que ha perdurat fins inicis dels anys 90:

- Bronze antic (1800-1500 a.C.)
- Bronze mig (1500-1250 a.C.)
- Bronze final (1250-650 a.C.)
 - * Bronze final I (1250-1150/1100 a.C.)
 - * Bronze final II (1150/1100 - 950 a.C.)
 - * Bronze final III (950 - 650 a.C.)

Pel que respecta a la plana occidental catalana, dos treballs (ROVIRA 1978, 69-82; MAYA 1978b, 83-96) resumien l'estat de la qüestió en la zona, incidint de nou en el fenomen de les necròpolis tumulars de la vall del Segre com a manifestació cultural més singular durant el bronze final i es presentava -especialment en l'article d'en J.L. Maya, molt més elaborat- una primera proposta d'interpretació global i classificació tipològica del conjunt d'aquestes estructures. S'intentava ara explicar l'adopció de la incineració individual com una mutació menys dràstica del que s'havia considerat de les pràctiques funeràries existents, dins de les quals podia trobar-se al llarg de l'edat del bronze diferents baules intermitges que palesaven la presència esporàdica d'inhumacions també individuals i la perduració dins del món megalític d'estructures tumulars amb cistes similars a les observades en les tombes de les necròpolis del període dels camps d'urnes. Es refusava així la hipòtesi d'una difusió des d'Europa central i es suggeria una possible relació amb el cercle cultural dels Pirineus centrals.

Durant aquests anys es produeixen igualment espectaculars avenços en la caracterització del període ibèric a partir de la recerca -ja comentada-efectuada per E. Junyent en diferents jaciments de la plana. La presentació de la seva Tesi doctoral (JUNYENT 1976) culmina aquesta tasca, però malauradament l'obra va romandre inèdita i els resultats obtinguts solament es donaren a conèixer en articles de síntesi posteriors (JUNYENT 1976-78, 177-185; 1978, 119-139; 1979, 35-42; 1981, 36-41).

Tot i així, les aportacions fonamentals poderen ser copsades per la resta de la comunitat científica i la singularitat de la cultura ilergeta adquirí el rellevament històric que li corresponia. Un dels aspectes més destacables de l'anàlisi fou, però, el fet de relacionar aquest particularisme amb el desenvolupament també singular del substrat anterior. L'aculturació inherent al procés d'iberització actuava així sobre unes comunitats del bronze final i primera edat del ferro que havien ja desenvolupat de forma autònoma una economia de base cerealística destacada, un incipient urbanisme i fins i tot evindenciaven ja un cert grau d'estratificació social, palès en la presència d'una èlit militar emergent, tal com es reflectia en els enterraments de cavalls i genets a la Pedrera II [99]. Excepte alguns matisos pel que fa al primer element, la resta d'observacions continua encara globalment vigent.

En l'aspecte cronològic, s'atribuí l'inici de la iberització a un moment relativament més tardà que en el litoral (finals del segle VI a.C.), data que corresponia a les primeres manifestacions conegudes de l'ibèric antic, però anys després va poder precisar-se que els contactes amb el món colonial es van produir de forma gairebé sincrònica amb la costa a inicis d'aquest segle (JUNYENT 1986, 257-263). L'impacte d'aquests contactes, materialitzat per algunes peces d'ambient fenici occidental, ceràmiques pintades a bandes, urnes d'orelletes..., en molts casos trobades fora de context, és una qüestió encara ara pendent de definir amb precisió.

El treball de més impacte en la recerca posterior fou, però, la síntesi sobre la prehistòria lleidatana publicada a finals d'aquesta dècada (MAYA 1978a). Referit a aquest període, l'autor adoptava una postura dual que incorporava d'una banda la periodització tripartita europea de l'edat del bronze i, per una altra part, aplicava la periodització de S. Vilaseca a partir del bronze final II, considerant-la més apropiada per l'anàlisi dels camps d'urnes.

La primera postura fou després consensuada pel conjunt de l'Arqueologia catalana (DD. AA 1983b) i ha continuat seguint-se fins que en les darrers anys -com ja s'ha dit- s'està intentant substituir per la proposta d'un bronze inicial i un bronze final. La segona es modificarà a partir del treball de síntesi sobre els camps d'urnes aparegut durant els anys 80 (RUIZ ZAPATERO 1985), del qual se'n parlarà tot seguit.

5.3.- El “Grup del Segre-Cinca” i la revifalla actual del model regional

En el context general d'utilització de l'esquema tripartit, l'any 1985 apareix l'estudi sobre els camps d'urnes d'en G. Ruiz Zapatero, que comportarà novetats substancials.

D'una banda, l'autor estableix un esquema general per tot el nord-est dividit en tres grans etapes:

- Camps d'urnes antics: 1100 - 900 a. C.
- Camps d'urnes recents: 900 - 650 a. C
- Camps d'urnes del ferro: 650 - 400 a.C

i d'altra, estableix diferents subfases segons l'evolució concreta dels diferents grups regionals. Evidentment, un d'ells és el “Grup del Segre” el qual s'esten per tota la conca del riu i els seus afluents laterals, inclòs el Cinca, tot i que les principals manifestacions es localitzaven en la meitat meridional de la província.

Un dels mèrits del treball és que la definició del grup s'efectuava tenint en compte el conjunt de trets econòmics, socials i culturals de les comunitats del període, la qual cosa possibilitava una visió global de l'evolució de la plana i posava més de manifest la seva singularitat respecte la resta del nord-est.

L'aspecte negatiu fou la ruptura que s'establí respecte les fases anteriors, coherent amb la valoració de l'impacte d'aquest complex cultural sobre les comunitats indígenes, que l'autor definia en termes d'invasió. Pel que respecta a la periodització en sí mateixa, només la fase dels camps d'urnes del ferro es presentava qüestionable, per quant no tenia present les recerques sobre aquest període efectuades anteriorment, les quals -com ja s'ha vist- havien permès situar l'inici de la iberització a finals del segle VI a.C.

Més recentment (CASTRO 1994; CASTRO - LULL - MICÓ 1996), però, una nova proposta ha plantejat diferentment l'esquema regional, considerant que el “Grup del Segre-Cinca” - tal com finalment ha estat nomenat- pot individualitzar-se des del bronze mitjà a partir d'uns elements de cultura material característics com les ceràmiques d'apèndix de botó i les destrals de vorells, i que es desenvolupa sense solució de continuïtat fins als camps d'urnes recents, moment en què apareixen nous tipus ceràmics comuns a diferents zones de l'àrea meridional de Catalunya, amb la qual cosa es perd un dels trets principals que permetia definir el grup. Es valorarà críticament i amb detall aquesta proposta al llarg d'aquest treball, però cal comentar que una de les seves aportacions significatives és que la periodització s'expressa ja en cronologia calibrada, situant-se entre 1635 i 1050 cal. BC.

6.- La incorporació del radiocarboni i del calibratge en la recerca arqueològica lleidatana

L'any 1974, poc després de la publicació de les primeres datacions per radiocarboni a Catalunya (MUÑOZ 1965b, 31-41; 1967, 10; 1972, 147; ALMAGRO GORBEA 1970, 9-44; 1971, 281-288), s'obté la primera datació absoluta {3} de la plana occidental catalana en el jaciment del Tossal del Molinet (el Poal, la Noguera) [203] i alguns anys més tard (ALONSO *et al.* 1978, 165) es donen a conèixer les tres datacions del neolític cardial de la Cova del Parco (Alòs de Balaguer, la Noguera) [50], obtingudes quasi simultàniament a les anteriors durant les primeres campanyes del Dr. Joan Maluquer de Motes.

La importància científica d'aquestes darreres -tot i que recentment (PETIT 1996, 30) han estat desestimades per provenir d'un context estratigràfic dubtós - no passà desapercebuda davant de la comunitat científica, llavors immersa dins del debat sobre la cronologia de la ceràmica "montserratina". No succeí igual, però, amb la del Tossal del Molinet.

Publicada bastant temps després (JUNYENT 1982a, 257), sempre fou considerada com massa baixa en relació amb el context estratigràfic del qual provenia. La utilització habitual en aquella època dels valors Libby en la lectura de les datacions remetia al 525 ± 85 a.C. una data que aparentment devia situar-se dins del segle VIII a.C., generant així un oblit sistemàtic dins de la bibliografia que no s'ha superat fins fa molt poc gràcies a la revifalla dels mètodes de calibratge i a un millor coneixement de la seva explotació estadística. D'altra banda, el jaciment, el primer en la zona que permetia documentar la superposició de fases pre-ibèriques i ibèriques, ha romàs inèdit fins avui, fet que ha contribuït notablement al seu ostracisme. S'ha de senyalar, a més a més, que la contextualització arqueològica que s'ha fet recentment d'aquesta datació (CASTRO 1994, 141; CASTRO - LULL - MICÓ 1996, 295, n° 1824) és incorrecta i que pertany a un estrat més antic del que es considera en aquestes publicacions (*vid.* Cap. V, 16.3.2).

Ja a inicis dels 80 (GONZÁLEZ *et al.* 1983, 173) es publiquen dues noves datacions {3 i 4}, provinents del jaciment de Carretelà (Aitona, Segrià) [25] i excavat en dues curtes campanyes (1981-1982) per J. R. González, E. Junyent, J. L. Maya i J. I. Rodríguez. Tot i que el jaciment roman també encara inèdit, esdevingueren de seguida una cita habitual donat que constituïen les primeres referències cronològiques absolutes per a situar tant la primera arquitectura en

pedra, com les primeres manifestacions culturals dels camps d'urnes a la vall del Segre. Es confirmava, d'aquesta manera, el caràcter prematur d'ambós fenòmens en relació a la resta de Catalunya -tal com les seriacions conegudes a través dels estudis tipològics deixaven entreveure- i es proposava el segle XI a.C. com a data de la seva aparició.

Paral·lelament a les dues campanyes efectuades a Carretelà, J. L. Maya excavava un altre jaciment de característiques bastant similars en el mateix municipi: Genó (1976-1985) [69]. S'obtingueren dues altres datacions {12 i 13}, una de les quals es mostrava bastant coincident amb les de Carretelà i recolzava aparentment la hipòtesi esmentada, a la vegada que es documentava la primera planta sencera -encara ara- d'un poblat protourbà del bronze final II. Les datacions foren publicades anys després de finalitzada la intervenció (MAYA 1992a, 303) i recentment, amb ocasió de la publicació definitiva de l'excavació (MAYA - CUESTA - LÓPEZ 1998) s'ha donat a conèixer una tercera datació {14} que definitivament permet qüestionar la interpretació inicial i proposar una cronologia lleugerament més moderna pel jaciment (s. X a.C).

En terreny aragonès, s'endegaven igualment durant els anys 80 diversos programes d'investigació que han tingut un important ressò dins la protohistòria de la vall del Segre. En el terme municipal de Mequinensa, en el marge esquerre del riu Ebre i molt a prop de la seva confluència amb el Segre, J. I. Royo començava l'excavació (1983-1989) del poblat i la necròpoli dels Castelletes II [31], publicant poc després (ROYO 1991a, 147-148) els resultats de les primeres datacions per C-14 de la necròpoli {5, 6, 7 i 8}. L'aportació fonamental i totalment innovadora era la constatació de la coexistència en una necròpoli tumular del ritus de la inhumació (individual i col·lectiva) amb el de la incineració durant els segles XI - IX a.C.; àdhuc la presència d'aixovars característics dels camps d'urnes dins de tombes d'inhumació. L'any següent (ROYO 1992, 84) apareixien dues noves datacions {9 i 10} que permetien completar, malgrat alguna discordança, la seriació de la necròpoli.

El mateix arqueòleg iniciava l'any 1985 una altra intervenció sota el constant patrocini del Museu de Saragossa a Riols-I (Mequinensa) [138], poblat a l'aire lliure del neolític antic postcardial, que esdevenia el primer testimoni conegut a la zona de les formes d'hàbitat de les primeres comunitats productores, a la vegada que permetia qüestionar la cronologia del procés de colonització agrícola de la plana (ROYO - GÓMEZ 1992, 297-308). Juntament amb el poblat, es detectà l'existència d'una necròpoli de l'edat del bronze, la qual ha passat més desapercebuda dins dels treballs posteriors, però que constitueix igualment la primera manifestació del ritus de la inhumació individual en cista i l'únic exemple conegut d'un túmul megalític al sud del Montsec amb una cronologia obtinguda per C-14 {23} del segle XIV a.C. (GÓMEZ - ROYO 1991, 57).

En el municipi de Fraga, es produïen encara a finals de la dècada dues

noves intervencions amb desigual "fortuna" pel que respecta als resultats obtinguts en el domini de les datacions per radiocarboni. D'una banda, J.L. Maya excavava durant els anys 1988-1989 la cova de Punta Farisa (MAYA - FRANCÈS - PRADA 1993, 7-30) [47]. Es tracta d'un petit abric arranjat artificialment per tal de poder ser utilitzat com refugi, lloc d'emmagatzematge o corral... (en definitiva d'un assentament secundari), que ha proporcionat una de les poques i a la vegada la més antiga datació coneguda { 11 } en el nord-est de la península d'un "fòssil director" tant significatiu dins la periodització tradicional com la ceràmica amb apèndix de botó (finals del segle XV. a.C.).

Al mateix temps (1989-1990), la Universitat de Saragossa de la mà d'en J. Mª Rodanés reprenia les excavacions al poblat de Masada de Ratón, obtenint-se tres datacions per radiocarboni {17, 18, 18}, publicades poc després (RODANÉS 1992, 5-12). Corresponien als nivells excavats al peu del turó i, en principi, a nivells pre-camps d'urnes; els resultats, però, proporcionaven una cronologia dels segles X - IX a.C., la qual cosa no concordava amb la seva atribució crono-tipològica al bronze recent i es va recórrer per primera vegada en la zona al seu calibratge per tal de poder envellir-les. El problema sobre l'evolució cultural d'aquest jaciment continua encara, però, sense una resposta definitiva a menys que s'accepti una menor incidència dels camps d'urnes en el poblament de la zona, que la considerada fins al moment (*vid.* Cap. IV).

En definitiva, l'any 1992 es disposava únicament en tota la plana de 17 datacions per radiocarboni (una d'elles sense publicar { 14 }) com a resultat de 18 anys de recerca des de l'obtenció de la primera al Tossal del Molinet l'any 1974. Cal indicar que el panorama no diferia gaire del de la resta de Catalunya, quan una síntesi d'inicis dels 90 només recollia un total de 54 datacions (incloses les esmentades) pel conjunt de la protohistòria de casa nostra (MAYA 1992a, 275-314).

L'absència de projectes de recerca i la poca entitat de moltes excavacions, la penúria de mitjans i la desconfiança d'alguns sectors de la comunitat científica vers l'eficàcia del mètode aplicat a aquesta etapa influïen, sense dubte, en la seva poca incidència dins de la investigació arqueològica; no obstant això, un altre factor, que ha perdurat fins fa poc temps, tingué també el seu pes específic: es tractava d'una pràctica quasi general d'utilització oportunista del mètode, consistent en l'obtenció del nombre mínim de datacions possibles, si aquestes no distorsionaven les perioditzacions existents. En realitat, a més de no haver assimilat el principi fonamental de la necessitat de sèries llargues de datacions per validar una cronologia, s'estava emprant el carboni 14 com una eina de validació del paradigma tipo-cronològic vigent, desestimant sovint aquells resultats que poguessin qüestionar-lo. No cal dir també que l'explotació dels resultats obtinguts s'efectuava de forma sistemàtica a partir dels valors Libby, seguint igualment una convenció d'ús general.

La situació s'ha modificat però dràsticament durant els últims sis anys de

tal manera que el nombre de datacions avui disponible s'ha duplicat fins un total de 34. Diversos factors han influït en aquest increment quantitatiu, que a la vegada ha suposat un salt qualitatiu important, fonamentat en un millor coneixement metodològic sobre els sistemes de mostratge i en la incorporació del calibratge en el tractament de les dades.

D'una banda, la millora assolida en la resolució de les pròpies corbes de calibratge i la possibilitat de la seva explotació automàtica a través de la informàtica, així com la difusió del mètode en la pròpia arqueologia peninsular, han generat un ambient més receptiu vers les possibilitats i limitacions del C14. En aquest sentit, cal destacar les aportacions arribades des de la Universitat Autònoma de Barcelona (GONZÁLEZ MARCÉN 1994, 7-46; CASTRO 1994; CASTRO - LULL - MICÓ 1996), les quals han contribuït notablement a l'actualització metodològica de les aplicacions del calibratge, en relació amb la pràctica desenvolupada en altres països.

Per un altre cantó i des de fronts diferents, aquesta sensibilització s'ha materialitzat en propostes concretes que afecten la pròpia arqueologia catalana, ja sia directament amb les primeres síntesis²⁸ de períodes concrets com el neolític final-calcolític (MARTÍN 1992b, 389-397), el bronze final (CASTRO 1994) o les edats del bronze i ferro (MAYA 1997, 11-27); o bé en el marc de treballs més amplis i exhaustius que afronten la periodització amb dades calibrades del conjunt de la península durant el IIIer i IIon mil.leni cal. BC (CASTRO - LULL - MICÓ 1996; MAYA - MESTRES 1996, 251-269).

Paral·lelament, aquests treballs han coincidit amb altres síntesis efectuades en les regions veïnes com la periodització de l'edat del bronze i ferro al Llenguadoc-Pirineus Orientals (GASCÓ 1992, 217-225; 1995, 343-358) o l'edat del bronze a Terol (BURILLO - PICAZO 1991-92, 43-89), amb la qual cosa han pogut contrastar-se els resultats obtinguts amb els de zones properes i disposar d'una àmplia base de dades fonamentada en les datacions calibrades.

La Universitat de Lleida no ha romàs aliena a aquest procés plantejant, ja l'any 1995, la necessitat d'una seriosa reflexió sobre la metodologia i les implicacions del calibratge en el marc monogràfic del XVIII Curset d'Arqueologia (JUNYENT - LÓPEZ - MARTÍN 1995, 250-251) i endegant un programa sistemàtic d'obtenció de datacions absolutes en els diferents jaciments i projectes de recerca protohistòrica en els quals s'intervenien directa o indirectament.

Fruit d'aquesta activitat s'han aconseguit 12 de les 17 datacions

²⁸ En el terreny de la protohistòria del nord-est peninsular, les primeres aplicacions del calibratge havien tingut lloc ja durant la dècada dels 80 centrades en problemes concrets com la cronologia dels camps d'urnes (RUIZ ZAPATERO 1985, 1025 i ss.), de jaciments com la Cueva del Moro (Olvena, Osca) (BALDELLOU - UTRILLA 1985, 95) o de la cronologia del vas campaniforme (HARRISON 1988, 464-472), però no deixaren de ser assaigs puntuals sense pràcticament cap ressò dins la resta del col·lectiu.

esmentades, de les quals 4 {31, 32, 33 i 34} pertanyen al jaciment de l'edat del ferro dels Vilars [235] (AGUSTÍ *et al.* 1998, e.p.); 2 {21, 22} al jaciment del bronze ple²⁹ de Minferri [83] (EQUIP MINFERRI 1997, 161-211) i les altres sis al jaciment inèdit de Roques del Sarró [144], repartides entre el neolític final {24, 25}, calcolític {26, 27} i bronze mitjà {28, 29}. Entre les cinc restants, 2 {1, 2} han estat obtingudes a la Balma de cal Porta [8] (MESTRES - MARTÍN 1996, 802) i les altres 3 {15, 16, 20} provenen de la represa dels treballs a Masada de Ratón l'any 1993, el director dels quals (J. Rey) ha tingut l'amabilitat de cedir-les per aquest treball.

En resum (figs. I.3 i I.4), seguint la periodització actual, les 34 datacions es reparteixen com segueix:

- Neolític final: 2 {24, 25}
- Calcolític: 4 {1, 2, 26, 27}
- Bronze "antic": 2 {21, 22}
- Bronze mitjà-recent: 4 {11, 23, 28, 29} i el cas "problemàtic" de Masada de Ratón {15, 16, 17, 18, 19, 20}
- Bronze final II - C.U. antics: 6 {3, 4, 5, 12, 13, 14}
- Bronze final III - C.U. Recents: 4 {6, 7, 8, 9}
- Edat del ferro: 6 {10, 30, 31, 32, 33, 34}

La sèrie sembla, en principi, relativament àmplia com per intentar un assaig de periodització de la protohistòria a la plana a partir de les dates calibrades i l'observació (fig. I.4, sup.) dels resultats obtinguts a partir de considerar els intervals totals de calibratge a 2 sigmes podria mostrar en una primera lectura que tot el període considerat resta cobert.

Res més lluny però de la realitat. D'una banda, l'encavalcament de les datacions mostra com existeixen problemes de fons pel que respecta a l'atribució cultural de les pròpies datacions i el cas -ja comentat- de Masada de Ratón n'és l'exponent més significatiu. D'altra, si es considera com a punt de referència un valor central del calibratge com és la mediana dels intervals de màxima probabilitat (fig. I.4 inf.) s'observa múltiples espais buits en la sèrie que reflecteixen la representativitat parcial de les datacions dins dels períodes pre-establerts. Igualment, en una primera anàlisi del context de les mostres pot apreciar-se que períodes com el bronze final III no gaudeixen de cap referent estratigràfic, donat que totes les datacions provenen de conjunts tancats com són els túmuls de la necròpoli dels Castelletes-II. Finalment, determinades datacions de l'edat del ferro presenten uns límits inferiors que se situen dins del segle IV cal. BC, la qual cosa planteja el problema ja conegut de la poca precisió de la corba de calibratge durant determinats períodes.

Tot i així, en aquest treball es parteix de la ferma convicció de que

²⁹ Seguint la periodització tradicional el jaciment hauria de considerar-se com a representatiu del bronze antic. No obstant això, l'estudi del jaciment (Cap. III) permet atribuir-lo sense cap problema al bronze ple i qüestionar la pròpia periodització actualment utilitzada.

Nº I.	Jaciment	Municipi	Província	Lab.	BP	±	cal BC (2 sigma)	Mil. IMP
25	Roques del Sarró	Lleida	Lleida	Beta-92208	4830	40	3696 (3639) 3523	3608
24	Roques del Sarró	Lleida	Lleida	Beta-92207	4670	70	3634 (3496, 3461, 3377) 3155	3473
1	Balma de cal Porta	Torrà	Lleida	UBAR-288	4160	60	2891 (2862, 2812, 2741, 2726, 2697) 2503	2730,5
26	Roques del Sarró	Lleida	Lleida	Beta-92206	4040	60	2863 (2568, 2519, 2504) 2408	2584
27	Roques del Sarró	Lleida	Lleida	Beta-92205	3950	90	2854 (2461) 2145	2402,5
2	Balma de cal Porta	Torrà	Lleida	UBAR-297	3890	60	2554 (2397, 2379, 2348) 2145	2341,5
15	Masada de Ratón	Fraga	Osca	Beta-75772	3430	240	2453 (1737, 1714, 1701) 1129	1779,5
21	Minferri	Juneda	Lleida	Beta-92280	3410	90	1928 (1731, 1728, 1686) 1510	1720,5
22	Minferri	Juneda	Lleida	Beta-92279	3380	70	1876 (1677) 1513	1649,5
11	Cova de Punta Farisa	Fraga	Osca	GrN-18058	3360	80	1876 (1671, 1664, 1636) 1442	1614,5
28	Roques del Sarró	Lleida	Lleida	Beta-92204	3330	60	1743 (1613) 1449	1619
23	Riols I	Mequinensa	Saragossa	GrN-14081	3280	60	1684 (1522) 1418	1552
16	Masada de Ratón	Fraga	Osca	Beta-75770	3060	110	1523 (1312) 993	1257
29	Roques del Sarró	Lleida	Lleida	Beta-92203	3050	70	1437 (1306) 1060	1274
3	Carretellà	Aitona	Lleida	1-12449	3040	90	1506 (1294, 1284, 1268) 1004	1231
5	Castellets II, los	Mequinensa	Saragossa	GrN-13977	3040	140	1606 (1294, 1284, 1268) 901	1218,5
4	Carretellà	Aitona	Lleida	1-12448	3020	90	1444 (1262) 993	1218,5
12	Genó	Aitona	Lleida	GrN-18061	2970	45	1372 (1196, 1181, 1165, 1141, 1139) 1019	1167
17	Masada de Ratón	Fraga	Osca	GrN-18638	2873	16	1113 (1013) 946	1051,5
13	Genó	Aitona	Lleida	GrN-18062	2860	90	1297 (1004) 817	1044
18	Masada de Ratón	Fraga	Osca	GrN-18639	2852	15	1034 (1000) 929	981
6	Castellets II, los	Mequinensa	Saragossa	GrN-14083	2820	30	1028 (976, 965, 935) 900	965,5
19	Masada de Ratón	Fraga	Osca	GrN-18640	2816	16	1001 (971, 969, 931) 909	955
14	Genó	Aitona	Lleida	UBAR-519	2815	45	1111 (970, 930) 838	950
7	Castellets II, los	Mequinensa	Saragossa	GrN-14085	2780	35	1000 (911) 830	915,5
8	Castellets II, los	Mequinensa	Saragossa	GrN-14084	2755	30	974 (900) 822	879
20	Masada de Ratón	Fraga	Osca	Beta-75771	2720	60	995 (837) 796	873
31	Els Vilars	Arbeca	Lleida	Beta-72610	2670	70	929 (814) 767	877
32	Els Vilars	Arbeca	Lleida	Beta-72611	2640	60	903 (805) 609	731,5
33	Els Vilars	Arbeca	Lleida	Beta-92278	2580	50	819 (793) 539	677
9	Castellets II, los	Mequinensa	Saragossa	GrN-17274	2560	70	828 (785) 412	650
10	Castellets II, los	Mequinensa	Saragossa	GrN-17276	2530	90	833 (768) 397	608
30	Tossal del Molinet	Poal	Lleida	1-8271	2475	85	807 (754, 690, 536) 386	596,5
34	Els Vilars	Arbeca	Lleida	Beta-92277	2460	50	786 (750, 746, 526) 399	586

Fig. I.3: Taula general d'atacions C14 ordenades cronològicament

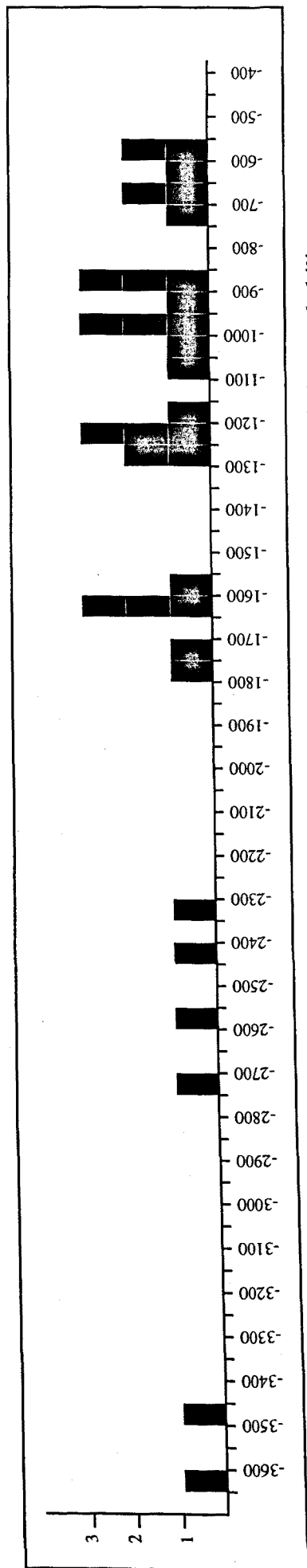
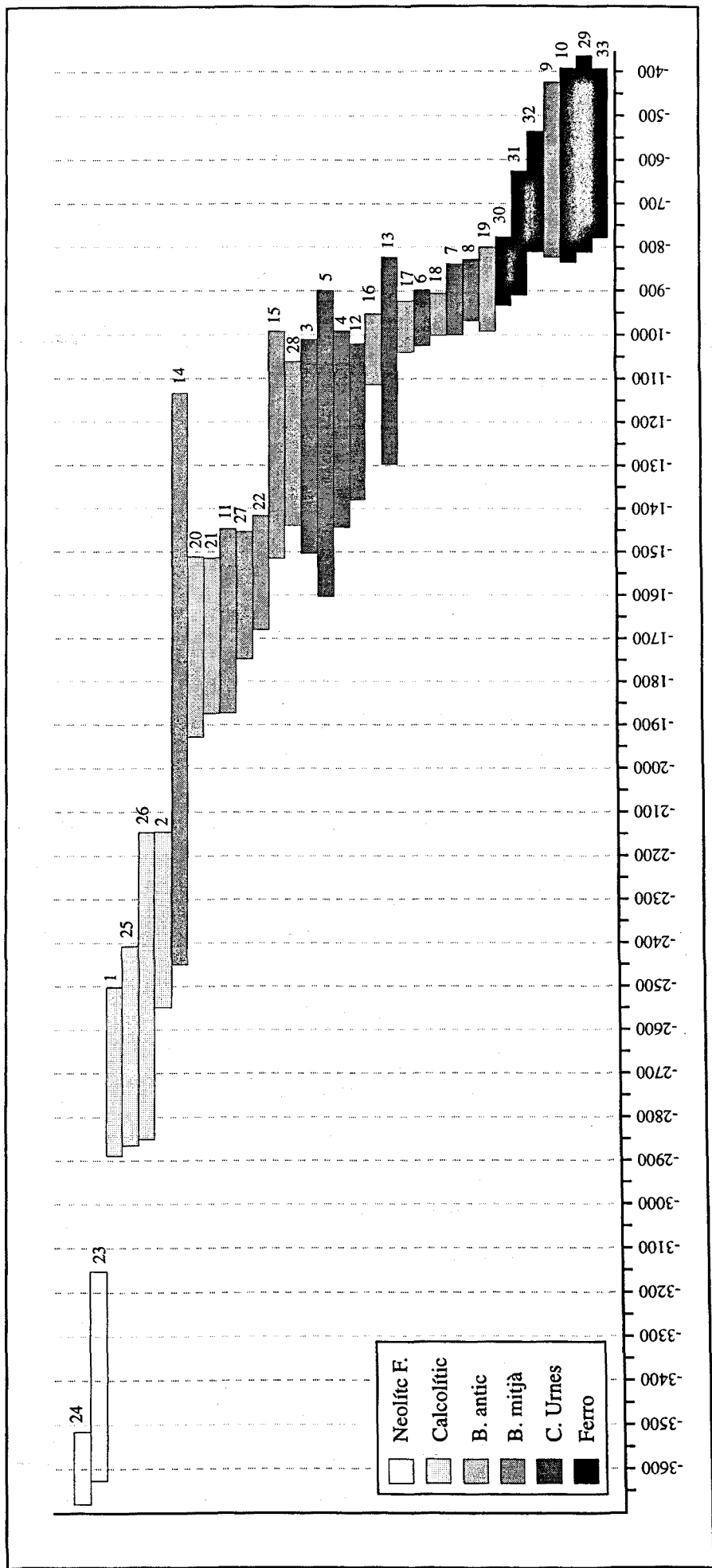

Fig. I.4: Intervals de calibratge a 2 sigmes i histograma de les medianes dels intervals de màxima probabilitat

qualsevol nou assaig de periodització de la protohistòria a la plana occidental ha de fonamentar-se sobre dates calibrades i que reeixir aquest intent depen solament de la resolució de dos esculls principals:

- Aplicar, donada la manca de consens existent, un mètode coherent d'explotació del calibratge i explicitar tots els protocols seguits per que la resta del col.lectiu pugui contrastar-los.

- Definir un fil conductor sòlid que en el terreny teòric permeti qüestionar si cal els criteris sobre els que es fonamenten les perioditzacions actuals i que en el terreny metodològic no suposi cap encasellament apriorístic de les datacions obtingudes.

El primer dels problemes es tractarà en el capítol II.8; el segon, l'evolució de les formes d'hàbitat i d'ocupació del territori és inherent a la concepció d'aquest treball.

CAPÍTOL II

Metodologia i hipòtesis inicials

7.- L'anàlisi de les dades i la seva qualificació

En el capítol precedent s'ha destacat la intensa activitat arqueològica desenvolupada a la plana occidental catalana i s'ha ofert una primera valoració científica sobre l'evolució metodològica i les aportacions més singulars de cada etapa. Un dels aspectes més rellevants del conjunt de la investigació efectuada, valorada globalment, és la desproporció existent entre l'esforç orientat vers la recerca no excavatòria (prospeccions, inventaris...) i l'excavació directa sobre el terreny, a primer cop d'ull àmpliament menys intensa.

Aquesta observació no és un fenomen exclusiu d'aquesta zona i reflecteix, en definitiva, una habitual penúria de mitjans destinats a l'àmbit cultural al llarg de les diferents conjuntures polítiques, encara molt més acusada pel que fa a la a les inversions en matèria d'Arqueologia i Patrimoni. La prospecció ha estat, en aquest sentit, una alternativa al disseny de projectes d'investigació d'ampli abast i la teràpia per justificar un interès vers la recerca arqueològica que sovint s'ha dut a terme de forma desinteressada per arqueòlegs i afeccionats locals i sense cap planificació o altre objectiu científic que demostrar l'antiguitat dels seus territoris corresponents a partir d'omplir de punts determinades àrees del territori.

D'altra banda - com ja s'ha senyalat-, el gruix de la informació bàsica provinent de les prospeccions prové d'una conjuntura científica (1942-1970) metodològicament molt llunyana a l'aparell analític que actualment desenvolupen l'Arqueologia Espacial i Territorial, tècniques que han contribuït a revaloritzar la importància de la prospecció, tot i que no garanteixen tampoc la superació de l'estadi descriptiu dins del procés de reconstrucció històrico-arqueològica que intenta assolir l'Arqueologia moderna.

El filtre que va suposar l'elaboració de diferents Tesis de Llicenciatura a inicis dels 80 contribuï a actualitzar i ampliar la massa d'informació existent, adaptant-la a les perioditzacions i interpretacions sobre l'evolució cultural de les comunitats protohistòriques de l'època, a la vegada que -com ja s'ha vist- permeté omplir alguns buits dins de l'ampli territori que abasteix la plana occidental catalana. Aquesta tasca constituï la informació bàsica per a l'elaboració de les diferents Cartes Arqueològiques comarcals, duta a terme pel Servei d'Arqueologia de la Generalitat durant els anys 1983-1989.

Posteriorment, però, s'han produït noves troballes i intervencions

arqueològiques, així com nous estudis sobre el poblament amb el suport de l'aparell analític de l'Arqueologia espacial que han permès revisar determinades zones com el Segrià durant l'edat del bronze (VÀZQUEZ 1993; 1994, 67-116; 1996a, 77-92; 1996b, 265-276) o incorporar àrees menys explorades com l'Urgell durant la mateixa època (PUCHE 1991; 1993, 21-64; 1996, 11-76).

A l'hora d'endegar aquest treball existien, doncs, dues fonts d'informació principals: les Cartes Arqueològiques comarcals (Segrià, Garrigues, Noguera, Urgell, Pla d'Urgell i Segarra)¹ i les aportacions posteriors encara no recollides en aquests documents oficials.

S'ha procedit, en conseqüència, a un primer buidat del conjunt d'aquesta informació, obtenint-se en aquesta aproximació un llistat de 424 jaciments arqueològics d'època protohistòrica², que repartits segons l'estructura comarcal de l'Inventari del Patrimoni Arqueològic de Catalunya es distribueixen com segueix:

<u>Comarca</u>	<u>Jac. retinguts</u>	<u>Jac. desestimats</u>	<u>Total</u>
Segrià	119	41	160
Noguera	40	23	63
Garrigues	21	58	79
Urgell	22	49	71
Segarra	14	5	19
Pla d'Urgell	12	-	12
Conca de Barberà	3	5	8
Baix Cinca	7	5	12
Total	238	186	424

La primera reflexió que s'imposa davant d'aquestes dades és la seva representativitat global dins del territori que aquí es considera, observant-se com en realitat el major volum de jaciments es correspon amb les zones més estudiades i prospectades: el Segrià (37,7%), on especialment el Baix Segre - com ja s'ha vist- compta amb una tradició especial de recerca a partir dels treballs d'en R. Pita Mercé, recollits i ampliat en altres estudis (SOLSONA 1962; RODRÍGUEZ 1980), els quals es complementen a la vegada amb altres treballs referits a zones concretes com el Segrià estricte al nord de la comarca (GONZÀLEZ 1982), la vall de la Femosa (GRALF 1980, 7-34) o les síntesis generals més recents, ja esmentades (VÀZQUEZ 1993); les Garrigues (18,6%), prospectades en part pel Grup de Recerques Arqueològiques "la Femosa" i en part per Alex Mir, però també amb un inventari parcial a través d'una altra Tesi de Llicenciatura (MAS 1980); i finalment, l'Urgell (16,7%) amb un estudi

¹ Ja s'ha explicat (Cap. I.3) que s'han incorporat també els jaciments del terme de Vallfogona de Riucorb, actualment dins la Conca de Barberà, i els jaciments més importants del terme de Fraga (Baix Cinca, Osca).

² Pel que respecta a la sistematització cronològica seguida en les Cartes Arqueològiques s'han considerat tots aquells jaciments datats entre 2200 i 450 a.C., corresponents als períodes calcolític (06), bronze (07) i ferro-ibèric antic (08.1), segons la codificació de l'Inventari oficial.

específic i exhaustiu de la vall del Corb (DUCH 1980) i un altre del conjunt de la comarca (PUCHE 1991). En total aquestes tres comarques aglutinen el 73,2% (310 jaciments) del global de jaciments considerats.

La resta (114) es reparteix entre la Noguera (14,8%), gràcies als treballs peoners d'en Lluís Marià Vidal i del Pare S. Pubill, i un 12% final distribuït entre la resta de comarques (Pla d'Urgell, Segarra i els dos municipis considerats de la Conca de Barberà i el Baix Cinca), on sobresurt la tasca local de personatges com R. Boleda i E. Camps Cava.

És impossible calibrar en quina mesura aquest desequilibri sobre la quantitat d'informació existent en les diferents àrees reflecteix la pròpia intensitat del poblament i evidentment cal analitzar-lo -com es farà al llarg d'aquest treball- des d'una perspectiva diacrònica. No obstant això, aquesta primera reflexió preveu contra qualsevol tipus de generalització sobre l'evolució global del procés d'ocupació a la plana occidental i posa de manifest la necessitat d'omplir un seguit de buits existents en la recerca sobre el terreny que afecten a grans àrees de les comarques orientals i més puntualment a zones restringides de la resta, on hi ha hagut un grau de dedicació investigadora més intens. En realitat, es tracta d'una situació paradigmàtica que simplement reflecteix la manca d'una planificació sistemàtica de la prospecció, de tal manera que dins del territori considerat hi ha tot un seguit de zones on, amb gairebé absoluta seguretat, estan ressenyats tots els jaciments existents - al menys els que poden ser identificats en superfície -, però en d'altres, de vegades constituint "illes" a l'interior d'àmplies àrees prospectades intensivament, el desconeixement sobre el poblament protohistòric és absolut.

Resumint i analitzant a vol de pardal la repartició geogràfica dels jaciments existents, podria acceptar-se com hipòtesi que comarques com la Noguera presenten una relació extensió-nombre de jaciments descompensada i per tant poc representativa de l'ocupació protohistòrica de la zona; que altres com la Segarra i el Pla d'Urgell mantenen àmplies àrees completament inexplorades -i possiblement irrecuperables, especialment en el darrer cas, donada la brutal transformació antròpica soferta durant els temps històrics- ; que comarques com el Segrià presenten importants buits d'informació en extenses àrees de la riva dreta, integrades principalment en el Pla de Lleida i l'extrem sud-oest de la comarca, o que altres com les Garrigues requererien igualment una major investigació en tot el seu terç meridional, indret on la important cobertura forestal conservada encara ara dificulta particularment les tasques de recerca. Definir amb precisió aquestes llagunes i planificar noves prospeccions esdevé un dels reptes a afrontar immediatament per l'Arqueologia lleidatana.

La segona observació general a tenir present és la correcta atribució cronològica dels 424 jaciments existents. Sense qüestionar la seva existència -tot i la desaparició considerable d'un bon nombre dels punts inventariats-, és evident que l'atzar juga un paper cabdal en la prospecció de superfície i que

moltes vegades la datació del jaciment, fonamentada en la tipologia dels materials apareguts, no compta amb prou elements de judici per proposar una cronologia precisa. Aquest problema s'agreuja encara més durant l'edat del bronze, on molts dels fòssils directors característics mantenen una llarga perduració, que elimina el seu desitjat caràcter discriminatori.

Relacionat amb aquest problema existeix, però, un segon escull més important vinculat al tipus inherent de recerca desenvolupat a la plana. Es tracta de la deficient o nul·la publicació de les dades i elements a partir dels quals s'ha dut a terme l'atribució cronològica dels jaciments, de tal manera que la resta de la comunitat científica pugui contrastar aquests resultats o interpretacions.

En aquest sentit, constitueix una malaurada realitat que la major part dels treballs d'investigació avalats per les Universitats hagin romasos inèdits o que la majoria dels inventaris publicats durant els anys 50-60 es limitin a una referència descriptiva, fiable únicament segons l'autoritat científica que el lector concedeixi a l'autor de l'article. Aquest criteri subjectiu ha provocat que moltes d'aquestes dades s'hagin utilitzat en treballs de síntesi posteriors com a segures, quan en realitat serien més que qüestionables, i que existeixi una visió general del poblament a la plana distorsionat per unes quantificacions i seriacions cronològiques, que no compten amb cap o amb molt pocs elements de contrastació.

Per trencar amb aquesta dinàmica i sense menysprear -cal insistir-hi- aquesta tasca precursora, per l'elaboració del present treball s'ha considerat oportú establir un filtre rigorós que qualifica la informació existent en funció dels dos paràmetres acabats d'esmentar: fiabilitat cronològica i possibilitat de contrastació bibliogràfica. A tal efecte, s'ha procedit d'entrada a desestimar 186 jaciments de cronologia incerta o molt poc precisa (43,9% del total) i a crear un catàleg dels 238 restants (56,1%) basat en el seu grau de fiabilitat. Tot seguit s'expliciten les característiques d'aquests dos grans blocs d'informació i es justifica la seva existència.

7.1.- Criteris i procés de catalogació dels jaciments

El conjunt de la informació disponible s'ha sistematitzat, primer que res, en una base de dades informatitzada, formada per un seguit de camps o entrades comunes, establerts en funció de la informació més adient als objectius científics que persegueix aquest treball. Determinades dades com les coordenades del jaciment (sempre consultables en les pròpies cartes...), o altres relacionades amb el seu interès patrimonial com l'estat de conservació, les descripcions de l'entorn actual, el règim de propietat...etc., inherents a la funcionalitat de l'Inventari del Patrimoni Arqueològic, han estat d'aquesta manera omeses i complementades amb altres camps més adients que

incideixen en l'ubicació topogràfica del jaciment, el tipus d'assentament, la seva cronologia o l'actualització bibliogràfica de les intervencions efectuades.

Un cop recollida aquesta informació, la primera selecció que ha conduït a desestimar 186 jaciments s'ha establert en funció de la seva manca de precisió cronològica, reconeguda pels seus propis descobridors i per tant inqüestionable sense noves intervencions directes sobre el terreny. Dins d'aquest bloc cal diferenciar, però, dos grups de jaciments:

A) Jaciments de cronologia incerta degut al propi estat de la recerca en general. Integra les pintures rupestres (17 casos, 4% sobre el total dels 424 jaciments considerats), les inscultures i gravats (16 casos, 3,8%) i els tallers de sílex (34 casos, 8%).

B) Jaciments de cronologia poc precisa degut a les limitacions inherents als resultats de la pròpia prospecció. Compren un primer conjunt format per 66 jaciments (15,5%) que solament han pogut datar-se genèricament com pertanyents a l'edat del bronze (1800-650 a.C., segons la periodització adoptada en les Cartes Arqueològiques) i un segon lot de 53 jaciments (12,5%) que s'han considerat a grans trets com pertanyents al bronze final (1250-650 a.C.).

L'exclusió d'aquest darrer conjunt cal justificar-la -com es veurà al llarg d'aquest treball- perquè és justament durant aquesta etapa quan es produeixen tot un seguit d'importants transformacions tant en l'estructura i distribució del poblament, com en l'evolució de l'urbanisme, que requereixen una caracterització i quantificació acurada, a la qual una datació relativament fina com l'atribució al bronze final, però poc precisa dins d'una seqüència interna que ningú qüestiona, no aporta cap altra informació que el fet de retenir una major intensitat de l'ocupació de la plana al llarg d'aquest període, la qual caldrà caracteritzar correctament en un futur immediat.

Tot i la seva exclusió, el conjunt d'aquests jaciments ha estat recollit en un annex (**ANNEX 2**), agrupats segons les conques hidrogràfiques en les quals s'ubiquen, criteri que regeix l'anàlisi global de la distribució del poblament en aquest treball.

S'ha dispensat igualment un tractament diferenciat als jaciments del Grup A, els quals han estat inventariats correlativament des de 1 fins a 67, sotmesos a una breu descripció de les seves característiques i de les intervencions efectuades i s'ha recollit la bibliografia existent. Al llarg de les planes que segueixen s'exposarà, a més a més, un breu estat de la qüestió sobre la seva problemàtica (Cap. II.7.3), indicant-se entre parèntesis () el seu número d'inventari.

El Grup B, en canvi, ha estat simplement llistat i ordenat alfabèticament a

l'interior dels blocs que conformen les diferents conques dels rius, indicant la bibliografia corresponent. Aquests jaciments no tornaran a tractar-se al llarg d'aquest treball, però s'ha considerat oportú explicitar-los per tal de facilitar possibles objeccions al criteri dràstic que ha determinat la seva exclusió.

Dues noves reflexions generals són possibles, fruit de la supressió metodològica d'aquest elevat nombre de jaciments, quan s'analitza la seva distribució geogràfica:

<u>Conques principals</u>	<u>Jac. retinguts</u>	<u>Jac. desestimats</u>	<u>Total</u>
Segre	80	26	106
Noguera Pallaresa	4	4	8
Noguera Ribagorçana	12	5	17
Farfanya	3	4	7
Clamor Amarga-Cinca	18	7	25
Llobregós	7	4	11
Sió	21	7	28
Ondara	13	7	20
Corb	18	46	64
Femosa	16	53	69
Vall de Secà	1	2	3
Set	11	8	19
Vall Major	10	9	19
Ebre	13	4	17
Altres	<u>11</u>	<u>-</u>	<u>11</u>
Total	238	186	424

En les planes anteriors s'ha insistit en el desequilibri quantitatiu pel que respectava a la informació existent en les diferents comarques. L'estructuració de les dades en funció de la conca hidrogràfica a la qual pertanyen podria conduir a una lectura més compensada si es considera que, relacionats amb la xarxa principal d'origen pirinenc o pre-pirinenc -és a dir, amb el Segre, les Nogueres, la Clamor Amarga i el Farfanya- hi ha un total de 163 jaciments, que constitueixen solament un 38,4% del total. En les conques dels afluents laterals per la banda oriental (Llobregós, Sió, Ondara, Corb, Femosa, Vall de Secà, Set i Vall Major) es concentren, en canvi, un global de 233 jaciments, que representen el 54,9% sobre el mateix total. La resta es reparteix entre els jaciments relacionats directament amb el curs de l'Ebre a la comarca del Baix Cinca i en els diferents barrancs del sud del Segrià (al municipi de Maials especialment) que desguassen sobre aquest riu (17 jaciments, 4% del total), i de manera més minoritària en altres zones on esdevé impossible precisar una relació concreta amb cap conca sense dur a terme un estudi geoarqueològic previ (11 jaciments, 2,5 % del total)³.

³ Aquests jaciments s'han recollit dins l'apartat "Altres" a la taula, el qual integra principalment un seguit d'assentaments situats en les diferents planes existents dins la zona estudiada (Pla de Lleida, Plana d'Urgell) on el seu caràcter endorrèic i les transformacions modernes de la topografia antiga impedeixen una atribució concreta a una conca determinada. Inclou també un únic jaciment Torrelles (Tarrés, les Garrigues) [179], pertanyent a la capçalera del Francolí.

Aquesta lectura seria completament errònia donat que el Segrià, indret on la recerca arqueològica ha estat més intensa, recull la major part del curs del Segre en el seu pas per la plana, la riva dreta de la Noguera Ribagorçana, els jaciments que desguassen a l'Ebre des de Maials i les desembocadures de la major part dels afluents orientals (Corb, Femosa, Vall de Secà, Set i Vall Major); justament els indrets on es concentren la major part de jaciments coneguts relacionats amb aquests rius secundaris.

El desequilibri, per tant, continua existint i la segona reflexió que ara s'exposarà no fa més que confirmar-lo i agreujar-lo. Es tracta de la relació existent entre el nombre de jaciments desestimats i la seva concentració geogràfica en les comarques que circumden el Segrià. Si s'analitza a l'interior de cada comarca la relació: nombre de jaciments desestimats - nombre total de jaciments coneguts, s'observa que els primers només constitueixen un 25,6% al Segrià (41 sobre 160), mentre que a la Noguera constitueixen un 36,5% (23 sobre 63), a l'Urgell⁴ un 69% (49 sobre 71) i a les Garrigues un 73,4% (58 sobre 79); posant com exemple exclusivament les comarques que presenten major nombre absolut de jaciments.

Aquest fet no fa sinó indicar que les comarques deficitàries en investigació sobre el terreny ho són encara més en l'estudi de la informació disponible, factor que, llegit positivament, mostra un cabal potencial d'informació per a la planificació de recerques futures que caldrà considerar amb atenció. La mateixa anàlisi traslladada a la distribució dels jaciments segons les conques dels rius, preveu una vegada més contra qualsevol generalització sobre la intensitat del poblament en determinades àrees.

7.2.- Estructura general del catàleg, valoració dels jaciments retinguts i aportacions inèdites en el marc d'aquest treball

Els 238 jaciments retinguts es presenten en un altre annex (**ANNEX 1**), ordenats alfabèticament i inventariats amb un número correlatiu que serveix de referència constant en el text i les figures d'aquest treball, indicat entre els claudàtors: [].

Dins d'aquest annex, cada fitxa consta de dues parts igualment importants: 11 camps o entrades que sintetitzen la informació sobre el jaciment i 1 camp (en l'extrem dret de la primera línia) que recull la seva catalogació expressada en valors de 1 a 3. Pel que respecta al primer bloc de dades, la seva estructura és la següent:

- N° d'inventari

⁴ S'ha de senyalar que en aquesta comarca s'han desestimat 24 tallers de sílex i 13 jaciments amb inscultures i gravats, que per sí mateixos ja constitueixen el 50% del total de jaciments identificats a l'Urgell.

- **Nom (Municipi, comarca).** S'ha respectat, si existia, la nomenclatura de la Carta Arqueològica respectiva.
- **Intervencions efectuades o fonts d'informació sobre el jaciment.** Recull un seguit de valors constants que especifiquen si es tracta d'una "Excavació" (o altres intervencions del tipus aixecaments planimètrics...); la "Publicació d'una prospecció" (entenent com a tal que s'han publicat dades suficients sobre el jaciment i els materials recuperats); la "Referència bibliogràfica, fruit d'una prospecció" (el jaciment ha estat identificat i donat a conèixer sense prous elements de contrastació); si forma part d'un "Treball d'investigació inèdit" (Tesis de Llicenciatura, Doctorals o altres) o si finalment es tracta d'un jaciment "Inèdit" (Inventariat exclusivament a la carta arqueològica respectiva, o en el marc d'aquest treball).
- **Conca hidrogràfica a la qual pertany.** S'indica tant la conca secundària (barrancs, fondos...), com la conca principal (Segre i resta d'afluents). Aquesta informació ha estat elaborada a partir dels diferents mapes topogràfics i les visites directes sobre el terreny.
- **Tipus d'assentament i topografia.** El tipus s'han reduït a quatre: poblat-hàbitat a l'aire lliure, cova o abric (d'habitació o d'enterrament) i necròpoli; la topografia s'ha simplificat també segons les variants més corrents a la plana: tossals (destacats o no), vessant, peu de vessant, altiplans (terrasses-plataformes) i al pla.
- **Estructures aparegudes i observacions sobre els elements de cultura material.** Es descriu breument el tipus d'arquitectura present i si es possible els materials més significatius apareguts.
- **Treballs de recerca interdisciplinar.** Si existeixen, s'indica exclusivament el tipus; la seva valoració s'efectua en el capítol corresponent d'aquest treball.
- **Presència de datacions per radiocarboni.** Si existeixen, s'indica el seu nº d'inventari que remet a l'ANNEX 3, on es descriuen i especifiquen les seves característiques.
- **Datació convencional segons els seus descobridors.** Es recull el període cultural i la seva datació en xifres absolutes a.C.
- **Cronologia atribuïda en el marc d'aquest treball.** S'indica la fase a la qual pertany segons la sistematització d'aquest treball (*vid infra* Cap. II.9) i la seva cronologia en anys calendari (cal. BC).
- **Bibliografia.**

La catalogació s'ha dut a terme amb l'objectiu d'establir uns paràmetres sobre la qualitat de la informació existent en cada jaciment. En realitat, el fet de retenir 238 jaciments és -com es veurà tot seguit- una selecció generosa, donat que el percentatge de jaciments veritablement explotables és molt reduït. La tria i classificació s'ha dut a terme en funció dels següents criteris:

- **Categoria 1:** Jaciments que han estat objecte d'excavacions professionals amb resultats positius i que han estat correctament publicats. Tenint en compte l'evolució dels mètodes d'excavació al llarg de gairebé un segle d'intervencions, el criteri principal d'aquest bloc és igualment que s'hagin realitzat amb el mètode estratigràfic. La fiabilitat d'aquestes dades es considera absoluta.
- **Categoria 2:** Jaciments excavats professionalment però publicats molt parcialment, amb la qual cosa no es disposa d'elements suficients de contrastació. Paral·lelament, jaciments no excavats però sotmesos a prospeccions que han estat correctament publicades. La fiabilitat d'aquestes dades està condicionada en el primer cas a la publicació global de la intervenció i en el segon, a les limitacions inherents a la prospecció.
- **Categoria 3:** Jaciments excavats professionalment i publicats amb més o menys rigor, però amb resultats que no permeten una interpretació correcta (manca per exemple

d'elements de datació) o excavats sense aplicar el mètode estratigràfic.

Igualment, jaciments prospectats i referenciats en les publicacions, però sense haver-se publicat correctament.

La seva fiabilitat és molt minsa en el primer cas, donat que només es disposa dels materials apareguts per reconstruir la seqüència (és el cas, per exemple, de moltes de les excavacions de principis de segle) i en el segon, només estan avalats per la solvència científica de l'investigador o la institució implicada.

Una primera aproximació a la qualitat de les dades existents, seguint els criteris esmentats, permet observar una vegada més la situació deficitària de la recerca excavatòria: la categoria 1, en principi l'única realment solvent, constitueix solament el 13% dels jaciments catalogats (31 casos); la categoria 2, el 34% (82 casos) i la categoria 3, el 53% (126 casos).

Les excavacions efectuades a la plana al llarg d'aquest segle afecten en realitat a 57 jaciments (fig. II.1), però 10 (inclosos dins de la categoria 2) han estat insuficientment publicades [29, 30, 52, 55, 59, 140, 153, 198] o corresponen a nivells estratigràfics poc definits dins d'excavacions correctes [73, 84]. Igualment uns altres 16 jaciments (atribuïts a la categoria 3) responen a excavacions antigues amb un pes específic dins de la bibliografia arqueològica [45, 46, 48, 49, 51, 54, 58, 164] però sense cap estratigrafia precisa, es tracta d'intervencions amb resultats poc definitoris [27, 39, 151] o finalment, romanen pràcticament inèdites [71, 101, 149, 176, 192].

Cal senyalar també que dintre dels 31 jaciments de màxima fiabilitat, els quals constituïran la base d'aquest treball, 12 corresponen a llocs d'enterrament d'èpoques diferents [8, 9, 31, 36, 64, 95, 99, 102, 107, 138, 143, 213] i que dintre dels 19 hàbitats restants, 3 són coves o abrics (Punta Farisa [47], el Parco [50], Roques del Sarró [144]) i la resta assentaments a cel obert.

Entre aquests 19 hàbitats, 7 han estat estudiats amb especial deteniment en el marc d'aquest treball:

- Bell Pla (Guissona, la Segarra) [13]: Poblament de la primera edat del ferro, del qual es donen a conèixer els resultats inèdits d'un sondeig efectuat l'any 1978 per J. Guitart i M. Prevosti
- La Colomina 2 (Os de Balaguer, la Noguera) [36]: Poblament del bronze final III del qual s'estudien ara els resultats inèdits de l'excavació d'urgència efectuada l'any 1988 per A. Lafuente i Mª Ferràndez.
- Minferri-II (Juneda, les Garrigues) [83]: Hàbitat del bronze ple, l'excavació del qual (1993-1995) es va potenciar i coordinar pel Grup d'Investigació Prehistòrica de la UdL (G.I.P), en el marc dels projectes de recerca sobre la protohistòria a la plana occidental que aquest col·lectiu desenvolupa, entre els quals s'inclou aquest treball.
- Roques del Sarró (Lleida, Segrià) [144]: Balma amb una àmplia seqüència d'ocupació (Neolític final - camps d'urnes), excavada l'any 1994 en règim d'urgència pel Servei Municipal d'Arqueologia de l'Ajuntament de Lleida, sota la direcció de A. Lafuente, C. Ferrer i M. Morán i la coordinació científica del G.I.P. Actualment es troba en curs de publicació definitiva.
- Tossal de les Paretetes (l'Albagés, les Garrigues) [194]: Poblament dels camps d'urnes antics, excavat entre 1983-1986 per J. Gallart i inèdit fins ara.
- Tossal del Molinet (el Poal, Pla d'Urgell) [203]: Poblament de la primera edat del ferro i època ibèrica excavat durant 1973-1974 i 1980 per E. Junyent i inèdit fins ara.

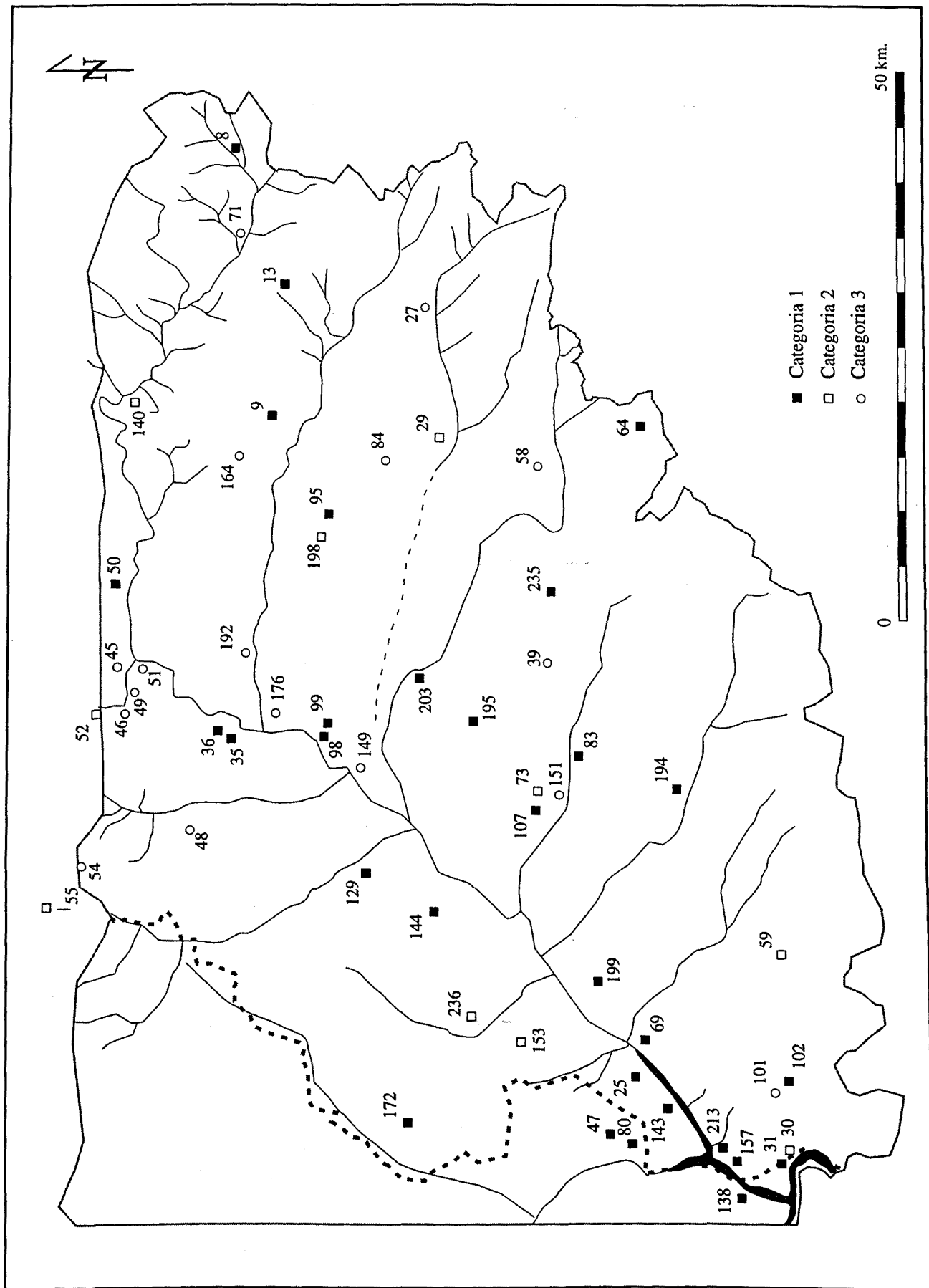

Fig. II.1: Excavaciones arqueológicas efectuadas a la plana (1894 - 1998)

Categoria 1

- 8.- Balma de cal Porta (Torà, la Segarra)
- 9.- Balma de la Sargantana (Oliola, La Noguera)
- 13.- Bell Pla (Guissona, la Segarra)
- 25.- Carretelà (Aitona, Segrià)
- 31.- Castellets II (Mequinensa, Baix Cinca)
- 35.- Colomina 1, la (Os de Balaguer, la Noguera)
- 36.- Colomina 2, la (Os de Balaguer, la Noguera)
- 47.- Cova de Punta Farisa (Fraga, Baix Cinca)
- 50.- Cova del Parco (Alòs de Balaguer, la Noguera)
- 64.- Ferriols A (Vallbona de les Monges, l'Urgell)
- 69.- Genó (Aitona, Segrià)
- 80.- Masada de Ratón (Fraga, Baix Cinca)
- 83.- Minferri-II (Juneda, les Garrigues)
- 95.- Necròpoli d'Almenara (Agramunt, l'Urgell)
- 98.- Pedrera-I, la (Vallfogona de Balaguer, Tèrmens, la Noguera)
- 99.- Pedrera-II, la (Vallfogona de Balaguer, Tèrmens, la Noguera)
- 102.- Pedrós-II (Seròs, Segrià)
- 107.- Pena-II, la (Torregrossa, Pla d'Urgell)
- 129.- Punta de Corregó o Cantaperdius-I (la Portella, Segrià)
- 138.- Riols-I (Mequinensa, Baix Cinca)
- 143.- Roques de Sant Formatge-III (Seròs, Segrià)
- 144.- Roques del Sarró, les (Lleida, Segrià)
- 157.- Serra del Calvari (la Granja d'Escarp, Segrià)
- 172.- Tapió (Alpicat, Segrià)
- 194.- Tossal de les Paretetes (l'Albagés, les Garrigues)
- 195.- Tossal de les Tenalles (Sidamon, Pla d'Urgell)
- 199.- Tossal de Solibernat (Torres de Segre, Segrià)
- 203.- Tossal del Molinet (el Poal, Pla d'Urgell)
- 213.- Tossal del Tancat (la Granja d'Escarp, Segrià)
- 235.- Vilars, els (Arbeca, les Garrigues)

Categoria 2

- 29.- Castell del Mor (Tàrrega, l'Urgell)
- 30.- Castellets I (Mequinensa, Baix Cinca)
- 52.- Cova dels Geguins (les Avellanes, la Noguera)
- 55.- Cova Negra de Tragó de Noguera (Os de Balaguer, la Noguera)
- 59.- Escorres, les (Llardecans, Segrià)
- 73.- Margalef (Torregrossa, Pla d'Urgell)
- 84.- Molí d'Espígol (Tornabous, l'Urgell)
- 140.- Roca del Call, la (Ponts, la Noguera)
- 153.- Serra de l'Encantada (Alcarràs, Segrià)
- 198.- Tossal de Santa Llúcia (Agramunt, l'Urgell)
- 236.- Vilot de Montagut, el (Alcarràs, Segrià)

Categoria 3

- 27.- Castell de Cervera (Cervera, la Segarra)
- 39.- Collet, el (Puiggrós, les Garrigues)
- 45.- Cova de l'Aigua (Camarasa, la Noguera)
- 46.- Cova de la Monja (les Avellanes, la Noguera)
- 48.- Cova del Foric (Os de Balaguer, la Noguera)
- 49.- Cova del Lladre (les Avellanes, la Noguera)
- 51.- Cova del Tabac (Camarasa, la Noguera)
- 54.- Cova Joan d'Os de Tartareu (les Avellanes, la Noguera)
- 58.- Emprius (Verdú, l'Urgell)
- 71.- Guixeres de Taltahüll (Biosca, la Segarra)
- 101.- Pedrós-I (Seròs, Segrià)
- 149.- Sant Joan (Tèrmens, la Noguera)
- 151.- Secanet (Puigverd, Segrià)
- 164.- Serrat de Serrallonga (Agramunt, l'Urgell)
- 176.- Torre de la Ràpita (Vallfogona de Balaguer, la Noguera)
- 192.- Tossal de les Forques (la Sentiu de Sió, la Noguera)

Fig. II.1 (bis)

- Els Vilars (Arbeca, les Garrigues) [235]: Fortalesa de la primera edat del ferro i època ibèrica que constitueix el projecte de recerca principal del G.I.P des de l'any 1985. Es dona ara a conèixer l'estudi inèdit de la seqüència observada en el barri meridional de l'assentament.

Pel que respecta als 12 restants, la informació existent és molt desigual i alguns com Carretelà [25], Castellet I [30], la Serra del Calvari [157] o el Tapió [172] han estat inclosos dins d'aquesta categoria per la importància d'alguns dels resultats parcials publicats (formes d'hàbitat singulars, datacions per radiocarboni i primers testimonis del comerç fenici...), malgrat no haver-se donat a conèixer cap planimetria de les diferents troballes que permetés un estudi paral·lel per part de la resta d'investigadors. De la mateixa manera, altres com la Pedrera-I [98], el Tossal de Solibernat [199], el Tossal de les Tenalles [195], la Punta del Corregó [129] i els propis Bell Pla [13] o el Tossal del Molinet [203], estudiats ara per primera vegada, corresponen a sondejos de més o menys entitat i èpoques diferents d'importància cabdal des del punt de vista estratigràfic, però genys aptes per un estudi de l'organització urbanística dels poblats respectius. Finalment, el Vilot de Montagut [236] està en curs d'estudi però la nostra participació directa en l'excavació permet avançar alguns resultats. En realitat, deixant de banda les coves i abrics, les excavacions dutes a terme amb una extensió suficient com per permetre una anàlisi del funcionament intern de l'hàbitat es redueixen a 5: la Colomina 2 [36], Genó [69], Minferri-II [83], Tossal de les Paretetes [194] i els Vilars [235].

Malgrat tot, el seu repartiment per èpoques presenta un relatiu equilibri que, seguint la periodització tradicional i considerant les perduracions d'alguns al llarg de varies fases, es resumeix així:

	<u>Calcolític/B.</u>	<u>Antic B.M./Recent</u>	<u>CU Antics</u>	<u>CU Recents</u>	<u>Ferro Ib.</u>	<u>Antic</u>
Poblats	1	4	5	4	6	4
Coves/Abrics	2	3	-	-	-	-
Ll. enterrament	3	1	1	6	6	2

Es tracta doncs d'una mostra, que tot i palesar un major volum d'informació pel que respecta a les fases més recents (camps d'urnes i ferro), presenta al menys algun element de referència per les fases anteriors. Constitueix un curt bagatge si es considera el cabal de jaciments deixats enrera i prevé contra qualsevol intent de generalització simplista, però constitueixen un primer pilar per intentar, amb les reserves oportunes, reconstruir l'evolució de les formes d'hàbitat amb una certa garantia. La resta de jaciments retinguts actuaran com a elements complementaris per a contrastar aquest esquema.

Recapitulant, pot afirmar-se que es disposa -com s'acaba d'exposar- d'un petit i significatiu ventall de jaciments per analitzar diacrònicament l'aparició i posterior evolució dels poblats protourbans, però esdevé més difícil quantificar el desenvolupament i la distribució espacial del poblament degut a dues raons principals: la natura superficial de les troballes en el context d'un tipus de

prospecció que no gaudeix de la mateixa intensitat en tota la zona, i la dificultat implícita per poder atribuir correctament els jaciments a un període cronològic determinat.

7.3.- Els jaciments de cronologia incerta: reflexions generals

7.3.1.- Pintures rupestres

L'art parietal postpaleolític català ha estat objecte durant els darrers anys d'una especial atenció per part de la Direcció General del Patrimoni Cultural, havent-se dut a terme la realització d'un rigurós i exhaustiu *Corpus*, així com tot un seguit de mesures orientades vers la protecció i difusió d'aquest singular patrimoni que finalment l'any 1998 ha estat reconegut per la UNESCO, juntament amb la resta de jaciments peninsulars, amb la categoria de Patrimoni de la Humanitat.

La plana occidental catalana i el conjunt de la vall del Segre, com és ben sabut, compten amb un important repertori de jaciments amb aquest tipus de manifestacions artístiques (CASTELLS 1990), la primera i més espectacular de les quals fou descoberta a Cogul (14) l'any 1907, tal com ja ha estat exposat. En total es tracta de 14 jaciments que s'estenen des de la Cerdanya fins el Baix Segre, als qual cal afegir un altre lot de 22 jaciments descoberts exclusivament en el terme municipal de Mequinensa en el marc d'un programa de prospecció intensiva dut a terme recentment per F. Gómez i J.I. Royo⁵.

D'aquesta manera, prescindint de les troballes situades en la riva dreta de l'Ebre i dels altres jaciments aragonesos allunyats de la conca estricta del Segre, pot considerar-se que en l'àrea que aquí s'estudia es coneix actualment un conjunt format per 17 jaciments amb pintures rupestres (fig. II.2).

La seva dispersió geogràfica presenta dues concentracions més importants que es localitzen en la vall mitjana del Segre, ja en el domini kàrstic del Montsec i primeres estribacions pre-pirinenques (1, 2, 3, 10), i en la desembocadura d'aquest mateix riu amb l'Ebre (4, 5, 6, 7, 8, 9, 16, 17). És important senyalar, però, que al marge d'aquesta via principal de comunicació hi ha altres manifestacions similars isolades en les conques dels afluents laterals com el Farfanya (11) i especialment en les valls del Set (14, 15) i la Femosa (12, 13), advertint amb tota seguretat sobre la possibilitat d'una major incidència del fenomen del que fins ara ha pogut constatar-se. Troballes com les d'Alfés (15) i Roques Guàrdies-II (13) al bell mig de la plana, o el propi conjunt del Baix Segre palesen, d'altra banda, la diversitat d'ecosistemes en els quals poden aparèixer i relativitzen en definitiva el paper del determinisme geogràfic com a element fonamental per la seva ubicació.

⁵ La bibliografia relativa a aquests jaciments roman una mica dispersa. Pot consultar-se però: ROYO - GÓMEZ 1988, 175-199; 1989, 211-227; 1992b, 15-18; 1994a, 17-23; 1994b, 43-51; GÓMEZ - ROYO 1991b, 25-29.

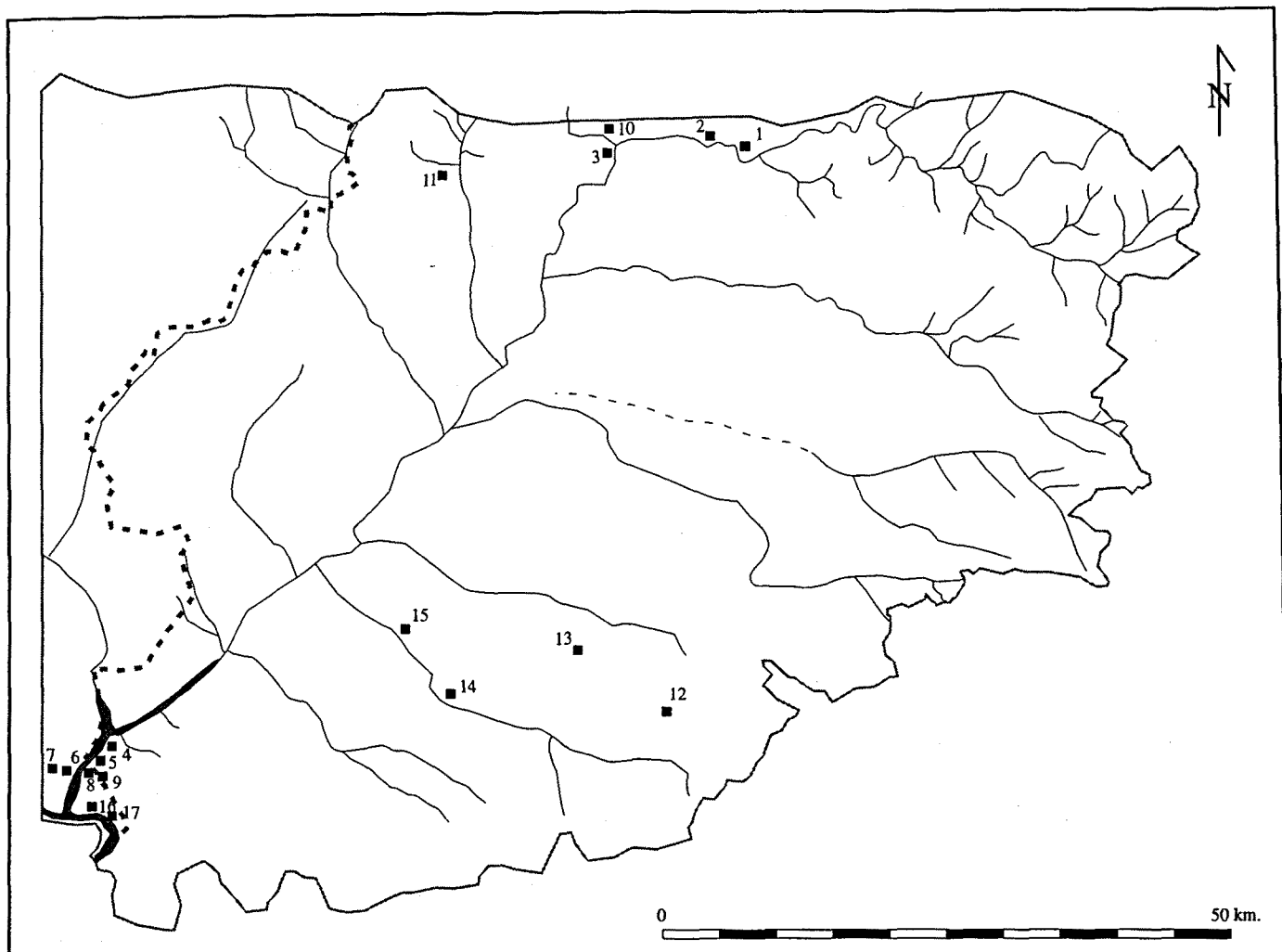

Fig. II.2: Pintures rupestres de la plana occidental catalana

- 1.- Antona I, II i III (Artesa de Segre, la Noguera)
- 2.- Aparets I, II, III i IV, les (Alòs de Balaguer, la Noguera)
- 3.- Cova del Tabac (Camarasa, la Noguera)
- 4.- Abric del Barranc de Sant Jaume (la Granja d'Escarp, Segrià)
- 5.- Abric del Barranc de Canà (la Granja d'Escarp, Segrià)
- 6.- Barranco de la Plana-I (Mequinensa, Baix Cinca)
- 7.- Barranco de la Plana-II (Mequinensa, Baix Cinca)
- 8.- Barranco de Campells I (Mequinensa, Baix Cinca)
- 9.- Barranco de Campells II (Mequinensa, Baix Cinca)
- 10.- Balma del Pantà (Camarasa, la Noguera)
- 11.- Cova dels Vilasos o dels Vilars (Os de Balaguer, la Noguera)
- 12.- Conjunt rupestre de la Vall de la Coma (l'Albi, les Garrigues)
- 13.- Roques Guàrdies-II, les (Borges Blanques, les Garrigues)
- 14.- Roca dels Moros (el Cogul, les Garrigues)
- 15.- Pintures rupestres d'Alfés (Alfés, Segrià)
- 16.- Roca de Marta (Mequinensa, Baix Cinca)
- 17.- Camino de la Cova Plana I (Mequinensa, Baix Cinca)

En el terreny estilístic, només tres jaciments presenten figures naturalistes o naturalistes-estilitzades: Cogul (14), la cova dels Vilasos (11) i Alfés (15). En els dos primers apareixen juntament amb altres pintures d'estil esquemàtic i en el tercer soles. La figura humana només està present en la famosa escena "ritual" de Cogul i entre les representacions de fauna destaquen els càprids d'Alfés i la cérvola dels Vilasos, espècies igualment presents a Cogul juntament amb bòvids i possiblement senglars.

El predomini de les representacions esquemàtiques és doncs aclaparador, constatant-se la totalitat de variants estilístiques establertes (VIÑAS 1992, 430): abstractes i seminaturalistes. Antropomorfes, quadrúpedes i signes apareixen isolats o formant conjunts, que molt ocasionalment constitueixen escenes com l'arquer caçant dos cérvols a Cogul o la possible dansa "fàl·lica" dels Vilasos.

Cal destacar finalment la presència esporàdica junt amb les pintures d'alguns gravats com al Barranco de la Plana-I (6), al Barranco de Campells-II (9) i al propi Cogul (14). En els dos primers es tracta de gravats lineals abstractes i en el darrer sembla constatar-se, a més d'aquest tipus, representacions gravades de fauna (VIÑAS - ALONSO - SARRIÀ 1987, 34).

El fet de prescindir d'aquests jaciments respon a dues raons principals: la manca d'una atribució cronològica precisa i la dificultat per interpretar la seva funcionalitat en el context general de l'estructuració i organització del poblament dins del territori estudiat.

Pel que respecta al primer problema, al marge dels avenços en la determinació de la cronologia relativa inherent a cada representació a partir de l'estratigrafia cromàtica o la superposició de figures, la datació global d'aquestes manifestacions es troba des de fa molts anys en una situació d'estancament, la qual no permet anar més enllà d'una macro-seriació estilística en la qual s'accepta, amb més o menys consens segons els diferents investigadors, una datació neolítica per les representacions naturalistes o naturalistes estilitzades i una posterioritat per l'art esquemàtic amb les seves diferents variants que podria iniciar-se en el neolític final-calcolític i perdurar fins l'edat del ferro, amb una fase de màxima profusió durant l'edat del bronze.

El context arqueològic dels jaciments constitueix, d'altra banda, un altre escull per a la recerca que tampoc aporta dades concloents de caràcter cronològic i enllaça amb el segon dels problemes esmentats. La immensa majoria de les representacions se situen sobre suports rocosos corresponents a petites cavitats, sovint situades en indrets de difícil accés, que no arriben a constituir en ocasions ni tant sols aixoplucs o abrics naturals i que difícilment poden considerar-se com a llocs d'habitació. Alguna excepció com la cova del Tabac (3) [51] podria prevenir contra una generalització simplista d'aquesta regla, però en aquest cas el jaciment palesa una llarga freqüentació humana des del neolític antic fins al bronze final III, amb la qual cosa la relació pintures -

estratigrafia esdevé igualment impossible de precisar.

La manca d'estructures relacionades amb l'hàbitat, la seva ubicació més o menys recòndita i la pròpia natura de les representacions ha portat tradicionalment a considerar aquests jaciments com a llocs de culte o relacionats amb activitats rituals entre les quals els rites propiciatoris de caçera o les danses fàl·liques constituïrien les proves més versemblats d'aquesta interpretació. La superposició d'estils en determinades coves com Cogul (14) o els Vilasos (11) avalaria d'altra banda la perduració en el temps del caire simbòlic d'aquests indrets, malgrat que es tracta dels dos únics casos amb aquestes característiques i que en la major part de la resta de jaciments la poca "entitat" quantitativa de les representacions no permet generalitzar aquesta hipòtesi i deixa entreveure una freqüentació humana més puntual, fins i tot potser sense reincidència.

Davant d'aquests interrogants, s'ha intentat en altres casos relacionar les pintures amb el jaciment més proper. Començant per la polèmica quasi secular sobre el caràcter epipaleolític o neolític de la indústria apareguda en les rodalies de Cogul (14) (VIÑAS 1992, 430-431), posteriorment s'ha suggerit que abrics com les Aparets (2) podrien correspondre's amb un taller de sílex o datar-se a partir de la presència de ceràmica a mà del bronze mitjà i final apareguda al peu d'una paret propera (DÍEZ CORONEL 1978, 21-34); que el Barranc de Sant Jaume (4) i el Barranc de Canà (5) al Baix Segre podrien relacionar-se amb un poblat de l'edat del bronze proper, sense descartar pel primer una filiació ibèrica (GONZÀLEZ 1986-1987, 104) o que altres com el Barranco de la Plana-I (6) estarien en relació amb el poblat del bronze mitjà-final conegut com el Mas de Casildo i situat en les immediacions (ROYO - GÓMEZ 1988, 194).

Malgrat que cap d'aquests hàbitats ha estat excavat, les propostes són suggerents i podrien obrir les portes a una anàlisi espacial més acurada, però en qualsevol cas la dificultat per determinar una relació precisa si no existeixen altres vestigis antròpics que les pintures dels propis jaciments o aquests s'ubiquen en zones amb una densitat d'hàbitats important continuarà constituint un escull difícil de superar. Sols la datació dels propis pigments, si mai pot desenvolupar-se un mètode no destructiu, podria aportar solucions definitives a l'atribució cronològica d'aquests conjunts tancats i permetre la seva comparació amb les seqüències dels jaciments.

No obstant això, al menys pel que respecta a algunes representacions esquemàtiques, altres observacions indirectes semblen apuntar també vers una cronologia de l'edat del bronze. Es tracta de la relació existent entre aquestes pintures i alguns motius decoratius presents en els recipients ceràmics.

La hipòtesi fou formulada ja fa anys en el marc d'una síntesi peninsular (ACOSTA 1968) i, tant a la plana occidental com a la vall de l'Ebre, sembla

confirmar-se amb l'aparició durant el bronze final II de la figura d'un cérvol esquemàtic en una tenalla del poblat de Genó (MAYA 1978a, 91, fig. 50). Està realitzada amb aplicacions de cordons impressos amb digitacions i és l'únic cas dins del conjunt de la vall de l'Ebre on s'ha utilitzat aquesta tècnica. En la resta de jaciments s'utilitza normalment la incisió, observant-se que el motiu del cérvol es repeteix amb major o menor grau d'esquematisme en recipients dels poblats de las Valletas (Sena, Osca), la Coronilla (Lardero, la Rioja), el Morredal (Fréscano, Saragossa) i el Cabezo de Monleón (Casp, Saragossa) (RODANÉS - REY 1986, 373-387). La cronologia d'aquests jaciments és lleugerament posterior pertanyent globalment al bronze final III i inicis de l'edat del ferro. Tals paral·lelismes no aseguren la contemporaneïtat ni en quin sentit es produeix -si realment va existir- la relació de dependència, però permeten retenir la hipòtesi segons la qual ambdós tipus de representacions no estigueren massa allunyades temporalment.

Recapitulant, doncs, a manca d'una cronologia precisa i davant de la relació poc definida d'aquests jaciments amb els hàbitats coneguts, l'únic interès que presenten en el marc d'aquest treball, es redueix a la informació que es despren en tant que testimonis gràfics dels recursos biòtics explotats per aquestes comunitats, i més concretament la fauna.

En aquest sentit, les representacions naturalistes no plantejen problemes per quant les grans famílies zoològiques són fàcilment identificables. Poden així diferenciar-se els clàssics dos blocs amb la fauna salvatge (cèrvids, suïds i alguns càprids) per una banda, i la fauna domèstica (bòvids i càprids), per l'altra. Caldria aquí avançar encara en la determinació d'espècies, però aquesta tasca esdevé sovint més agosarada i no sempre gaudeix de consens entre els propis especialistes.

La interpretació dels quadrúpedes esquemàtics és més problemàtica en la mesura que, exceptuant els cèrvids, no sempre es disposa d'elements anatòmics discriminadors per la seva determinació. S'ha intentat veure, per exemple, figures d'èquids a partir de suposades orelles prominents o caníds degut a una llarga cua i petit tamany en algunes representacions dels Vilasos (11), però aquestes identifications han provocat igualment controvèrsia.

L'explotació del conjunt d'aquest bestiar és un fet àmpliament constatat en totes les excavacions de la plana on s'han efectuat estudis faunístics. Així, entre la fauna domèstica, ovicàprids, bòvids i suïds constitueixen la tríade habitual durant tota la protohistòria i cal suposar que, a l'igual que en la resta de regions, existien ja durant el neolític; les representacions naturalistes estilitzades de toros i bocs podrien servir en aquest cas per confirmar aquesta domesticació més antiga. El gos no està documentat estratigràficament fins al segle XVII cal. BC en el jaciment de Minferri [83] (*vid.* Cap. III.12.3), però en realitat aquest és el jaciment de cronologia més antiga estudiat i és també segura una domesticació més primerenca. El cavall, per la seva part, apareix en diferents jaciments de la

vall del Segre i Cinca durant el bronze final II: Tossal de Solibernat [199], Carretelà [25] i Zafranales (Fraga, Osca). L'origen local o importat de l'espècie domèsticada planteja en aquest cas més problemes (*vid.* Cap. IV).

Pel que respecta a la fauna salvatge, la caça de cèrvids i porcs senglars és també un fenomen comú en tots els jaciments, malgrat que la diferenciació entre el porc comú (*Sus domesticus*) i el porc senglar (*Sus scropha*) esdevé sovint difícil d'establir donat que es basa principalment en l'anàlisi osteomètrica.

És interessant, però, destacar "l'atracció" que el cérvol exerceix en el si d'aquestes comunitats. Al marge de les representacions en la ceràmica, tots els jaciments estudiats han proporcionat restes d'aquest animal, generalment identificades com a cérvol comú (*Cervus elaphus*). Començant per Minferri [83], es documenta també, seguint la periodització tradicional, durant el bronze mitjà a la cova de Punta Farisa [47] (ALBIZURI - NADAL 1993, 31-37); continua present durant el bronze recent a l'estrat X de la Pedrera-I [98] (MIRÓ 1989, 97); al llarg del bronze final II a Carretelà [25] (MAYA 1992a, 287), el Tossal de Solibernat [199] (ROVIRA *et al.* 1997, 81), Genó [69] (ALBIZURI 1998, 193) i Zafranales (Fraga, Osca) (ALBIZURI 1998, 193); durant el bronze final III encara a la Pedrera i finalment durant la primera edat del ferro als Vilars [235] (ALONSO *et al.* 1996, 327-328).

Les restes aparegudes palesen que el cérvol era apreciat pel consum, però també per l'explotació de les seves banyes en tant que suports per a la fabricació d'eines, de tal manera que en alguns d'aquests jaciments no pot assegurar-se la seva caçera, donat que podia tractar-se perfectament de banyes de muda recuperades en l'entorn natural freqüentat per l'animal.

La freqüència d'aparició tampoc sembla indicar una superpoblació d'aquesta espècie. De fet, les restes recuperades en els diferents jaciments són gairebé sempre testimonials, superant rarament el nombre de 10 restes i sovint reduint-se a 1-2 individus.

Hom sap que es tracta d'una espècie amb gran capacitat d'adaptació, però que prefereix els ecosistemes amb boscos caducifolis i mixtos amb alternança d'espais oberts i que la seva alimentació es basa fonamentalment en gramínies i herbes altes, juntament amb glands. Aparentment, aquestes no són les condicions més idònies de l'ecosistema antic de la plana, exceptuant potser alguns possibles boscos de prada al llarg dels rius. Això significaria que es tractaria d'un recurs escàs i difícil de conseguir, pel qual caldria desplaçar-se fins a zones de major altitud i més humides o esperar l'apropament ocasional de l'animal durant els hiverns més crítics.

En aquest sentit, és simptomàtic que els dos indrets on els cèrvids apareixen pintats (Cogul (14) i els Vilasos (11)) es situïn en extrems oposats de la plana estricta, senyalant potser dues vies naturals (el Set vers la Serra de

Prades i el Farfanya vers el Montsec) on aquesta espècie era accessible.

Una darrera reflexió sobre aquestes hipotètiques relacions entre pintures i estratègies econòmiques és l'absència en els conjunts pictòrics de determinades espècies silvestres com els lepòrids (llebre i conill) o determinades aus (perdiu), que sí estan documentades en el registre dels jaciments. La seva major profusió en l'entorn immediat dels hàbitats, menor dificultat de captura i potser el seu caràcter d'element incorporat més asiduament a a dieta quotidiana els hi barrava l'accés al *status* mític dels recursos escasos. En definitiva, el component simbòlic tradicionalment atribuït les pintures rupestres semblaria confirmar-se i aquest domini escapa als objectius més tangibles que persegueix aquest treball.

7.3.2.- Inscultures i gravats

A més dels tres conjunts de gravats associats amb pintures (6, 9, 14) es coneixen dos altres jaciments on aquests apareixen sols, realitzats igualment sobre les parets de cingleres rocoses⁶. Un d'ells, la Balma del Saladar (33) es troba prop de Cogul i presenta un conjunt de 25 creus gravades en forma de creu llatina (excepte un cas amb dos braços), amb la qual cosa la seva cronologia prehistòrica sembla més que qüestionable; l'altre, la Comallerada del Català (32) roman encara inèdit i *a priori* sembla molt més interessant per quant presenta una espiral de forma ovalada junt amb altres traços que requeririen un calc rigorós i aquest motiu no es documenta en cap altre jaciment de la zona estudiada, ni en les pintures esquemàtiques, ni en els altres gravats coneguts. Està absent igualment en els altres gravats coneguts catalans i, sense que els paral·lels impliquin el reconeixement de cap tipus de filiació, val a dir que és un motiu relativament freqüent en altres àrees peninsulars, com per exemple els petroglifs a l'aire lliure de Galícia (VÁZQUEZ VARELA 1987, 106-113).

El problema d'aquests jaciments és similar al plantejat en el cas de les pintures. En les rodalies de la Comallerada del Català s'han recollit fragments ceràmics i lítics que semblen remetre a un context d'inicis de l'edat del bronze, però és agosarat assegurar la seva relació directa amb el jaciment, la

⁶ Existeix una tercer conjunt de gravats descobert en la capçalera d'un sarcòfag monolític aparegut uns 100 metres al sud-est de la basílica de la baixa romanitat cristiana del Bovalar (Seròs, Segrià), pertanyent aparentment a un altre jaciment alt imperial. El paral·lelisme dels motius representats amb les pintures conegudes d'estil esquemàtic (cercles amb cassoleta central, pectiniformes, antropomorfes esquemàtics, un possible cérvol i una creu amb els extrems dels braços girats recordant la creu gammada) sembla indicar (DÍEZ CORONEL 1984, 9-23) que per construir el sarcòfag s'utilitzà un bloc (o s'extragué d'una cinglera) on prèviament s'havien realitzat els gravats.

També mereixen citar-se, donada la seva proximitat amb la zona aquí estudiada, el gravats de Mas de n'Olives (Ponts, la Noguera) on també apareixen representacions antropomorfes esquematitzades (DÍEZ CORONEL 1982, 22). No hi ha dubte que aquest reduït catàleg solament constitueix una mostra d'un tipus de jaciment molt més freqüent del que fins ara es coneix.

caracterització funcional del qual esdevé igualment difícil d'establir a partir de la prospecció. El motiu de l'espiral per si mateix tampoc constitueix, d'altra banda, un referent cronològic precís, donat que en les àrees on apareix, com l'esmentada zona gallega, sembla perdurar des del calcolític fins l'edat del ferro.

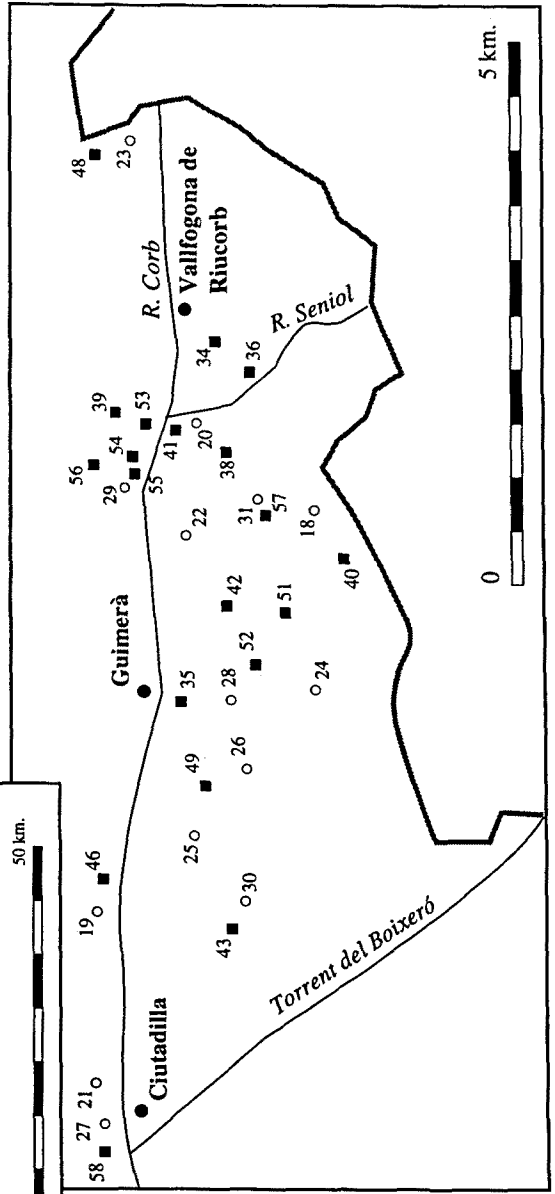
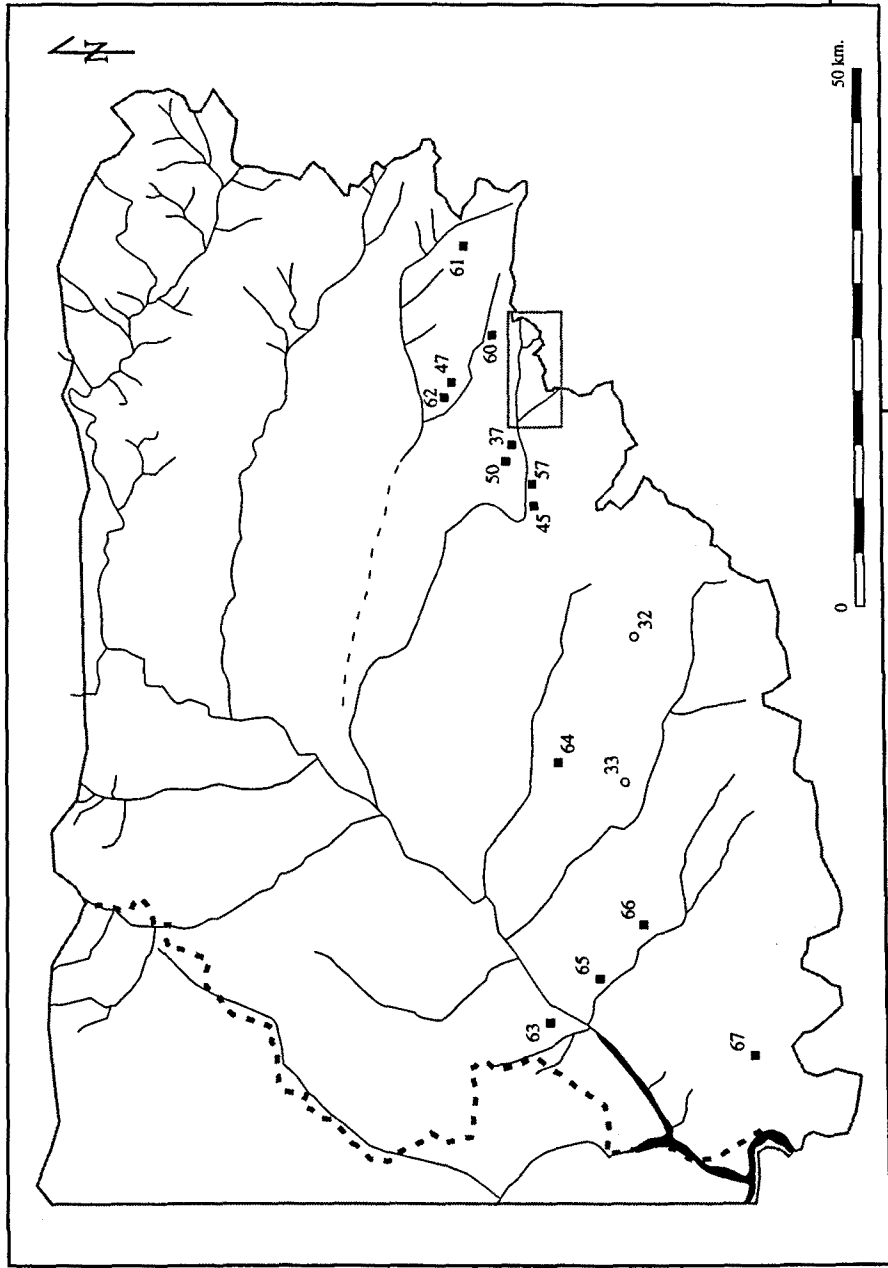
Juntament amb aquestes troballes existeix un altre conjunt de gravats rupestres amb unes característiques completament diferents i una concentració espacial significativa a la conca alta del riu Corb (fig. II.3). Es tracta de les inscultures o petroglifs descoberts durant els anys 70 -com ja s'ha indicat- pel Grup de Recerques de Guimerà i donades a conèixer després pel seu promotor (DUCH 1980, 1986a, 59-60), fins la publicació final (DUCH 1989, 47-78) d'un *Corpus* integrant 14 jaciments (18 a 31)⁷.

Les representacions apareixen sovint sobre lloses o blocs erràtics despresos de la cinglera original i sobre la seva cara superior, normalment de superfície plana o lleugerament inclinada. Els motius característics es redueixen a cassoletes circulars de tamany variable i fons generalment còncau, les quals poden aparèixer exemptes o unides per canalons. Sovint estan representats sobre varies pedres agrupades, que en realitat corresponen a un mateix bloc fracturat. El nombre de cassoletes és variable, essent un dels conjunts més nombrosos (15 cassoletes intercomunicades) el de la Vall dels Pous B (31). Juntament amb les cassoletes s'observen puntualment en el mateix bloc motius cruciformes associats o bé en altres blocs propers (18, 22, 23, 24, 27). La contemporaneïtat d'ambdós tipus de representacions és impossible d'assegurar.

Les inscultures amb cassoletes comunicades o no són un tipus de manifestació àmpliament coneguda en el territori català, especialment en tota la meitat nord, corresponent a l'àrea on es desenvolupa el món megalític. Apareixen igualment en nombroses zones de la península com Galícia i el nord de Portugal, Extremadura, Sòria, el Llevant i també a Europa en regions com el Rosselló, la Bretanya, Irlanda...etc. Hi han hagut àmplies controvèrsies i dubtes sobre el caràcter artificial d'algunes d'aquestes petites cavitats (ESTEVA 1979, 15), així com sobre el seu caràcter simbòlic (MARINGER 1962) o merament funcional (recollida d'aigua per mantenir la caçera) i sobre la seva cronologia.

Molt possiblement hi hagi casos per a totes aquestes interpretacions. No obstant això, la seva aparició repetitiva i la seva clara vinculació en determinades àrees amb monuments megalítics on molt sovint apareixen executades sobre les pròpies lloses de la coberta o en blocs propers al monument, han fet prevaler la idea del seu caràcter simbòlic i la consideració de que es tracta d'una variant original de l'art rupestre esquemàtic vinculada al món cultural del megalitisme (BARRIS 1983, 22-27; CLOP - MOLIST - ARDÈVOL 1994, 147-162).

⁷ El *Corpus* recull en realitat 15 jaciments. En aquest treball les dues troballes d'Argalagar s'han considerat com un sol jaciment.

- Tallers de sílex
- Inscultures i gravats

Fig.II.3: Tallers de sílex i jaciments amb inscultures o gravats

INSCULTURES i GRAVATS

- 18.- Argalagar II (Guimerà, l'Urgell)
- 19.- Bovera, la (Guimerà, l'Urgell)
- 20.- Cadena II, la (Guimerà, l'Urgell)
- 21.- Deveses I -II (Ciutadilla, l'Urgell)
- 22.- Fonteta, la (Guimerà, l'Urgell)
- 23.- Gravats Pla de la Torra (Vallfogona de Riucorb, Conca de Barberà)
- 24.- Masets B (Guimerà, l'Urgell)
- 25.- Rat Pip (Guimerà, l'Urgell)
- 26.- Rat Salla (Guimerà, l'Urgell)
- 27.- Salmorany (Ciutadilla, l'Urgell)
- 28.- Serra Rosich (Guimerà, l'Urgell)
- 29.- Solans Cervera (Guimerà, l'Urgell)
- 30.- Torrecepera (Guimerà, l'Urgell)
- 31.- Vall dels Pous B (Guimerà, l'Urgell)
- 32.- Comallerada del Català, la (l'Albi, les Garrigues)
- 33.- Balma del Saladar (el Cogul, les Garrigues)

TALLERS DE SÍLEX

- 34.- Bassa Molí de la Cadena (Vallfogona de Riucorb, Conca de Barberà)
- 35.- Camí Comellar (Guimerà, l'Urgell)
- 36.- Camí de Saladern (Vallfogona de Riucorb, Conca de Barberà)
- 37.- Camí de Tàrrega (Nàlec, l'Urgell)
- 38.- Comacardós Senyores (Guimerà, l'Urgell)
- 39.- Comortals (Guimerà, l'Urgell)
- 40.- Mundessó (Guimerà, l'Urgell)
- 41.- Palau Cases (Guimerà, l'Urgell)
- 42.- Pedrera Florensa (Guimerà, l'Urgell)
- 43.- Perellons (Ciutadilla, l'Urgell)
- 44.- Pilar de les Forques (Vallfogona de Riucorb, Conca de Barberà)
- 45.- Pla de l'Alzineta (Maldà, l'Urgell)
- 46.- Pla de la Bovera (Guimerà, l'Urgell)
- 47.- Pla de la Ruda (Verdú, l'Urgell)
- 48.- Pla de la Torra (Vallfogona de Riucorb, Conca de Barberà)
- 49.- Rat Riocano (Guimerà, l'Urgell)
- 50.- Recots C (Nàlec, l'Urgell)
- 51.- Serra Aixol (Guimerà, l'Urgell)
- 52.- Serra Mota (Guimerà, l'Urgell)
- 53.- Solans 1 (Guimerà, l'Urgell)
- 54.- Solans 2 (Guimerà, l'Urgell)
- 55.- Solans Palaus I (Guimerà, l'Urgell)
- 56.- Solans - Pla de l'Ametlla Roca (Guimerà, l'Urgell)
- 57.- Taller de sílex Vilet (Sant Martí de Riucorb, l'Urgell)
- 58.- Tossal Emprius (Ciutadilla, l'Urgell)
- 59.- Vall dels Pous A (Guimerà, l'Urgell)
- 60.- Montornès (Montornès de Segarra, l'Urgell)
- 61.- Serra de Pavia (Ribera d'Ondara, la Segarra)
- 62.- Solans (Verdú, l'Urgell)
- 63.- Rodó (Soses, Segrià)
- 64.- Serra de Puigverd - I (Puigverd, Segrià)
- 65.- Mas del Quico (Sarrocà de Lleida, Segrià)
- 66.- Serra dels Corbs-II (Sarrocà de Lleida, Segrià)
- 67.- Confese (Maials, Segrià)

En tots aquests indrets tampoc és infreqüent que els conjunts de cassoletes i alguns motius cruciformes apareguin com a únics elements de la representació, però són normals també associats a altres signes o símbols (cercles, antropomorfs, gravats lineals...) més propers al catàleg conegut de les pintures esquemàtiques i absents a la vall del Corb. Com en el cas galleg, la seva cronologia es considera mot laxa i se li atribueix una durada des d'inicis del III mil.leni a.C. fins l'edat del ferro.

En el propi Pirineu lleidatà es coneixen manifestacions similars a les del Corb a l'Alta Ribagorça en una llosa del Camp de Bringueró (Vilaller), trobada a uns 300 metres de la construcció megalítica de les Llagunes (RODRÍGUEZ-GONZÁLEZ 1982, 141 i ss.); també en el singular conjunt de Cuyllàs (Tredòs) a a la Vall d'Aran, gravades sobre dues lloses que ocultaven un interessant dipòsit format per al menys set recipients ceràmics, cinc dels quals corresponien a vasos polípodes (MAYA 1983, 59-84), o finalment a Andorra on apareixen relacionades amb gravats d'estil lineal (CANTURRI 1985, 50-55).

El jaciment més proper relacionat amb el món megalític i presentant cassoletes gravades és, però, la galeria coberta de la Torre dels Moros de Llanera (Torà) pertanyent a la conca del Llobregós i situada en l'extrem nord de la comarca de la Segarra (MAYA 1978a, 94). Altres monuments megalítics es coneixen també en la pròpia vall del Corb, ja en la Conca de Barberà, com la cista dolmènica del Pla de la Sala (Passanant) (VILASECA 1949, 179-186; 1966, 93-96), prop de la qual es descobriren les conegudes pedres decorades de Passanant (MOREU 1970, 3-7).

Molt possiblement les restes megalítiques en aquesta zona dels altiplans de la Depressió Central constitueixin una prolongació meridional del món cultural característic de la Catalunya interior (Solsonès, Bages...) i siguin encara més nombroses del que el registre arqueològic recull actualment, donat que existeixen referències menys segures d'altres troballes de possibles megàlits (RAZQUIN 1952a, 5; DUCH 1986a, 58). Aquestes manifestacions podrien fins i tot enllaçar culturalment amb els diferents enterraments col·lectius existents a la zona, efectuats en balms paradolmèniques (*vid.* Cap. III.11.3); no obstant això, la relació dels petroglifs del Corb amb monuments funeraris no és avui possible d'establir i, davant d'aquest problema, el seu descobridor plantejà la hipòtesi d'un possible vincle amb el món dels tallers de sílex (DUCH 1986a, 58-60), interpretació que ha estat recollida i desenvolupada posteriorment per altres investigadors (PUCHE 1993, 33-38), mostrant l'existència d'una relació entre ambdós tipus de jaciments quantificable en termes de proximitat física i en nombre de tallers de sílex existents al voltant dels gravats.

La funcionalitat o simbolisme dels gravats continua sense resposta, però l'estudi realitzat ha permès senyalar que, a l'igual que els tallers de sílex, aquests apareixen en vies o camins naturals de mitja i llarga distància i en zones aparentment poc adients per l'agricultura, amb la qual cosa podrien

correspondre a manifestacions puntuals o estacionals pròpies de grups ramaders al seu pas per la vall durant els moviments de transhumància. La seva cronologia no pot assegurar-se i s'ha establert globalment com pertanyent al calcolític-bronze inicial.

Es tracta, sense dubte, d'unes hipòtesis globalment suggerents, aplicades també en altres zones geogràfiques (VILASECA 1953b), que permeten explicar la concentració espacial d'aquests jaciments en una àrea determinada de la plana i la seva originalitat respecte la resta del territori. No obstant això, la manca de qualsevol excavació obliga a la prudència i planteja la necessitat d'una major contrastació dels supòsits de partida, entre els quals la pròpia caracterització econòmica dels tallers de sílex i la manca de sedentarisme poden ser -com es veurà al llarg d'aquest treball- perfectament qüestionats.

7.3.3.- Tallers de sílex

A l'igual que succeeix amb els gravats, les recerques intensives dels anys 70 permeteren documentar en la vall alta del Corb (fig. II.3) una important concentració de jaciments amb la característica comuna de presentar en superfície restes de talla o d'eines de sílex i d'altres roques silícies, les quals apareixien acompanyades (o no) d'alguns escadussers fragments ceràmics. S'els identifica, especialment després dels abundants treballs de Salvador Vilaseca, amb el nom genèric de "tallers de sílex" i la seva perduració durant l'eneolític i l'edat del bronze, amb més profusió en les contrades de la Catalunya Nova, és un fet acceptat per tots els investigadors.

Un total de 26 jaciments considerats d'aquest tipus es localitza a la vall del Corb (**34 a 59**), amb altres testimonis més septentrionals en la conca de l'Ondara (**60, 61, 62**) i solament alguns casos aïllats en la plana estricta: la conca del Segre (**63, 64**), la conca de la Vall Major (**65, 66**) i el barranc de l'Aiguamoll, ja a la conca de l'Ebre (**67**).

La interpretació funcional d'aquests assentaments en altres àrees sempre ha estat problemàtica en la mesura que aparentment no es presentaven associats amb estructures d'habitació, amb la qual cosa era fàcil vincular-los a grups mòvils de ramaders o amb campaments puntuals destinats especialment a la recerca i treball d'aquesta matèria primera, desestimant potser massa sovint un possible caràcter de lloc d'habitació més estable (TARRADELL 1962, 141).

Aquest problema es repeteix igualment a la vall del Corb, on els propis investigadors reconeixen que algunes o moltes d'aquestes troballes poden correspondre a hàbitats on es constata la talla de sílex (PUCHE 1993, 35), tot i que s'ha continuat utilitzant el nom inicial de "tallers de sílex". En realitat, l'escull no és altre -com ja s'ha indicat- que la manca d'excavacions i el problema

s'agreuja encara més en la mesura que tampoc s'han publicat els materials apareguts, amb la qual cosa no pot discutir-se tampoc la seva cronologia, ja de per si difícil d'establir a partir quasi exclusivament del material lític.

Els estudis espacials apareguts han mostrat, d'altra banda, una homogeneïtat dels patrons d'assentament, preferentment a mitja vessant en el cantó de solana o al pla, i en terrenys més aptes per la pastura que pel conreu. És cert que la pròpia morfologia estreta de la vall deixa poca extensió explotable en els sediments aluvials més pròxims al riu, però esdevé agosarat inferir a partir d'aquí una estratègia econòmica ramadera, quan es desconeix la capacitat demogràfica dels propis assentaments per valorar els recursos necessaris i sobretot la possibilitat d'habilitar pel conreu agrícola els nombrosos altiplans i terrasses existents.

Caldria analitzar igualment la influència de la situació de les pròpies matèries primeres en tant que determinants de la ubicació dels jaciments i retenir finalment la hipòtesi de que els "tallers de sílex" poden correspondre a llocs secundaris relacionats amb hàbitats més importants establerts en la pròpia vall o en altres properes.

Un panorama, doncs, massa complexe i ple d'incertituds com per retenir aquests jaciments en el marc d'aquest treball, sense que això suposi relativitzar la seva importància i interès per a la recerca futura i per a la comprensió de l'evolució del poblament en aquesta àrea.